

ნინო ლიპარტიანი
მამუკა ჯოღორდი

**ქართული და უცხოელი
მეწარმეები და მათი საქმიანობა
საქართველოში**

(XIX ს. - XX ს-ის I ოცწლეული)

გამომცემლობა „მერიდიანი“
თბილისი 2009

ნაშრომი ეძღვნება XIX საუკუნის საქართველოში განვითარებულ ეკონომიკურ მოვლენებს, კერძოდ, ბურჟუაზიული საზოგადოებრივი ურთიერთობების ჩასახვისა და განვითარების პროცესს. დამხმარე სახელმძღვანელო ერთგვარი მტკიცებულებაა იმისა, რომ საბჭოთა პროპაგანდის, ცენზურისა და მენტალიტეტისაგან განთავისუფლებული თვალთახედვით წარმოვაჩინოთ XIX საუკუნის და XX საუკუნის I ოცწლეულის საქართველოში მეწარმეობისა და სამეწარმეო ურთიერთობების განვითარების ისტორია. ეს იყო გარდატეხის პერიოდი, სრულიად განსხვავებული ეპოქა, რომელსაც გულმოდგინედ აყრიდნენ დაიწყების მტვერს, ქართული აგურის ქარხნებში გამომწვარი მასალით კი ნამგალი და ურო გამოჰყავდათ ზუბალაშვილებისა და სარაჯიშვილების ქველმოქმედებით აშენებული შენობების ფასადებზე.

ჩვენი მიზანია, გავაცნოთ სტუდენტობას და ფართო საზოგადოებას არაერთი წარმატებული პიროვნება, ვინც ხელი შეუწყო ქართულ მეწარმეობას. წარმოდგენილი დამხმარე სახელმძღვანელო განკუთვნილია ეკონომიკური და ისტორიის სპეციალობის სტუდენტებისათვის, ბიზნესის ფართო წრეებისათვის. ვფიქრობთ, იგი მეცნიერულ საფუძველს შეუქმნის საქართველოში კერძო კაპიტალის ინვესტირებით დაინტერესებულ პირებს.

რედაქტორი: ისტორიის მეცნიერებათა დოქტორი, პროფ.
ე.მამისთვალიშვილი

რეცენზენტები: პროფ. ლ. მელაძე
პროფ. გ. სოსიაშვილი
პროფ. თ.ხორგუაშვილი

განხილულია და რეკომენდირებულია დამხმარე სახელმძღვანელოდ სსიპ გორის უნივერსიტეტის სოციალურ მეცნიერებათა, ბიზნესის და სამართალმცოდნეობის ფაკულტეტის საბჭოს მიერ (ოქმი №12 05.02.2009 წ)

© გამომცემლობა „პერიდიანი“, 2009

© ნინო ლიპარტელიანი, მამუკა ჯოღობორდი

«საქართველო დღე-ღამე იარაღით ხელში იდგა, მტერი ყოველი მხრიდან მოწოდებოდა იყო. ჩვენი ხალხი თითქმის ორიათას წელი იბრძოდა, იმობდა, სისხლსა ღვრიდა და ბოლოს მეთრამეტე საუკუნის დასასრულს თვითმყოფლობითი სული ისე დალია, რომ ჩვენ ქვეყანას არაერთადი ჯალი და ჯანში არ დასდებია.

ესთქვათ, მკლავმა და გულმა შეხმლო ეს გლოათობა, საქართველო ეს არის-რა ქონებამ გაუძლო ამისთანა ყოფასა, რა მკვე ბაჯდა ხალხსა, რა ქონებთ უძღვებოდა ამოდენა ომებსა და სისხლის ღვრასა, ეს ერთი მუქა ხალხი თითქმის ქუდზე კაჟად უნდა მღვრიყო იარაღით ხელში, რომ მტრისაგან მტვრად არ აღგვილიყო,- და საზოგადოებას ვინ ამოეყდა და რა ამოეყდა.

უნდა ვიგულისხმოთ, რომ ამისი პასუხი ჩვენს კონომიკურს აგებულებასა და წყობაში უნდა მონახებოდეს უქვეყნოა, ჩვენი უწინდელი კონომიკური წყობა ისეთი ყოფილა, რომლითაც იგი გასძლილია ამოდენა ვაი-ვაგლანსა და ომებსა ამოდენა ხნის განმავლობაში. აი, საგანი დიზის შესანიშნავი და მეტად საინტერესო გამოისა კვლევად ეს საგანი რომ თვალწინ მქონდეს ჩვენს ენობადეო მეთესტორიეს, ამ საგანზედ რომ უქვეყნო პასუხი მოგვცეს ვინმემ, ბერის ნათელს მობუენდა აწმყოსა და მომავალსაც გზას გაუნათებდა.»

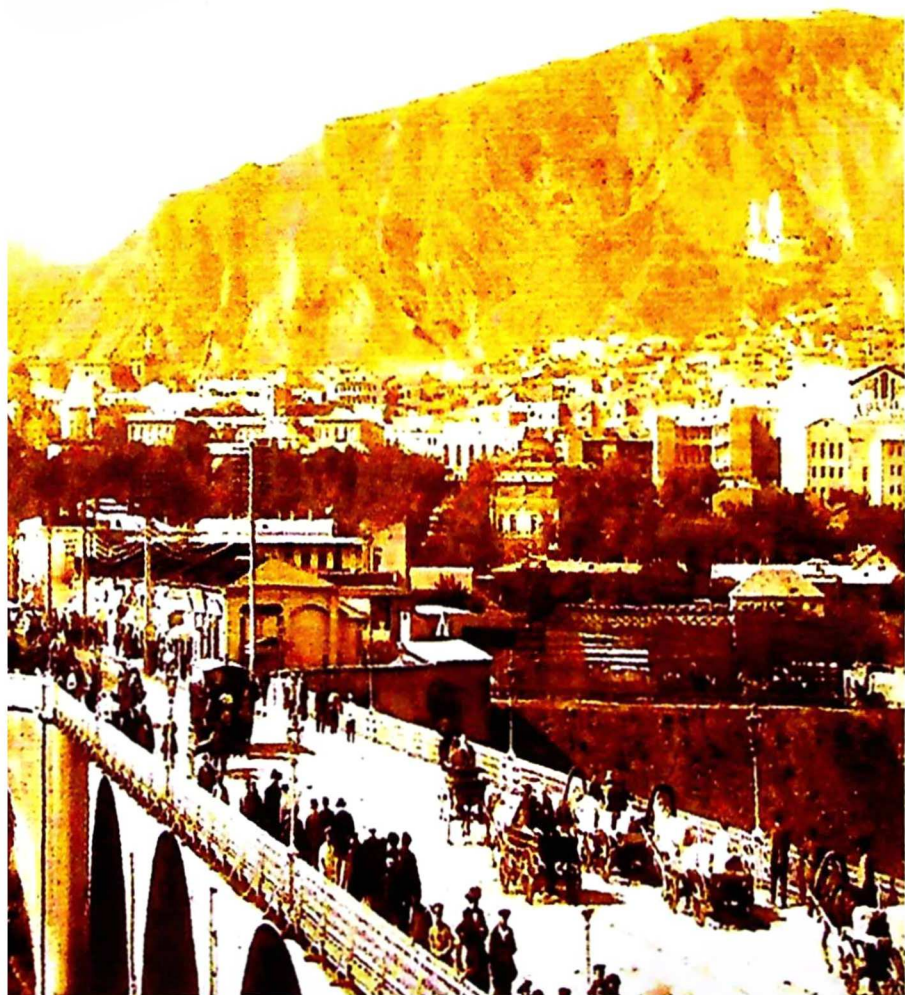
წინასიტყვაობა

XIX საუკუნე გარდატეხის პერიოდია საქართველოში ბურჟუაზიულ-საზოგადოებრივი ურთიერთობების დამკვიდრების თვალსაზრისით. ამ პერიოდში ქვეყანა დაადგა ეროვნული მეწარმეობის განვითარების გზას. ბატონყმობის გაუქმებამ როგორც რუსეთში, ისე სამხრეთ კავკასიასა და საქართველოში ხელი შეუწყო სამრეწველო კაპიტალიზმის განვითარებას. ტრადიციული ამქრული, წვრილი წარმოებების გვერდით გაჩნდა კაპიტალისტური მანუფაქტურები, სადაც ადგილი ჰქონდა შრომის დანაწილებას. ყოველწლიურად ხდებოდა წარმოების ტემპების დაჩქარება, რის შედეგადაც საქართველოში ყალიბდებოდა შედარებით მსხვილი კაპიტალისტური ფაბრიკა-ქარხნები. ასეთი საწარმოების რიცხვს მიეკუთვნებოდა შაქრის, სპირტის და სპირტიანი სასმელების, აბრეშუმის, მინის, ბამბის ძაფსართავი, მანგანუმის, რკინის, თუჯის, სპილენძის, თამბაქოს, შვეიცარიული ყველის, მაუდის, ნავთის, საპნის, ტყავის, აგურის, ლუდის, ზეთის და უამრავი სხვა სახის საწარმო.

ნაშრომი ორიგინალურია იმ თვალსაზრისით, რომ XIX საუკუნისა და XX საუკუნის პირველი ოცწლეულის ქართული მეწარმეობის ისტორია წარმოდგენილია საბჭოთა პროპაგანდისა და ცენზურისაგან თავისუფალი ხედვით, თანამედროვე, ობიექტური პოზიციებიდან და იგი ნათლად წარმოაჩენს აქტიური ინვესტიციების დადებით შედეგებს ეროვნული ეკონომიკის განვითარებაში. ვფიქრობთ, რომ წიგნში წარმოდგენილი მასალა ეფექტურად წაადგება მრეწველობის იმავე დარგებში ინვესტიციების მოზიდვას და ტრადიციული დარგების აღორძინებას. ინვესტორის მოპოვების პროცესს თავისი წესები აქვს. პროცედურა შრომატევადია და ხანგრძლივი. ქართული ეკონომიკური სკოლის წარმომადგენლებმა ჩამოაყალიბეს საქართველოში ინვესტირების აუცილებლობის ათი პირობა. ჩამონათვალის მე-10 პუნქტი შეეხება უძველეს კულტურასა და ტრადიციებს და ვთვლით, რომ იგი

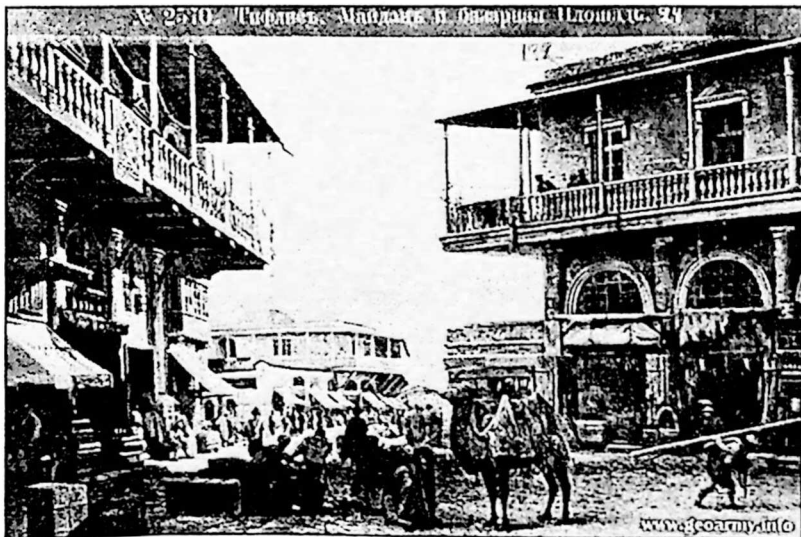
ნამდვილად ფუნდამენტური კვლევის ობიექტია. ჩვენ ამ მასალას ისე ვაწვდით დაინტერესებულ მკითხველს, რომ მას ამ საქმის აღორძინება, საქართველოში ჩამოსვლა და საქმიანი ურთიერთობების დამყარების სურვილი გაუჩნდეს.

XIX საუკუნის საქართველოს
ზოგადეკონომიკური მიმოხილვა

XIX საუკუნის საქართველოს ზოგადეკონომიკური მიმოხილვა

XIX საუკუნის დასაწყისიდან საქართველოში დაიწყო კაპიტალისტური ურთიერთობების ჩასახვა-განვითარების პირველი ეტაპი. ამ პროცესში დიდი როლი შეასრულა 1821 წელს სამხრეთ კავკასიაში შეღავათიანი საგარეო-სავაჭრო ტარიფის დაწესებამ, რომელმაც სრული თავისუფლება მიანიჭა ევროპული კაპიტალის შემოსვლას რეგიონში. დასავლეთისა და აღმოსავლეთის ქვეყნებისათვის საქართველო იქცა ერთგვარ დერეფნად, სატრანზიტო გზად. საქართველოს საისტორიო არქივებში დაცულია მთელი რიგი დოკუმენტები, რომლებიც გვაწვდიან ერთობ საინტერესო ინფორმაციას, რომლის მიხედვითაც 1822-1826 წლებში, საქართველოს გავლით, დასავლეთის ქვეყნებიდან ირანში შესულა 5,5 მლნ. მანეთის, ხოლო 1827-1831 წლებში კი-11 მლნ მანეთის ღირებულების პროდუქცია. ასევე მნიშვნელოვანი ოდენობით საქონელი გადიოდა ირანიდან და შუა აზიის ქვეყნებიდან საქართველოს გავლით ევროპულ სახელმწიფოებში. სავაჭრო ურთიერ-

თობებში, ბუნებრივია, მონაწილეობდა ქართული მხარეც-კერძოდ, თბილისელი, გორელი და ქუთაისელი ვაჭრები. სახელმწიფოთა-შორის სავაჭრო ურთიერთობებში საქართველოს აქტიური მონაწილეობა ხელს უწყობდა საშინაო ვაჭრობის ტვირთბრუნვის გაფართოებას და თანდათან მზადდებოდა ნიადაგი წარმოებაში სავაჭრო კაპიტალის ფართოდ დასაბანდებლად.

XIX საუკუნის მეორე ნახევარში თბილისში ირიცხებოდა 3 000 სავაჭრო უწყება, რომელთა დიდი უმრავლესობა (მოქმედი სასტუმროები, ღვინის საწყობები, საწარმოები) სომხების საკუთრება იყო.

ზ.ჭიჭინაძე თავის ნაშრომში „მრეწველობა, ვაჭრობა-ხელოსნობა საქართველოში“ ძალზედ დაწვრილებით და საინტერესოდ აღწერს თბილისში არსებულ თითქმის ყველა სავაჭრო-სახელოსნო მაღაზიას:

„მესაათის მაღაზიები არსებობდა, მესაათედ იყო ნემენცი გოტფლიდი. ასევე იყვნენ სხვანიც ევროპიელი და სტამბოლელი სომხებიც.

წამალხანები (აფთიაქი)- იყო რამდენიმე. ის მართველნი იყვნენ ევროპიელი, ადგილობრივ ქართველნიც.

ხმელი ხილის მაღაზიები აქენდათ სპარსეთიდან შემოსულ თათარ ვაჭრებს.

მეხალიჩენი, მეფარდაგენი და მეჭილობენი იყვნენ ქართველნიც და უცხო ტომისანიც.

ფუიქრები, მქსოვნელი ყველა ნაირი ნართულობისა და ბევრის ძვირფასის ნართისაც, უმეტესად იყვნენ ქართველნი და ნამეტურ დედაკაცები.

მესარკეები-იყვნენ უმეტესად ქართველნი, ამათ სარკეები შემოჰქონდათ კონსტანტინეპოლიდან. ესენივე აკეთებდნენ და ჰყიდდნენ სხვადასხვა ფერის შუშებს: ლურჯს, წითელს, ყვითელს, შავს და სხვანი, შუშაბანდებისთვის.

ყაზაზები-ჰყიდდნენ ყველა ნაირ ძაფეულობას, ყაითნებს, ჩაფარიშებს და სხვათაც, მოგზაურობდნენ სპარსეთს, ოსმალეთს,

ინდოეთს და სხვაგანაც, იქაც გაჰქონდათ თავიანთი საქონელი და იქილამაც შემოჰქონდათ.

მებაჰბენი-ჰყიდდნენ ბაზას, მატყლს, ყაჭს, აბრეშუმს და ჯაგ-არსაც. ჯაგრის და მატყლის გატანა ქართველებმა რუსეთს, კონსტანტინეპოლს და ევროპასაც იცოდნენ.

მეშალენი-ჰყიდდნენ რიზაიშალებს, ქირმანიშალებს, ადგილობრივ შალებს, სხვა და სხვა ამგვარ შალეულობის ნართებს. ესენივე მგზავრობდნენ სპარსეთს, ინდოეთს, ოსმალეთს და რუსეთს.

ქურჩინი-მათ კაი მოთხოვნილება აქვდათ, იგინი საქართველოს ყველა კუთხეში მგზავრობდნენ და სხვა და სხვა ცხოველთა ტყავებს სიამოვნებით იძენდნენ. ამათი ხელ-საქმე კარგად ჯილდოვდებოდა მყიდველთაგან. უცხო ქვეყნიბილამაც შემოჰქონდათ სხვა და სხვა ტყავეულობა.

ღაბღები-იყვნენ თფილისში მრავლად, იგინი შოულობდნენ ყველა ნაირ ტყავებს გასასყიდად და ჰყიდდნენ, აქვდათ კაი

ქარხნები და გასავალიც დიდი აქენდათ. ამათ ტყავები სხვა და სხვა ქვეყნებიდამაც შემოჰქონდათ.

ჭონები-თბილისში ჭონების მთელი ქარვასლა არსებობდა. ამ ხელობის ხელოსნები რამდენიმე ასის კაცისაგან შესდგებოდა. თფილისში მათ აქენდათ დიდი საქმიანობა, დიდი გასავალი იყო მაშინ ქართული ქუდების.

ხარაზები, მეწუსტე და მექოშენი-ესენი მრავლად იყვნენ თფილისში, ამათი რამდენიმე ქუჩა და ბაზრები არსებობდა.

დერციკები და თერძები-იყვნენ მრავლად და ჰკერავდნენ ქართველ მამაკაცთა კაბებს, ქულაჯებს, ჩოხებს, ჩერქესკებს და სხვათაც მრავალთ.

მეჭკაბენი-იყვნენ მრავლად. სპილენძს ქვაბებისთვის საქართველოშივე შოულობდნენ. საქართველოშივე იყო სპილენძის მადნები და ქარხნები.

სამართებლის ოსტატობა-სამართებლებს საქართველოში აკეთებდნენ ჩინებულად. ამ ხელოსნების ამქარიც იყო მაშინ თურმე.

მეშანდლენი-თფილისში იყვნენ მრავლად და აკეთებდნენ ყოველნაირ შანდლებს. შანდლის თითბერსა და სპილენძსაც საქართველოში შოულობდნენ.

ოქრომჭედლები-იყო თფილისში მთელი უბნები, სადაც სულ ოქრომჭედლები იყვნენ. მათ დიდი მოთხოვნილება აქენდათ თფილისში. მათგან კაი დიდი ამქარიც არსებობდა.

კალატოზები-იყვნენ თფილისში მრავლად, უმეტეს ქართველ გვარის, აქედათ ამქარიც.

დურგლების რიცხვიც დიდი იყო ქართველთაგან, მათი დიდი ამქარიც არსებობდა.

მეხანჯლენი, ხმლების გამკეთებელნი იყვნენ მრავლად, მემასრენი და სხვა ასეთნი.

ხურო და მხერხავნიც ბევრად უფრო მრავლად იყო, ვინემც დურგლები, უმეტეს რაჭველები იყვნენ.

ქვის მთელელთა რიცხვი საქართველოში ძველთაგანვე იყო აღორძინებული.

მექანდაკეთა და ჩუქურთმის მჭრელთა რიცხვი არსებობდა, მხოლოდ იმ ხელოვნებით და მხატვრობით კი არა, როგორც XII საუკუნეში არსებობდა.

მხატვრების რიცხვიც დიდი იყო, ხოლო მხატვრობა კი არ არსებობდა ხელოვნური სახით.

ზეინკლობაც არსებობდა თავის ზომიერებით (ლიტიენჩიკი), იგი ძველად უფრო აღორძინებული იყო.

სლესრები, მჭედლები და მენალბანდეთა რიცხვი ყოველთვის იყო. ესენი

აკეთებდნენ ლურსმნებს, კოჭაკებს, რაზებს და სხვა და სხვა სახელოსნო იარაღებს. დიდი იყო ნალბანდობა.

მეჭურჭლენი. ესენი სწვაედნენ ყველა ნაირ ჭურჭელს, ჯამებს, მათარებს, თეფშებს და სხვა ამგვარს, ასევე ლიტრებს, ღოქებს, კოკებს, ქვევრებს, საღვინეებს და სხვანი.

მეკრამიტენი და მეგურენი. ერთნიც და მეორენიც იყვნენ უმეტესად ქართველნი, ძველ მეკრამიტეთა კრამიტი მაგარ რკინის მსგავსებას წარმოადგენდა.

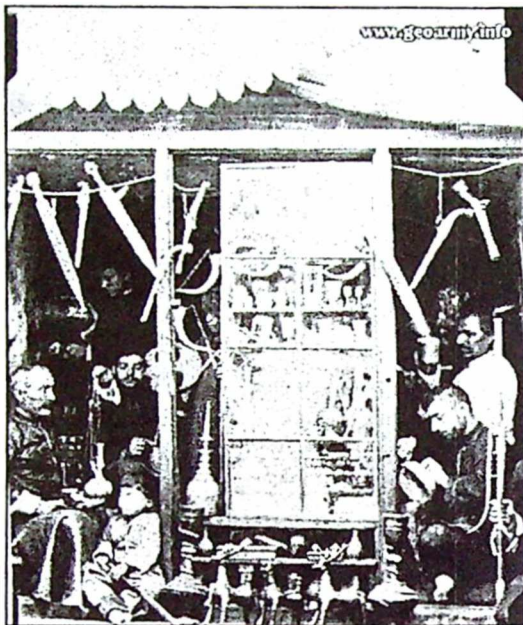
მესაპნეთა ქარხნები. საქართველოში საპნის ქარხნები ძველადგანს სჩანს. მის ცოდნა აქვნდათ ყველა კუთხის ქართველთ, თფილისში იყო რამდენიმე ქარხანა.

მესამთლეები. ამათი ქარხნები თფილისში იყო რამდენიმე, ასევე ქართლში, კახეთში და სხვაგანაც. ხშირად და მრავლად სამთელი და საპონი უცხო ქვეყნებშიაც გაჰქონდათ.

ლილაზანები, ანუ სამ-
ლებროები თფილისში იყო
მრავლად, მათში მოიპოვ-
ებოდნენ ყველა ფეროვნე-
ბის და ხარისხის.

მერკინთა რიცხვიც
დიდი იყო, მათ მრავლათ
უცხოეთში გაჰქონდათ და
საქართველოში შემოჰქონ-
დათ რკინეულობის იარა-
ღი, ამისთვის აქენდათ
ქარხნებიც. სტამბოლის
ერთ დიდ ქუჩაზედ, ახალ-
ციხელ ქართველ მერკინ-
თა მთელი გუნდი არსე-
ბობდა, თითქმის ქარვასლა
აქენდათ.

თუთიის (ცინკის) ხმარებაც იცოდნენ ჩვენში და იყო აქ ამის
მადნებიც.

ზარაფნი არსებობდნენ საქართველოში ძველადგანვე. მათ აქენ-
დათ სპარსთ, ოსმალთა და სხვათა ფულებიც და ახურდავებდნენ
ქართულს ფულებზედ, მათ იცოდნენ ოქრო-ვერცხლის ფასი, მა-
ზანდა და სახანი. ძველი დროის ბანკები და ბანკირები ესენი
იყვნენ. თფილისში ზარაფების რიცხვი მეტად დიდი იყო. აწინ-
დელი ზარაფიშვილები და ზარაფოვები სულ ძველის დროის
ზარაფთაგან მომდინარეობენ.

გიშრის ხელოსანნი ქართველთა შორის ძველათგან, ნამეტურ
იმერეთში იცოდნენ. გიშრისაგან აკეთებდნენ კრიალოსნებს,
ჯვრებს და სხვა და სხვა ნივთებს, სხვა ქვეყნებშიც გაჰქონდათ.

მძივთა და თვალ მარგალიტთა ოსტატნი და ვაჭრები, ესენი
პოულობდნენ, აკეთებდნენ და ჰყიდდნენ ყველანაირ თვალ-მარ-
გალიტებს. მაგალითებრ ფირუზს, ქარვას, მარჯანს, ლალს,

იაგუნდს, გოარს, მარმარილოს (დრუნგული) შესანიშნავ ნივთებს, მარგალიტს, ეს შემოდის ელადიდამაც, ზურმუხტს და ვინ იცის რამდენ კიდევ სხვა ძვირფას თვალ მარგალიტებს.

მეთუთუნენი და მებურნუთენი. მეთუთუნეებს მრავლად მოჰყვანდათ თუთუნი და იგი მრავლადვე გაჰქონდათ რუსეთს, ოსმალეთს, სპარსეთს და სხვაგანაც. თფილისში მისი დუქნები იყო მრავლად, თვით ქარვასლაც კი არსებობდა.

სამეფო სამოსელთა მკერვალნი, მოსავნი და მქარგავნი. ესენი იყვნენ შესანიშნავად მომზადებულნი, ხელოვნურად, ესენი ჰკერავდნენ სამეფო შესამოსელებს, ზოგს რთავდნენ თვალ-მარგალიტებით, სხვა და სხვა ძვირფასი ნივთებით. იცოდნენ გვირგვინების კერვა და ქარგვა, იცოდნენ სამღვდელმთავრო შესამოსლების შეკერვა, მორთვა, მოკაზმვა.“

XIX საუკუნის 30-იან წლებში საქართველოში შექმნილმა გარკვეულმა პოლიტიკურმა სტაბილურობამ ხელი შეუწყო მრეწველობისა და სოფლის მეურნეობის მთელი რიგი დარგების განვითარებას. ამ პროცესებს ხელს უწყობდა უცხოეთიდან შემოტანილი გაუმჯობესებული მანქანა-იარაღები, უცხოელი სპე-

ცილისტების დაქირავება და მათ მიერ ადგილობრივი კადრების მომზადება. ყალიბდებოდა კაპიტალისტურ ყაიდაზე მოწყობილი მანუფაქტურული ტიპის საწარმოები. თვალსაჩინო ცვლილებები აღინიშნება შინამრეწველობაში. შინამრეწველობა, ანუ საოჯახო მრეწველობა წარმოადგენს გადაამუშავებელი მრეწველობის ერთ-ერთ ფორმას. ამ დროს ხდება ნედლი მასალის გადაამუშავება იმავე მეურნეობაში, რომელიც მას მოიპოვებს. წარმატებული მეწარმეობის განვითარების შემთხვევაში შინამრეწველი მალე გადის ბაზარზე, ანუ მუშაობს ბაზრისათვის და ყალიბდება კაპიტალისტური შინამრეწველობა.

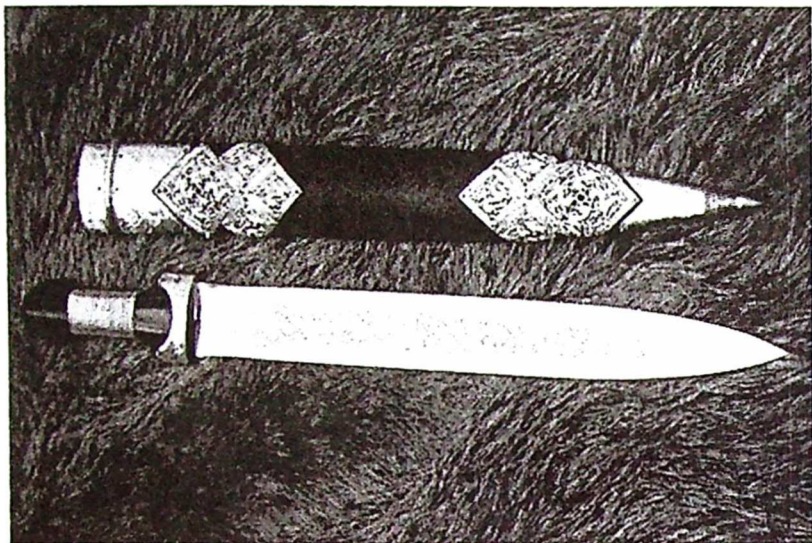

XIX საუკუნის საქართველოში შინამრეწველობა ორი ფორმით წარმოგვიდგება: ერთის მხრივ, მისი წარმომადგენლები არიან უცხოეთიდან მოწვეული თუ საკუთარი სურვილით გადმოსახლებული წვრილი ხელოსნები და მეორეს მხრივ კი, ადგილობრივი ქართველი შინამრეწველები.

სამხრეთ კავკასიაში შინამრეწველობის სხვადასხვა დარგს შორის ფართოდ იყო გავრცელებული საფეიქრო მრეწველობა. აწარმოებდნენ სხვადასხვაგვარ შალეულს, აბრეშუმს, ნოხებს, ფარდაგებს, ხალიჩებს, ყაბალახებს, ნაბდებს, ხურჯინებს, მაფრაშებს და სხვ. მეჯოგეობის მიმდევარ კავკასიელ ტომთა შორის განსაკუთრებით დაწინაურდა შინამრეწველობის ერთ-ერთი ყველაზე ძველი დარგი-მეჭულეობა. ამ დარგის ოსტატები აწარ-

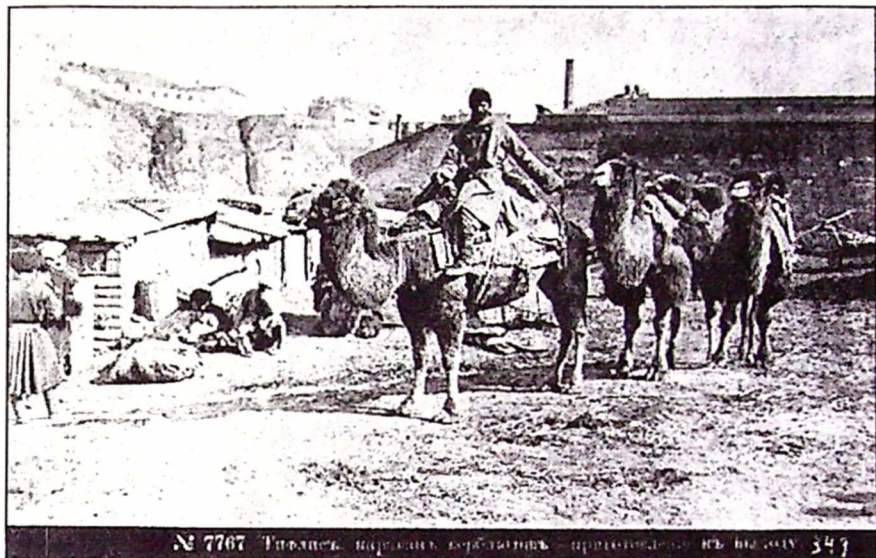
მოებდნენ ქეჩასა და ნაბაღს, რომელიც კავკასიაში სამხედრო ჩაცმულობის ატრიბუტსაც წარმოადგენდა. ჩუღეულის წარმოებას, ძირითადად შესყიდული მატყლით, მისდევდნენ ქუთაისის, სენაკისა და ზუგდიდის მაზრებში. მართალია, წარმოებულ პროდუქციას მოკრძალებული ადგილი ეკავა საქსპორტო საქონელთა ჩამონათვალში, მაგრამ მაინც საკმაოდ დიდი რაოდენობით გაჰქონდათ იმიერკავკასიაში და რუსეთში. საშუალოდ ერთი შინამრეწველი წელიწადში ამზადებდა 400-მდე ქუღს, რაც მას უტოვებდა წლიურად 32 მანეთ მოგებას. რაჭის, ქუთაისის, სენაკის, ზუგდიდის, ახალციხის, ახალქალაქის, გუმბრის, ნახიჭევანის, ყაზახის, შამახის მაზრებში და ოსეთში განსაკუთრებით გავრცელებული იყო შალის შინამრეწველობა. საისტორიო ცნობების თანახმად, 1912 წელს ქუთაისის მაზრაში ჩატარებით შალის შინამრეწველების პირველი საცდელი აღწერა, რომლის მასალებში დაცული მონაცემებით ირკვევა, რომ მთელს მაზრაში შალის წარმოებას მისდევდა 6 574 შინამრეწველი, 37 თემში, რაც მაზრის მთელი მოსახლეობის 3,7% შეადგენდა. თიანეთის, გორის, ახალციხის მაზრებში იქსოვებოდა მრავალი წინდა, ხელთათმანი, პაიჭი, ზონარი, აპეური, ჩითა, ქალის მოსასხამი შალი, პირბადე, ყაბალახი, ტომარა. შალის შინამრეწველი წლიურად დაახლოებით 25 მანეთს გამოიმუშავებდა.

XIX საუკუნის ბოლოს ახალციხისა და ახალქალაქის მაზრებში განვითარებული ყოფილა ნოხების დამამზადებელი შინამრეწველობა, რომელიც გლეხს მისი ყოველწლიური შემოსავლის 40,9%-ით უზრუნველყოფდა. უხვტყიან რაიონებში გავრცელებული იყო ხის დამუშავების შინამრეწველობა. გლეხები ამზადებდნენ უამრავ სამეურნეო იარაღს: ცულებს, ნამგლის ტარებს, გუთნის ნაწილებს, საღეწებს, თითისტარებს, საჩჩელებს, ვარცლებს, როფებს, გეჯებს, საწნახელებს, ურმებს, ნიჩბებს, ქოშებს, აკვნებს, კოვზებს, სხვადასხვა ავეჯეულობას და ჭურჭლეულს, მუსიკალურ ინსტრუმენტებს, სათუთუნეებს, შალაშინის ბუდეებს, ჩიბუხებს და სხვ.

XIX საუკუნის ბოლოს საკმაოდ დაწინაურდა ხელოსნობის ერთ-ერთი დარგი მეკასრეობა, რაც განპირობებული იყო ღვინის ექსპორტის გაფართოებით. სოფლად მცხოვრები შინამრეწველები საღვინე კასრების დასამზადებლად მუხის, ხოლო ციმბირის კარაქისათვის წიფლის საკასრე ტკეჩებს ამუშავებდნენ. ასეთ კასრებში მოთავსებული კარაქი საკმაოდ შორეულ ქვეყნებში-ინგლისსა და დანიაშიც იგზავნებოდა. საკასრე ტკეჩების დამამზადებელი ოსტატები მრავლად იყვნენ ნატანების, მარელისის, პოლითის, წიფის, სურამის, გომის, კასპის და სხვა რაიონებში. საისტორიო ცნობები ცხადყოფს, რომ 1909 წელს რკინიგზით საქართველოდან სხვა სახელმწიფოებში 200 000, ხოლო 1912-1913 წლებში კი 450 000 ფუთი საკასრე ტკეჩი გაიგზავნა.

XIX საუკუნის შუა წლებში საქართველოში ფართოდ განვითარდა ლითონის შინამრეწველური დამუშავება, კერძოდ, რკინისა და სპილენძის მადნის მოპოვება-გადაამუშავება. 1826 წელს რაჭაში ჩატარდა ლითონის შინამრეწველების პირველი საცდელი აღწერა, რომლის თანახმადაც, სოფელ წედისში მოქმედებდა რკი-

ნის გამოსაღობი 19 ბრძმედი. წედისური რკინისაგან ადგილო-ბრივი მჭედელი გლეხები აკეთებდნენ ცულებს, დანებს, ცულებს, ნამგლებს, წალდებს, ხმლებს, სატევრებს, თოფებს, დამბაჩებს და რევოლვერებსაც კი.

XIX საუკუნის საქართველოში დიდად იყო გავრცელებული ოქრო-ვერცხლის შინამრეწველობა. ამ ძვირფასი ლითონების დამამუშავებელი შინამრეწველები ამზადებდნენ ხმლის, სატევრის, თოფის, დამბაჩის, რევოლვერის, ქამრის და ცხენის მოკაზმულობას, ახდენდნენ მათ მოჭედვა-მოსევადას ვერცხლით, ოქროთი, მინანქრით, ძვლითა და რკით. შინამრეწველები ასევე ამზადებდნენ კოვზებს, ჭიქაბუდეებს, საყურეებს, ბეჭედებს, საათის ძეწკვებს, კალმისტრის ბუდეებს, მუნდშტუკებს და სხვ.

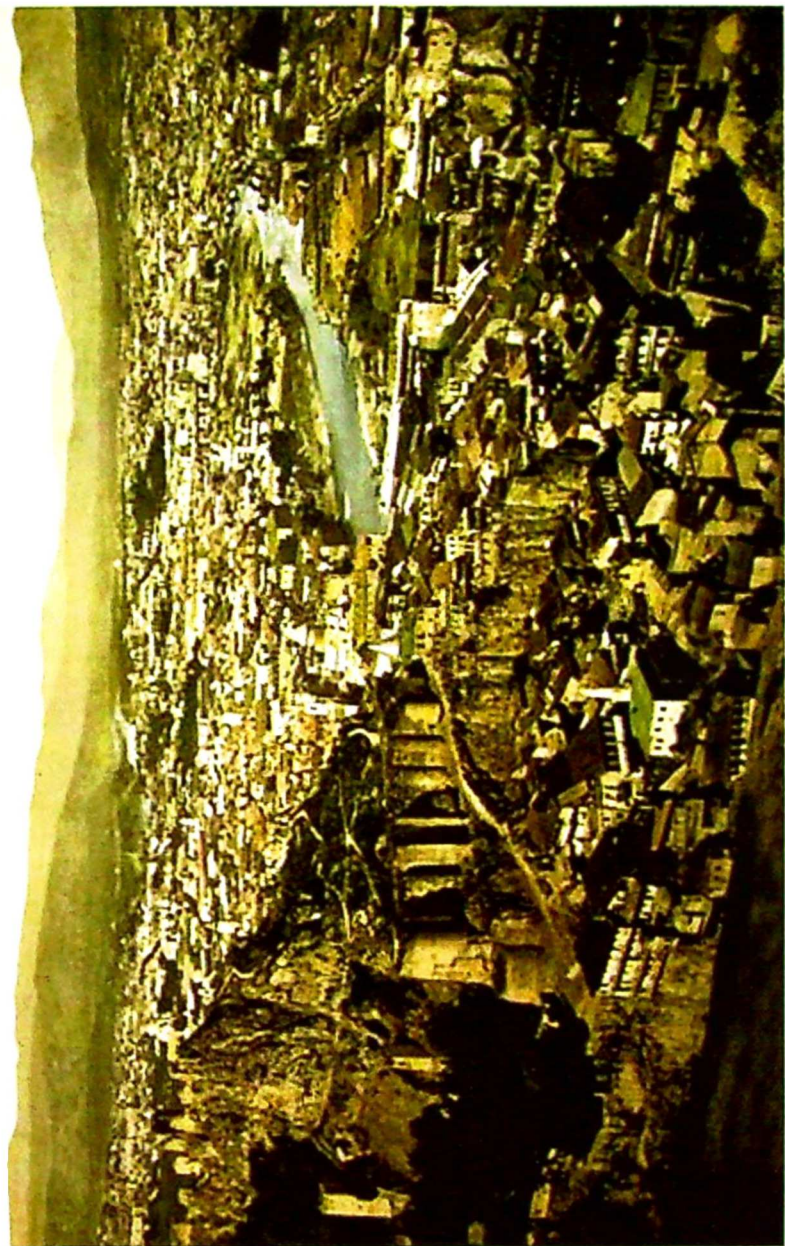
XIX საუკუნის საქართველოში ფართოდ იყო გავრცელებული მეთუნეობა. შრომაში, ხარაგაულში, მარტვილში, ძირულაში, მცხეთაში ამზადებდნენ ქვევრებს, კოკებს, დოქებს, ჯამებს, წყალსადენ მილებს, ქოთნებს, კეცებს, კრამიტს და ა. შ.

შინამრეწველობის ერთ-ერთი დარგი იყო გიშრის ნაკეთობათა

წარმოებაც. საისტორიო ცნობებით ირკვევა, რომ 1870-1880-იან წლებში ქუთაისის მაზრაში წარმოებული გიშრის ნაკეთობები დიდი რაოდენობით იყიდებოდა საზღვარგარეთ.

ამ პერიოდში შინამრეწველობის უმნიშვნელოვანესი დარგი გახლდათ სამღებროები და ღებვის საქმე. მკვლევართა მოსაზრებით, სამღებრო სარეწავები ყველაზე ადრინდელი ფორმაა კაპიტალისტური შინამრეწველობისა. ადრეულ საუკუნეებში ეს საქმიანობა საეკლესიო და სამეფო ოჯახების შემოსავლის მნიშვნელოვან წყაროს წარმოადგენდა. ცნობილია, რომ ღებვის წესები და სამღებრო მცენარეთა შერჩევა ხშირად საგვარეულო საიდუმლოებას წარმოადგენდა. წარმოების ამ დარგის ტრადიცია გაგრძელდა XIX საუკუნეშიც. ამ საუკუნის 60-იან წლებში სოფელ ლოჭინში გააშენეს ენდროს პლანტაციები, რომელმაც საექსპორტო მნიშვნელობა შეიძინა. რაც შეეხება სამღებროებს, ისინი მრავლად იყო XIX საუკუნის საქართველოს მთელ რიგ სოფლებსა და ქალაქებში, კერძოდ ანანურში, დუშეთში, ახალგორში, ცხინვალში, მეჯვრისხევში, არბოში, სამთავისში, რუისში, გორში, სურამში, ბეკამში, ხეფინისხევში, ვახანში, საწერეთლოში, საჩხერეში, ქუთაისში, სადგერში, ზოვრეთში, ქარელში, ახალქალაქში, ძეგეში, თბილისში, დმანისში, თელავში, ყვარელში, ნინოწმინდაში, ბოდბეში, მანავში, მარტყოფში და ა.შ.

XIX საუკუნის 40-იან წლებში თბილისი იქცა ხელოსნური წარმოების ცენტრად. 1845 წელს აქ საქმიანობდა 2 000-ზე მეტი ხელოსანი, 4 000-მდე ქარგალი და შევირდი. სხვადასხვა დარგის თბილისელ ხელოსნებს საკუთარი გაერთიანებები ჰქონდათ შექმნილი და მათი საქმიანობის ამ ორგანიზებას „ამქარი“ ეწოდებოდა (არსებობდა 60-70 ამქარი). ყოველ ამქარს თავისი ხელმძღვანელი-უსტაბაში ჰყავდა. 1867 წელს საქართველოს იმდროინდელმა მთავრობამ, არსებული სიტუაციის უკეთ კონტროლის მიზნით, გამოსცა ამქრების რეგისტრაციისა და დამტკიცების ახალი წესი. დებულებაში მითითებულნი იყვნენ ის ამქრები, რომლებიც რეგისტრაციაში გატარების შემდეგ კანონიერ ორგანიზა-

ციებად იქნებოდნენ აღიარებულნი. აღნიშნული დოკუმენტის თანახმად ამქართა შორის იყვნენ: მეპურეები და „ბულოჩნიკები“, ხარაზები და მეჩქეძეები, სირაჯები, მეუნაგირეები, მენაბდეები და მატყლის მჩრეღნი, ქურჩხები და მექუდეები (ჭონები), მკერვალები, ღურგლები, კარეტნიკები, შპალების მკეთებელნი, მხატვრები და ჭერის დამხურავები, მესპილენძეები, მეთუნუქეები და მელამპეები, ვერცხლეულობის და ოქროულობის საქმის ოსტატები, დალაქები, მეხანჯლეები, მჭედლები, მღებრები, ოქრო-მკერდის მკერავნი, მეჭურჭლეები და მეაგურეები.

საისტორიო ცნობების თანახმად, 1858 წელს თბილისში ირიცხებოდა 71 სამრეწველო საწარმო, 1879 წელს კი-214. 1876 წლის საყოველთაო აღწერით, თბილისში ირიცხებოდა 2 989 ხელოსანი, მათ შორის 3 046 ქარგალი და 1 556 შეგირდი. ამ პერიოდში ჩამოყალიბებულმა ქალაქის თვითმმართველობამ ხელოსანთა ორგანიზაციებს სხვა სახე მისცა- დაარსდა „ხელოსანთა გამგეობა“, რომელიც თვით ხელოსანთა მიერ ირჩეოდა და მათ საქმეებს წარმართავდა.

როგორც აღვნიშნეთ, 1821 წელს სამხრეთ კავკასიაში შეღავათიანი საგარეო-სავაჭრო ტარიფის დაწესებამ ხელი შეუწყო უცხოელ მეწარმეთა მოზიდვასა და დასაქმებას საქართველოში. მათ ხელოსნობის მრავალი ახალი დარგი განავითარეს, განსაკუთრებით აღსანიშნავია საკონდიტრო წარმოება, ძეხვის დამზადება, მეთუნუქეობა, მეშუშეობა, მკინძაობა, ეტლების დამზადება, მეკასრეობა, საგალანტერეო საქონლის დამზადება და სხვ. 1821 წელს, რუსეთის იმპერატორის ბრძანებით, უცხოელ მეწარმეს გამბას დიდი მამულები გადასცეს იმერეთში. საისტორიო ცნობებში დაცული ბრძანების თანახმად, „უცხოელმა გამბამ პირველმა განაცხადა სურვილი, რომ შეუდგეს ამ მხარეში სავაჭრო წამოწყებათა მოწყობას, ამიტომ მიეცეს მას საკუთრებად 16 000-მდე დესეტინა მიწა იმ ადგილებში, რომელთაც ის თვითონ ამოირჩევს და თქვენი შეხედულებისამებრ აღმოჩნდება თავისუფალი და ხსენებული წამოწყებისათვის იქნება გამოსადეგარი. ასეთი მიწისათ-

ვის გამბას გადაახდევინეს 1 მანეთი ასიგნაციით დესეტინაზე, გადასახადი თანხის განაწილებით ერთნაირად 5 წლის სიგრძეზე.“ ძალიან მალე გამბას იმერეთში (ვარციხეში, მდინარე ყვირილასა და რიონის შესართავთან) გამოუყვეს მიწის ფართობი (აჯამეთის ტყის ნაწილითურთ). მოგვიანებით ეს მამულები სომეხი მრეწველის, ანანოვის საკუთრებაში აღმოჩნდა, რომელმაც ამ რეგიონში ღვინის სანიმუშო მეურნეობა შექმნა.

1823 წელს ფრანგმა მრეწველმა კასტელამ განცხადებით მიმართა იმპერიის ფინანსთა მინისტრს, გრაფ კანკრინს, რომელშიც გამოთქვამდა სურვილს, მეწარმეობა წამოეწყო თბილისში და განსაკუთრებულად ძვირადღირებული შალის დამზადების მიზნით მოეშენებინა ტიბეტური თხები. მისი მიზანი იყო ასევე დაეფუძნებინა აბრეშუმის ძაფსახვევი ფაბრიკა, რისთვისაც ხელისუფლებას სთხოვდა რიგი პრივილეგიების მინიჭებას.

1828 წელს რუსმა პოეტმა და დრამატურგმა ალექსანდრე გრიბოედომ თბილისის გუბერნატორს ა.ზავილეისკის წარუდგინა პროექტი დიდი კაპიტალისტური საქმიანობის წამოწყების შესახებ. იგი კომპანიისათვის მცირე საიჯარო ფასად 133 000 დესეტინა მიწის გამოყოფას მოითხოვდა. პროექტის ფარგლებში გათვალისწინებული იყო აბრეშუმისა და თამბაქოს წარმოების, მეღვინეობის, შაქრის ლერწმის, სხვადასხვა წამლებისათვის გამოსაყენებელ მცენარეთა კულტურების მოშენებაც. სამომავლოდ კომპანია მიზნად ისახავდა ფაბრიკა-ქარხნების დაფუძნებასაც.

ამავე პერიოდში, 1830 წელს გენ.ზავილეისკიმ ქალაქ ახალციხესთან შუმის ქარხანა დააარსა.

გარკვეული მიზეზების გამო, სამრეწველო საწარმოების დიდი ნაწილი ამ პერიოდის საქართველოში სომხების საკუთრება იყო. 1876 წელს თბილისში სომეხმა კაპიტალისტმა ადელხანოვმა უახლესი მანქანებით მოწყობილი ტყავეულობის მსხვილი საწარმო დაარსა. საწარმოში დასაქმებული იყო 2 000 კაცი. რაც შეეხება იარაღოვის მექანიკურ ქარხანას, მასში 900, ხოლო ენფიანჯიანცის ფაბრიკაში კი 600 კაცი იყო დასაქმებული.

№	საწარმოთა დასახელება	მესაკუთრენი
1	თუჯის ჩამომსხმელი ქარხანა	კარაპეტოვი, იარალოვი
2	ცემენტის ქარხანა	არაქელოვი, ბაღდასაროვი, მნაკაკანოვი
3	აგურის ქარხანა	მარტიროსოვი, ხანგელდიანცი
4	ტყავის დამამუშავებელი ქარხანა	ადელხანოვი, ვართაზარიანცი, ზარგარიანცი
5	საპნის მწარმოებელი ქარხანა	სუმბათოვი
6	საპნის და წებოს მწარმოებელი ქარხანა	ალიხანოვი, არუთინოვი, ახნაზაროვი, შაუპოვი
7	არყის ქარხანა	მამულოვი
8	მინერალური და ხილის	კოსტანდოვი, მირიძანოვი
9	წყლების ქარხანა	ანანოვი, ავშაროვი, ტერ-ასატუროვი, ცივიანოვი
10	ავეჯის ფაბრიკა	ეგანოვი, ეგიაზაროვი
11	ხის დამამუშავებელი ქარხანა	ატოვმიანი, გოზალოვი, ძმები და-დამიანცები
12	ფანერის ფაბრიკა	ფარსადანოვი, ტერ-ზაქაროვი
13	კანფეტის ფაბრიკა	ბოზარჯიანცი, საფაროვი, ენფი-
14	ფეხსაცმლის ფაბრიკა	ანჯიანცი
15	თამბაქოს ფაბრიკა	პეტროსოვი
15	მაკარონის ფაბრიკა	

კახეთში, სოფელ რუისპირში, გერმანელ ლენცს და კომპანიას პქონდათ ევროპულ ყაიდაზე მოწყობილი ღვინის დიდი ქარხანა. უამრავი მაგალითი შეგვიძლია მოვიყვანოთ უცხოელი მეწარმეების სხვადასხვა საქმიან წამოწყებათა შესახებ XIX საუკუნის

საქართველოში. ისინი ან თვითონ იყვნენ კონკრეტული დარგის პროფესიონალები, ან უცხოეთიდან იწვევდნენ ოსტატებს, რომლებიც უმეტეს შემთხვევაში დიდი ხნით რჩებოდნენ საქართველოში, აოსტატებდნენ ადგილობრივ მუშახელს და ფასდაუდებელ საქმეს აკეთებდნენ ქვეყნის მწარმოებლური პოტენციალის გაზრდაში.

XIX საუკუნის საქართველოში წარმატებული კაპიტალისტური მეურნეობა ჰქონდა დიდვაჭარ ალ. ანანოვს. 1860-იან წლებში იგი დიდი მიწებს ფლობდა იმერეთში, სადაც ფართოდ დანერგა ახალი ტექნოლოგიები. იყენებდა ქარხნულ გუთნებს, სათეს მანქანებსა და ბამბის საწმენდ დანადგარებს. ძირითადი ორიენტაცია მეწარმემ მევენახეობა-მელვინეობაზე აიღო. აწარმოებდა შამპანურსა და კონიაკს. დასაქმებული ჰყავდა 100-ზე მეტი ოსტატი და მუშა.

XIX საუკუნის 80-იან წლებში გერმანელმა მეწარმემ ალ. კუჩენაზმა 7 000 ჰექტარი მიწა შეიძინა ბორჩალოს მაზრაში. წარმოება ევროპულ ყაიდაზე მოაწყო, გამოიწერა სპეციალური ჯიშის ძროხები და აამუშავა შვეიცარიული ყველის წარმოების ორი ქარხანა, რომლებიც ყოველწლიურად 4-5 ათას ფუთ ყველსა და კარაქს უშვებდა.

ასეთივე ტიპის წარმოება ჰქონდა მოწყობილი შვეიცარიელ მეწარმეს ნიდიგერს, რომელიც ყოველწლიურად 1 200 ფუთ შვეიცარიულ ყველსა და 300 ფუთ კარაქს აწარმოებდა. კვების პროდუქტების ხარისხი იმდენად მაღალი იყო, რომ იგი მნიშვნელოვან კონკურენციას უწევდა თვით შვეიცარიიდან შემოტანილ ანალოგიურ პროდუქციას.

კაპიტალისტური ურთიერთობების ჩასახვა-განვითარებას დიდად შეუწყო ხელი რკინიგზების მშენებლობამ. 1864 წელს დამტკიცდა ფოთი-თბილისის რკინიგზის პროექტი, რომელიც უნდა დაეფინანსებინათ ინგლისელ კაპიტალისტებს. 1872 წელს პროექტი განხორციელდა. რკინიგზის ნორმალური ფუნქციონირებისათვის თავდაპირველად დაფუძნდა რამდენიმე მსხვილი საწარმო

თბილისსა და მიხაილოვოში (ხაშურში). აღნიშნულ საწარმოებში სამი ათასამდე მუშა იყო დასაქმებული. სარკინიგზო მიმოსვლის ამოქმედებასთან ერთად საქართველოში მნიშვნელოვნად გაფართოვდა ქვანახშირისა და მარგანეცის მოპოვება, აშენდა მადნის დასატვირთი ბუნკერები და მადნის გამამდიდრებელი ფაბრიკები.

1865 წლის 15 იანვრის №1 „გუთნისდღაში“ (მამულის პატრონობისა და ვაჭრობის გაზეთი) დაცული ინფორმაციის თანახმად, მრავალი წარმატებული მეწარმისათვის ჯილდოები გადაუციათ. აი, რას წერდა გაზეთი:

„სია ჯილდოებისა, რომელიც დაუნიშნავთ შარშანდელ მოსკოვის ვისტავკაში კავკასიელ ექსპონენტებისათვის:

– ვიტტე და კომპანიას პარაფინის ქარხნის მეპატრონეებს, წმინდა კუნძულში, ბაქოს გუბერნიაში ოქროს მედალი პარაფინისა და ნავთისათვის;

– ბრანტს, ტფილისის დაბალს ისივე ჯილდო კარგი ტყავებისათვის;

– კნიაზ ნიჟარაძეს, იმერეთის მეპატრონეს, ისივე ჯილდო კარგი თამბაქოსათვის;

– ანანოვს, ვარციხის მამულის პატრონს, ისივე ჯილდო კარგი ბამბისათვის;

– კნიაზ ჩიჯავაძეს, ისივე ჯილდო, იმავე საგნისათვის;

– კნიაზ ივანე კონსტანტინეს ძე მუხრანსკის ისივე ჯილდო, სოფელს დილომში მოყვანილი კარგი ბამბისათვის.

ღვინისათვის მიიღეს შემდეგი ჯილდოები:

– აგრონომმა დეიჩმანმა დიდი ვერცხლის მედალი და ოცი თუმანი ფული;

– კნიაზმა გიორგი ზურაბის ძემ ანდრონიკომა პატარა ოქროს მედალი;

– ჩინოვნიკმა ლობაჩევსკიმ პატარა ვერცხლის მედალი.

ამას გარდა, ჯილდოების კომიტეტმა ყურადღება მიაქცია აბრეშუმის ნიმუშებს ევროპულად გამოხვეულებს და რომელნიც იყვნენ წარმოდგენილნი ალექსევისაგან, ვორონინისაგან, ვართა-

ზაროვისაგან და გრაფი როზმორდიუკისაგან და რადგანაც შრომამ ამ პირთა მიიღო კომიტეტმა ღირსად საკუთრის ჯილდოსა, ამისათვის დასდვა, რომ იშუამდგომლოს მისის იმპერატორებითის უმაღლესობასთან კავკასიის ნამესტნიკთან იმათი დაჯილდოებისათვის.“

XIX საუკუნის 80-იან წლებამდე საზღვარგარეთ ბაქოს ნავთობის გატანა ფოთისა და ბალტიის ზღვის ნავსადგურებიდან წარმოებდა და საკმაოდ ძვირი ჯდებოდა. მრეწველებს, რომლებიც ნავთობის მრეწველობის განვითარებით იყვნენ დაკავებულნი, ეს გზა არ აკმაყოფილებდათ. მათ კარგად ესმოდათ, რომ წარმატებული საქმიანობისათვის საუკეთესო გზა ბათუმი იყო, ამიტომაც მისი ბუნებრივი ნავსადგური და მოხერხებული სატრანზიტო მდებარეობა მათ ყურადღებას იპყრობდა. ვიდრე ქალაქი თურქეთის ხელში იყო, ბუნებრივია, ამ მნიშვნელოვანი ნავსადგურით ვერავინ სარგებლობდა. რუსეთ-თურქეთის ომში რუსეთის გამარჯვებისა და ბათუმის შემოერთების შემდეგ მისი პორტად გამოყენების საუკეთესო პირობები შეიქმნა. 1883 წელს ბათუმ-სამტრედიის სარკინიგზო ხაზის გაყვანამ ბათუმი დააკავშირა ბაქოსთან, რამაც ძალზედ გაზარდა საპორტო-სამრეწველო ქალაქის ზრდისა და განვითარების პერსპექტივები. ამ პროცესებს ასევე ხელი შეუწყო ბერლინის სამშვიდობო კონგრესმა და ბათუმის „პორტო-ფრანკოდ“ (ღია ნავსადგურად) გამოცხადებამ. ნობელების, როტშილდების, ინგლისური თუ გერმანული კაპიტალი უხვად მოაწყდა ბათუმს.

1899 წლისათვის ბათუმის ნავსადგურში ექსპორტ-იმპორტის საქონლის ბრუნვამ 91 100 000 მანეთი შეადგინა. ამ წლის განმავლობაში ბათუმის პორტში შემოსულა 1 309 გემი. ბათუმიდან მარტო ნავთობის ექსპორტი როდი ხდებოდა, ასევე გაჰქონდათ სიმინდი, თამბაქო, ღვინო, ბეწვეული, მატყლი, აბრეშუმი, ბამბა, ხალოჩები, კერამიკული ნაწარმი, კაკლის ხე, კაკლის ზეთი, მუხის ტყეჩი, პალმის ხე, კვერცხი და სხვ. კაკლის ხეები გაჰქონდათ მორების სახით. თითოეული იწონიდა 80-დან 100 ფუტამდე.

ბათუმის პორტი 1881 წელს

თითო ფუთი ადგილზე ჯდება 80 კაპიკიდან 1 მან. და 10 კაპიკამდე (ფასი დამოკიდებული იყო ხარისხზე). მარსელში ჩატანილი კაკლის ხის მორის ფასი 100 კილოზე 20-დან 35 ფრანკამდე მერყეობდა. მარსელამდე კი 100 კილო ტვირთის ჩატანა 5 ფრანკი ჯდება.

1898-1900 წლებში საქართველოს პორტებიდან გატანილი იქნა შემდეგი რაოდენობის კაკლის ხის მორები (ფუთებში):

წლები	პორტები	ინგლისში	საფრანგეთში	გერმანიაში	რუმინეთში	ბელგიაში	ავსტრიაში	თურქეთში
1898	ბათუმი	2 447	55 124	58 901	4 073	1 921	-	-
	ფოთი	1 528,2	-	-	-	-	-	-
1899	ბათუმი	703	13 595	28 544	-	-	1 819	-
	ფოთი	14 598,3	-	-	-	-	-	2 693,3
1900	ბათუმი	2 094	33 030	32 121	-	-	-	147
	ფოთი	-	-	-	-	-	-	-

1898-1900 წლებში საქართველოდან ბათუმის პორტით საფრანგეთში დიდი რაოდენობით გადიოდა მუხის ტკეჩი:

ბათუმიდან გაჰქონდათ (ფუთებში)	1898 წ.	1899 წ.	1900 წ.
		5 250	7 720

დასავლეთ ევროპაში და ნაწილობრივ თურქეთში გაჰქონდათ 100 000-დან 500 000 ფუთამდე სიმინდი. 1888 წლის 10 მარტის „მეურნეში“ (№10) ვკითხულობთ: „სიმინდის მოყვანა წლიდან წლამდე მატულობს, ოფიციალური ცნობები გვაუწყებს, რომ

1884 წელში, ბათმანის ანგარიშით:

ქუთაისის მაზრაში დაითესა	187,060	მოვიდა	3 164 720
შორაპნის მაზრაში	418,896	3 992 000
ოზურგეთის მაზრაში.....	136 800	3 420 000
რაჭის მაზრაში	8 096	93 680
სენაკის მაზრაში	1 040 000	20 800 000
ზუგდიდის მაზრაში	2 176 000	40 320 000
ლენხუმის მაზრაში	35 040	1 089 472

სულ გუბერნიაში 4 000 8922 879 872

1885 წელში, ბათმანის ანგარიშით:

ქუთაისის მაზრაში დაითესა	197,760	მოვიდა	2 966 400
შორაპნის მაზრაში	196 880	2 451 456
ოზურგეთის მაზრაში	89 600	2 405 080
რაჭის მაზრაში	15 520	310 400
სენაკის მაზრაში	453 664	9 073 280
ზუგდიდის მაზრაში	170 656	8 319 488
ლენხუმის მაზრაში	92 352	844 016

სულ გუბერნიაში 1 214 43226 370 120

1886 წელში, ბათმანის ანგარიშით:

ქუთაისის მაზრაში დაითესა	357 328	მოვიდა	7 146 560
შორაპნის მაზრაში	218 464	1 623 088
ოზურგეთის მაზრაში	97 600	2 736 000
რაჭის მაზრაში	8 896	90 160
სენაკის მაზრაში	488 800	8 000 000
ზუგდიდის მაზრაში	178 048	7 121 968
ლენხუმის მაზრაში	39 168	792 224

სულ გუბერნიაში 1 388 30427 510 000

1898 წელს ინგლისში გატანილ იქნა 2 447 ფუთი კაკლის ხე, საფრანგეთში 5-7 ათასი ფუთი კაკლის ხეტი, 200 000 ფუთი პალმის ხე-საფრანგეთში, გერმანიაში და ინგლისში, 60 ვაგონი კვერცხი და სხვ. ბათუმის ნავსადგურით შემოჰქონდათ რკინა, ფოლადი, ცემენტი, მარსელის კრამიტი, ცეცხლგამძლე აგური, პურის ფქვილი, ჩაი, სამრეწველო საქონელი და ა. შ.

XIX საუკუნის ბოლოს და XX საუკუნის დასაწყისში ბათუმიდან საფრანგეთში, გერმანიასა და ინგლისში პალმის ხის ექსპორტირება მიმდინარეობდა. პროდუქცია ქუთაისის გუბერნიაში გროვდებოდა, ყოველწლიურად 200 000 ფუთამდე.

პალმის ხის ექსპორტის მონაცემები შავი ზღვის პორტებიდან:

წლები	ექსპორტი	რელუტ-კალე (ყუღევი)	სოხუმი	ოჩამჩირე	ფოთი	გუდაუთა	ბათუმი
1885	საზღვარ-გარეთ	-	28 144	87 231	7 365	1 193	57
	რუსეთში	-	54 277	24 533	4 184	-	-
1886	საზღვარ-გარეთ	-	4 697	80 661	10 319	15 449	3 268
	რუსეთში	-	1 000	-	-	-	-
1887	საზღვარ-გარეთ	-	48 019	19 797	49 968	28 674	1 231
	რუსეთში	-	25	3 000	6 693	-	-
1888	საზღვარ-გარეთ	-	8 056	67 070	18 818	25 914	6 291
	რუსეთში	-	7	-	-	5 636	167
1889	საზღვარ-გარეთ	-	78 255	4 174	40 595	180 655	38 492
	რუსეთში	-	14	-	1 418	3	-

XIX საუკუნის ბოლოს და XX საუკუნის დასაწყისში ბათუმიდან საფრანგეთსა და იტალიაში დიდი ოდენობით აბრეშუმის პარკის ექსპორტირება ხდებოდა. გატანა იწყებოდა 15 აგვისტოს და გრძელდებოდა წლის ბოლომდე. ყოველწლიურად 403-404 ათასი ფუთი გადიოდა.

1897 წელს პეტერბურგელი ვაჭარი ვასილი გილვაკი დაინტერესებულა ბათუმიდან კვერცხის ექსპორტით. ამ პროცესს ყოველწლიური ხასიათი ჰქონდა, საშუალოდ 60 ვაგონი-8 640 000 ცალი. ვაგონში 100 ყუთი თავსდებოდა, ხოლო თითო ყუთში 1440 ცალი კვერცხი იდო. კვერცხის ექსპორტი ხდებოდა ჰამბურგში, მარსელში, ლონდონში და რუსეთში. მარსელში პროდუქცია მესაფერის და პაკეს გემებით იგზავნებოდა. კვერცხის ექსპორტის სეზონი იწყებოდა 1 ოქტომბრიდან და გრძელდებოდა 15 მარტამდე. კვერცხს გლეხებისაგან ყიდულობდნენ ებრაელი, ქართველი და სომეხი ვაჭრები და ბათუმში, სპეციალური თივაჩაფენილი ყუთებით, ექსპორტიორებისათვის, ჩაჰქონდათ.

1902 წლისათვის ბათუმში ირიცხებოდა

366 საწარმო, მათ შორის:

1. მოთუთიებული თუნუქის დამამზადებელი ქარხანა.....	1
2. თუჯის ჩამომსხმელი ქარნები.....	2
3. თამბაქოს ქარხნები.....	3
4. ხელოვნური მინერალური წყლების ჩამომსხმელი ქარხნები.....	4
5. სურინჯის და გოგირდის ქარხნები	5
6. ელექტრო-გამანათებელი საწარმო	1
7. ის და თუნუქის ყუთების დამამზადებელი საწარმოები	4
8. სპილენძის ნაკეთობათა დამამზადებელი საწარმოები	10
9. მეკასრეობის სახელოსნოები	5
10. კარეტების ალკაზმულობის დამამზადებელი საწარმოები	15

11. ტიპოგრაფიის და ლითოგრაფიის სახელოსნოები.....7
12. ყაბალახის მწარმოებელი სახელოსნოები3
13. სიგარეტის ქაღალდის მწარმოებელი სახელოსნო1
14. სასწორების დამამზადებელი სახელოსნოები1
15. მარმარილოს დამამუშავებელი სახელოსნო.....1
16. ოქროს და ვერცხლის ნაკეთობათა დამამზადებელი სახელოსნოები.....2
17. ტყავის დამამუშავებელი სახელოსნოები.....2

თუ ამ საწარმოების დამფუძნებელთა ვინაობებს გადავხედავთ, შემდეგ სურათს მივიღებთ:

ეროვნება	შედარებით მსხვილი საწარმოები	საშუალო სიდიდის საწარმოები	მცირე საწარმოები
ქართველების საკუთრება	1	62	232
სომხების საკუთრება	7	61	257
რუსების საკუთრება	1	13	66
ბერძნების საკუთრება	4	54	184
თურქების საკუთრება	-	4	123
ებრაელების საკუთრება	5	22	51
სპარსელების საკუთრება	1	5	65
პოლონელების საკუთრება	-	5	3
ინგლისელების საკუთრება	2	2	-
გერმანელების საკუთრება	4	5	10
იტალიელების საკუთრება	-	-	3
სერბების საკუთრება	-	1	1
ფრანგების საკუთრება	4	2	-
პოლანდიელების საკუთრება	-	1	-

1900 წელს ბათუმში აშენდა და ექსპლოატაციაში შევიდა მომთუთიებელი ქარხანა. პირველი მსოფლიო ომის პერიოდში, ნედლეულის უქონლობის გამო, მან მუშაობა შეწყვიტა, რომელიც ისევ განაახლა 1921 წელს და დღეში საშუალოდ უშვებდა 1 500 ფუთამდე ფურცლოვან რკინას.

ბერტმანისა და კარპოვსკის თაოსნობით 1907 წელს ბათუმში ქიმიური ქარხანა ამოქმედდა. 1908 წლიდან ქარხანამ სრული დატვირთვით დაიწყო მუშაობა, მისთვის განსაკუთრებით წარმატებული იყო 1912-1913 წლები.

XX საუკუნის პირველ ათწლეულში ბათუმში ფუნქციონირებდა ტყავის დამამზადებელი ქარხნები, რომლებმაც პირველი მსოფლიო ომის წლებში მეომრებისათვის საჭირო სხვადასხვა სახის პროდუქცია დაამზადეს.

XIX საუკუნის ბოლოს და XX საუკუნის დასაწყისში ბათუმში მოქმედ ფაბრიკებსა და ქარხნებს შორის მწარმოებლურობისა და დასაქმებული მუშახელის მხრივ ხისა და თუნუქის ყუთების დამამზადებელ ქარხნებს პირველი ადგილი ეკავა. პროდუქცია მზადდებოდა სპეციალური დაზგებით, რომელიც მოძრაობაში მოჰყავდათ ორთქლის ძრავებს. 1888 წლამდე ექსპორტიორების უდიდესი ნაწილი ყუთებს ყიდულობდა წვრილი მეწარმეებისაგან, რომლებიც მხოლოდ ხელით შრომას იყენებდნენ. ორთქლით მომუშავე ძრავების გამოყენება ყუთების დასამზადებლად პირველად შეძლო 1882 წელს პალაშოვსკის და ბუნგეს ქარხანამ, რომელიც განთავსებული იყო ბათუმის ცენტრში. ქარხანა ამზადებდა ხისა და თუნუქის ყუთებს ნავთისათვის. ყუთების დასამზადებელი თუნუქი შემოდის ინგლისიდან, მავთული და ლურსმანი-რიგიდან, ტყვია საფრანგეთიდან, ინგლისიდან და ესპანეთიდან, კალა ინგლისიდან და საფრანგეთიდან, თუთია კი-ორღესიდან.

კასპიის-შავი ზღვის ნავთობის და სავაჭრო საზოგადოების მიერ
 ხის და თუნუქის ყუთების წარმოების დინამიკა წლების მიხედვით
 (დაფუძნდა 1883 წელს) 1884 – 1889 წლებში:

პროდუქციის დასახელება	1884	1885	1886	1887	1888	1889
ხის ყუთები	490 764	897 322	1 005 501	988 564	2 844 985	3 245 338
თუნუქის ყუთები	833 026	1 808 431	1 950 903	1 946 299	5 438 740	6 635 505

1890 – 1895 წლებში:

პროდუქციის დასახელება	1890	1891	1892	1893	1894	1895
ხის ყუთები	4 874 494	5 155 064	5 376 955	6 061 638	3 328 396	4 155 712
თუნუქის ყუთები	9 594 885	10 379 093	10 691 590	12 184 012	6 539 342	8 269 552

1896 – 1901 წლებში:

პროდუქციის დასახელება	1896	1897	1898	1899	1900	1901
ხის ყუთები	3 361 318	3 333 836	3 151 197	3 919 056	3 177 814	4 856 287
თუნუქის ყუთები	6 840 844	6 713 893	6 496 642	8 362 804	7 001 405	10 260 395

ნავთობისა და სავაჭრო საზოგადოება „მანთაშევი და კომპანიის“
 მიერ ხის და თუნუქის ყუთების წარმოების დინამიკა წლების
 მიხედვით (დაფუძნდა 1887 წელს)
 1884 – 1895 წლების მონაცემები არ მოგვეპოვება
 1896 – 1899 წლები:

პროდუქციის დასახელება	1896	1897	1898	1899
ხის ყუთები	2 215 850	2 044 350	2 955 450	3 833 308
თუნუქის ყუთები	4 931 700	4 988 800	6 610 900	8 126 614

1900 – 1902 წლები:

პროდუქციის დასახელება	1900	1901	1902
ხის ყუთები	3 020 016	4 186 400	3 039 700
თუნუქის ყუთები	7 026 442	10 001 401	8 218 950

სიდერაიდისის ფირმის მიერ ხის და თუნუქის ყუთების წარმოე-
 ბის დინამიკა წლების მიხედვით (დაფუძნდა 1883 წელს)
 1884 – 1889 წლებში:

პროდუქციის დასახელება	1884	1885	1886	1887	1888	1889
ხის ყუთები	141 988	220 534	317 575	408 195	476 380	622 965
თუნუქის ყუთები	არ აწარმოებდა					

1890 – 1895 წლებში:

პროდუქციის დასახელება	1890	1891	1892	1893	1894	1895
ხის ყუთები	601 827	909 053	1 108 263	909 461	799 125	1 239 815
თუნუქის ყუთები	არ აწარმოებდა					

1896 – 1901 წლებში:

პროდუქციის დასახელება	1896	1897	1898	1899	1900	1901
ხის ყუთები	1 099 788	963 980	525 259	1 153 832	549 795	855 133
თუნუქის ყუთები	არ აწარმოებდა	100 000	397 696	628 535	1 114 465	1 229 656

ზაჩატურიანცის ფირმის მიერ ხის და თუნუქის ყუთების წარმოების დინამიკა წლების მიხედვით (დაფუძნდა 1892-1893 წლებში) 1893 –1902 წლებში:

პროდუქციის დასახელება	1893	1894	1895	1896	1897	1898
ხის ყუთები	85 272	138 904	264 505	1 104 761	845 080	421 487
თუნუქის ყუთები	347 181	384 855	549 917	2 318 950	1 882 945	2 405 450

1899 – 1902 წლებში:

პროდუქციის დასახელება	1899	1900	1901	1902
ხის ყუთები	1 603 935	1 167 009	1 478 513	1 427 174
თუნუქის ყუთები	3 510 760	2 934 185	2 592 000	3 689 911

XIX საუკუნის ბოლოს და XX საუკუნის დასაწყისში ბათუმში განვითარდა მეკასრეობა. მაღალი ხარისხის კასრები გამოიყენებოდა საპოხი ზეთებისა და სხვა ნავთობპროდუქტებისათვის. პროდუქცია მზადდებოდა ქუთაისის გუბერნიაში დამზადებული წიფლისა და მუხის ტკეჩებისაგან, რომელსაც სპეციალურად ამუშავებდნენ, წებოთი ამაგრებდნენ და რკინის სალტებით კრავდნენ. წიფლის ტკეჩისაგან დამზადებული კასრი ჯდებოდა 3 მან 50 კაპ, ხოლო მუხისა- 2-ჯერ ძვირი. 1900-იან წლებში მეკასრეობის სახელოსნოებში დასაქმებული იყო 200 კაცზე მეტი.

ვოგსტაფისა და ბლეს მიერ კასრების წარმოების დინამიკა წლების მიხედვით (დაფუძნდა 1893 წელს):

1896	1897	1898	1899	1900	1901	1902
10 102	9 114	11 629	23 273	28 078	23 834	20 254

სომხების სავაჭრო სახლის, სარუხანიანისა და კომპანიის მიერ კასრების წარმოების დინამიკა წლების მიხედვით (დაფუძნდა 1896-1897 წლებში):

1900	1901	1902
4 214	5 834	6 250

ეფმალარის მიერ კასრების წარმოების დინამიკა წლების მიხედვით (დაფუძნდა 1897 წელს):

1900	1901	1902
8 430	14 050	11 315

შხიანცის მიერ კასრების წარმოების დინამიკა წლების მიხედვით (დაფუძნდა 1886 წელს) 1890 – 1896 წლები:

1890	1891	1892	1893	1894	1895	1896
6 500	7 100	7 500	7 800	8 000	8 700	9 300

1897 – 1902 წლები:

1897	1898	1899	1900	1901	1902
10 300	14 201	11 550	15 092	13 249	12 881

1902 წლის მონაცემებით ბათუმის პორტიდან გატანილი სხვადასხვა სახის საქონელის ჩამონათვალს შემდეგი სახე ჰქონდა:

№	ტვირთის დასახელება	გემების რაოდენობა	ტვირთების რაოდენობა (ფუტებში)
1	ნავთი ჩასასხმელი → ზეთი	285	54 573 000 8 538 000
2	თუნუქის ნაკეთობები ნავთობპროდუქტებისათვის	158	2 848 500
3	ყუთები	138	15 319 900
4	ქილები	130	1 019 010
5	თუნუქი	14	1 522 000
6	ზის ყუთები	70	3 058 000
7	გოგირდი	6	146 000
8	მილები	24	651 970

9	მარგანეცი	49	5 182 200
10	ძირტკბილას ფესვები	7	702 000
11	კრამიტი	11	146 970
12	ნახშირი	10	312 000
13	ჩაი	1	210 000
14	შალი	-	209 000
15	სიმინდი	-	270 300
16	სამშენებლო ხის მასალა	-	86 400
17	აგური	117	150 000
18	ფქვილი	-	223 260
19	რკინა	-	38 510
20	ქალაღლი	-	20 400
21	სხვადასხვა საქონელი	-	1 490 155

XX საუკუნის დასაწყისში ბათუმს მეფის რუსეთის მსხვილ ნავსადგურთა შორის მნიშვნელოვანი ადგილი ეჭირა, ამის საფუძველს 1908 წლის ტვირთბრუნვების შედარება გვაძლევს:

№	ნავსადგურების დასახელება	გატანა მლნ ფუთებში	შემოტანა მლნ ფუთებში	საერთო ტვირთბრუნვა მლნ.ფუთებში
1	პეტერბურგის	71,6	152,6	224,2
2	ოდესის	61,7	15,5	77,2
3	ბათუმის	41,4	1,5	42,9
4	ნოვოროსიისკის	40,0	2,0	42,0

1902 წლისათვის ბათუმში ოპერირებდა გემით მომსახურე
24 საზოგადოება:

1. ბელგიური ანონიმური საზოგადოება
2. სტივენსის და მოსონის საზოგადოება
3. კავკასიის გემით მომსახურე საზოგადოება
4. ნიუკესტლიდან ინოტტის საზოგადოება
5. ლონდონიდან „მ.სამუელი და კომპანია“
6. როტერდამიდან ნავთისმზიდი ამერიკული საზოგადოება
7. ნიუკესტლიდან „გუნტინგი და შვილი“
8. ლივერპულიდან „ჰამილტონი, ფრეზერი და კომპანია“
9. მიდლსბოროდან „ი.მ.ლენარდი და კომპანია“
10. ვენეციიდან ნავთისმზიდი იტალიურ-ამერიკული საზოგადოება
11. ჰამბურგიდან „ალბრეხტი და კომპანია“
12. ლივერპულიდან „კ.ტ.ბაურიინგი და კომპანია“
13. ლონდონიდან „ჰალბრაიტი, პემბროკი და კომპანია“
14. ლივერპულიდან „ალექსანდრ რობერტი და კომპანია“
15. ლონდონიდან ნავთისმზიდი ევროპული საზოგადოება
16. მანთაშევი და კომპანია
17. ოდესიდან „გემთა მიმოსვლის და ვაჭრობის რუსეთის საზოგადოება“
18. მარსელიდან „მესაჟერ მარიტიმი“
19. მარსელიდან „ჰაკე და კომპანია“
20. ავსტრიული ლოიდი
21. გერმანული ლევანტის ხაზი
22. სიცილიიდან „ფლორიო რუბატინოს კომპანია“
23. შავიზღვა-დუნაის საზოგადოება
24. რუსეთის სასაწყობო-ტრანსპორტირების საზოგადოება

ბათუმი ამ დროს წარმოადგენდა მნიშვნელოვან სავაჭრო-სამრეწველო ქალაქს, სადაც დიდი რაოდენობით შემოპქონდათ ევროპული პროდუქცია. მარტო მარსელის კრამიტი ბათუმში ყოველწლიურად შემოდებოდა 2 000 000 ცალის ოდენობით. თვით ბათუმში ყოველწლიურად 300 000 ცალამდე მოიხმარებოდა, დანარჩენის რეალიზაცია ხდებოდა მთელ სამხრეთ კავკასიაში.

XIX საუკუნის ბოლოს ბათუმში ინგლისიდან შემოდებოდა ცეცხლგამბლე აგური. ყოველწლიურად შემოდებოდა 4 000 000 ცალზე მეტი. 100 000 ცალზე მეტს ბათუმი მოიხმარდა, დანარჩენის რეალიზაცია ხდებოდა ბაქოში, ძირითადად, ადგილობრივი ნავთის ქარხნებისათვის.

XIX საუკუნის ბოლოს ბათუმში გერმანული გემებით შეედეთიდან შემოდებოდა რკინა სხვადასხვა ნაკეთობების დასამზადებლად. ყოველწლიურად შემოდებოდა 16 000 ფუთზე მეტი. 1 000 ფუთამდე ბათუმშივე მოიხმარებოდა, დანარჩენის რეალიზაცია ხდებოდა მთელ სამხრეთ კავკასიაში.

XIX საუკუნის 70-იან წლებში ბათუმში დიდი რაოდენობით შემოდებოდა ფქვილი, რომელსაც მნიშვნელოვანი ადგილი ეჭირა მთელ ტვირთბრუნვაში. 1905-1906 წლებში ეს პროდუქცია შემოდებოდა 200 000 ტომრის ოდენობით, (1 000 000 ფუთი, 1 200 000 მანეთის ღირებულებისა). მთელი სამხრეთ კავკასიისათვის ფოთისა და ბათუმის პორტებით შემოზიდული ფქვილის რაოდენობა ყოველწლიურად აღწევდა 1 000 000 ტომარას. ფქვილის ძირითადი მომწოდებლები იყვნენ დონის-როსტოვი, ქერჩი და ოდესა. შემოტანილი ფქვილის სრული მოცულობიდან ადგილობრივ მოიხმარებოდა 50%, 15% გადიოდა თურქეთში-რიზეში, ტრაპეზუნდში, 20%-ით მარაგდებოდა გურია, 5%-გადიოდა ართვინში, დანარჩენი სარკინიგზო ხაზით თბილისში შემოპქონდათ.

XIX საუკუნის ბოლოს ბათუმში იტალიური გემებით სიცილიიდან შემოდებოდა გოგირდი ნავთის ქარხნებისათვის (გამოიყენებოდა ნავთის გასაფილტრად).

XX საუკუნის დასაწყისში ბათუმის ეკონომიკურ გაძლიერებას გარკვეულწილად ხელი შეუწყო გარესამყაროსთან მისმა პოლიტიკურმა ინტეგრაციამ. 1901 წლისათვის აქ აკრედიტირებული იყო თურქეთის, ინგლისის, საბერძნეთის, იტალიის, იაპონიისა და სპარსეთის საკონსულოები. გარდა ამისა, ბათუმში წარმომადგენლები ჰყავდათ ამერიკის შეერთებულ შტატებს, ბელგიას, გერმანიას, ნიდერლანდებს, ავსტრო-უნგრეთს და ნორვეგია-შვედეთს.

ბათუმიდან შორეულ აღმოსავლეთში ნავთობპროდუქტების გატანა გაცილებით იაფი ჯდებოდა, ვიდრე ამერიკიდან მისი ტრანსპორტირება, ამიტომ აქაურ ტვირთბრუნვას დიდი ხნის განმავლობაში მსოფლიო ბაზარზე პირველი ადგილი ეჭირა. 1903 წელს ამერიკაში, ტეხასში აღმოაჩინეს ნავთობის დიდი საბადოები, დაიწყო მისი ექსპლოატაცია და 1907 წლისათვის ნავთობის მოპოვების მასშტაბებით რუსეთსაც გაუსწრო. წელიწადში თითქმის 1 500 მლნ ფუთი ნავთობის მოპოვება ამერიკას საშუალებას აძლევდა იაფად და დიდი რაოდენობით მიეწოდებინა სხვადასხვა ქვეყნებისათვის ნავთობპროდუქტები. 1903 წელს ნავთობსაბადოები აღმოჩენილ იქნა ინდოეთში, ბირმასა და ასამში. ყველა ეს საბადო აღმოსავლეთის ქვეყნებთან ახლოს იმყოფებოდა და სავსებით უზრუნველყოფდა მათ მოთხოვნილებას ნავთობპროდუქტებით. ასეთ ვითარებაში მოთხოვნილება რუსეთის ნავთობპროდუქტებზე შესამჩნევად დაეცა, რამაც ბათუმის სამრეწველო განვითარების შეფერხება გამოიწვია.

ბათუმის სამრეწველო-საპორტო ქალაქად ჩამოყალიბებამდე, XIX საუკუნის დასაწყისში, შავი ზღვის სანაპიროზე ერთადერთ ნავსადგურს წარმოადგენდა ყულევი, რომლისთვისაც რუსულ-თურქულად დაურქმევიათ რედუტ-კალე ე.ი. რედუტის ციხე (თხრილიანი სიმაგრე). 1804 წელს შავ ზღვასთან, ხობის შესართავთან შერჩეულ იქნა ადგილი ნავსადგურისათვის. მომავალ პორტს საფუძველი ჩაუყარა ყირიმიდან გადმოსხმულმა ბელევის მუშკეტერთა პოლკმა. ნავმისადგომის მშენებლობაში აქტიური

მონაწილეობა მიუღია ადგილობრივ მოსახლეობას. ეს ახალი ნავსადგური დიდ როლს ასრულებდა საქართველოში ვაჭრობისა და საქონელგაცვლის განვითარების საქმეში. საქართველოს საისტორიო არქივებში დაცული მონაცემებით, XIX საუკუნის 20-იან წლებში აქ შემოსულა: 86 გემი ტრაპიზონიდან, სტამბოლიდან და ოდესიდან, 1824 წელს ნავსადგურში შემოსულა 130 გემი, მათგან ერთ-ერთი მარსელიდან. ყულევში 150-ზე მეტი ვაჭარი ყოფილა დასახლებული. საარქივო მონაცემებით, ყულევში შემოქონდათ:

სტამბოლიდან – რომი, შაქარი, ყავა...

ტრაპიზონიდან – ღვინო, ფორთოხალი, ლიმონი, ზეთი, ხაში ტილო, ნარმა, ჩითი...

ტაგანროგიდან – რკინა, ჩვეულებრივი მატყელი, თოკი, დამარილებული თევზი...

ქერჩიდან – მარილი, საფიანი (ასტრახანის ცხვრის ტყავი)...

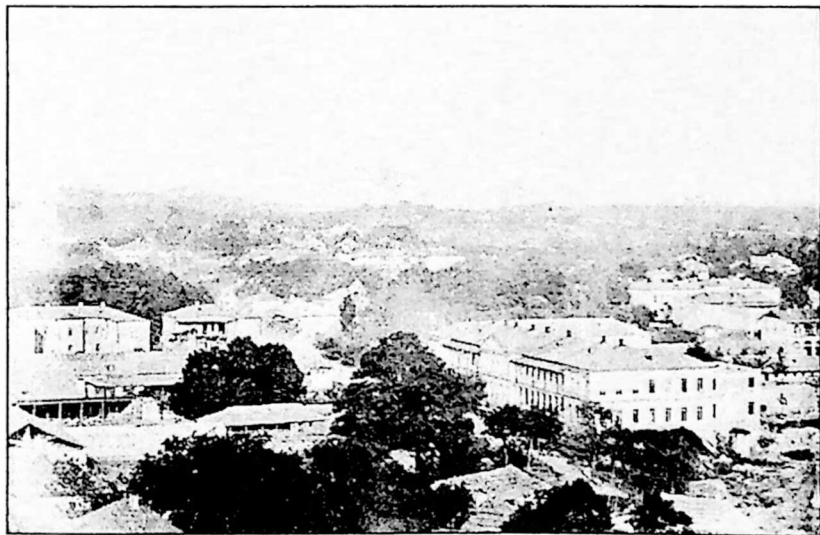
ოდესიდან – შაქარი, რომი, ბამბის ქსოვილები, მაუდი, რკინეულობა, შამპანური...

	1828 წ.	1841-1842 წ.
ყულევის საქალაქო შემოსავალი	880 მ. 70 კაპ.	მნიშვნელოვნად გაიზარდა და შეადგინა 1 151 640 მან.

1846 წელს ყულევს მიუღია სანავსადგურო ქალაქის სტატუსი, მაგრამ ფოთი-თბილისის სარკინიგზო ხაზის გაყვანამ დააქვეითა მისი საპორტო-სამრეწველო ქალაქად გადაქცევის პერსპექტივა.

XIX საუკუნის დასაწყისში ქუთაისის ეკონომიკური მდგომარეობა დინამიურად უმჯობესდება. ქალაქში ხდება კაპიტალის კონცენტრაცია. ისტორიულ დოკუმენტებზე დაყრდნობით ირკვევა, რომ 1804 წლისათვის აქ 262 სავაჭრო ღუქანი და სახელოსნო საწარმო ყოფილა. ქუთაისის ეკონომიკური დაწინაურებისათვის დიდად შეუწყია ხელი ახალციხიდან ვაჭრების გადმოსახლებას, რადგან მათ მიიღეს გადაწყვეტილება თავისი სავაჭრო კაპიტალის გარკვეული ნაწილი საწარმოო სექტორში ჩაედოთ. ახალციხიდან გადმოსახლებულმა ვაჭარმა, იაკობ ოცხელმა, ქუთაისში არყის სახდელი საწარმო გახსნა, რომელიც იმერეთის სოფლებში შექმნილ ნედლეულზე მუშაობდა. ამ პერიოდში ქუთაისში აქტიურად მისდევდნენ გიშრის, მინის, ალმასის, ტილოს, ნარმის, შალის ქსოვილების დამზადებას. ასევე მზადდებოდა სხვადასხვა იარაღი: თოფები, ხმალ-სატყვერები, დანები, ხანჯლები. ქუთაისელი ხელოსნები აღნობდნენ საუკეთესო ხარისხის ფოლადსაც.

XIX საუკუნის 30-იან წლებში უცხოელ მოგზაურებს კკოხს და ა. პეტროლდს უმოგზაურიათ დასავლეთ საქართველოს სოფ-

ლებში, უნახავთ სოფ.წედისში მოქმედი რკინის საამქროები, დამზადებული ნაკეთობები და ისიც შეუტყვიათ, რომ რკინის წარმოების წესს ადგილობრივები საიდუმლოდ ინახავდნენ.

XIX საუკუნის 40-იან წლებში დასავლეთ საქართველოში იზრდება სახელოსნოების და ხელოსანთა რიცხვი, კერძოდ, ფეიქრების, მჭედლების, ხარაზების, მკერავების, კალატოზების, მეეტლების და ა.შ. დაწინაურდა ხელოსნობის ისეთი ახალი დარგი, როგორც იყო გიშრის ნაკეთობათა დამზადება. ნედლეული ამ წარმოებისათვის ქუთაისის მაზრაში მოიპოვებოდა, სოფელ ძირულასა და სოჩხეთის ტყეებში. განსაკუთრებით განთქმული ხელოსნები ყოფილან ახალციხიდან გადმოსახლებული სტეფანე, თომა და ანტონ ჭილაშვილები. 1839 წელს ქუთაისის დიდვაჭარი იაკობ ნიკოლაძე დაინტერესებულა გიშრის ნაკეთობათა წარმოებით და 1841 წელს მის მიერვე ქუთაისში დაფუძნებულ სახელოსნოში უცდია ჭიქის ნამტვრევით გიშრის გაპრიალება.

ქუთაისის გუბერნიაში სხვადასხვა დარგის ხელოსანთა დამზადებული პროდუქციის საერთო ღირებულება შეადგენდა 137 000 მანეთს. თანხის ყველაზე დიდი რაოდენობა მოდიოდა ტანსაცმლის ნაწარმზე –13 300 მანეთი, ფეხსაცმლის ნაწარმზე –11 200 მანეთი, ლითონის ნაკეთობებზე –20 175 მანეთი, პურეულზე –23 300 მანეთი, საკონდიტრო ნაწარმზე –6 300 მანეთი, ტყავეულზე –1 100 მანეთი.

1862 წლისათვის ქუთაისის გუბერნიაში ირიცხებოდა
სხვადასხვა ხელოსანთა შემდეგი რაოდენობა:

№	ხელობათა დასახელება	ოსტატი	მუშა	შეგირდი	ოსტატი	ქარგალი	მოსწაუ- ლე
1	მეპურე	32	68	50	6	10	3
2	მებულკე	1	3	4	4	8	3
3	ყასაბი	7	18	1	1	10	—
4	მეკონდიტრე	1	2	3	—	—	—
5	მკერავი	27	30	17	4	7	3
6	ფეხსაცმლის მკერავი	18	26	40	5	8	6
7	მკერავი ქალი	—	—	—	—	—	—
8	მექუდე	5	7	10	—	—	—
9	მელუმელე	6	10	11	7	12	6
10	ღურგალი	5	9	13	7	6	12
11	მესპილენძე	16	45	30	75	24	10
12	მეუნაგირე	1	1	1	—	—	—
13	მეკარეტე	3	6	4	—	—	—
14	მეეტლე	24	—	—	—	—	—
15	ნალევის ოსტატი	15	20	14	—	—	—
16	მესაათე	2	3	2	—	—	—
17	სხვადასხვა	43	46	20	11	17	20
		186	294	219	60	102	63

XIX საუკუნის 80-იან წლებში თბილისში იზრდება თუ-ჯსასხმელი და მექანიკური ქარხნების ფუნქციონირება. ამზადებენ ორთქლის ქვაბებს, ტურბინებს, წყლის ძრავებს და ა.შ. ამ პროცესებმა ხელი შეუწყო მთელი საქართველოს მასშტაბით ხე-ტყის სახერხი ქარხნების ამუშავებას. ისტორიულ ცნობებში დაცული მონაცემებით, მარტო თბილისში 7 ასეთი ქარხანა ფუნქციონირებდა. ხე-ტყის დიდი სახერხები ეკუთვნოდა საუფლისწულო უწყებას (რომანოვებს) და წლიურად უშვებდა 200 000 მანეთის ღირებულების პროდუქციას, ხოლო ბორჯომისა და ატენის ქარხნები (ზეზემანის და ქართველიშვილის) ყოველწლიურად ამზადებდნენ 210 000 მანეთის, სოხუმისა და მარანის (მაქსიმოვის მეგკვიდრეების და სერებრიაკოვის) ქარხნები კი-600 000 მანეთის პროდუქციას.

აღნიშნულ პერიოდში მნიშვნელოვან სავაჭრო-სამრეწველო ცენტრს წარმოადგენდა ქალაქი გორი. საისტორიო წყაროების მონაცემებით ღგინდება, რომ 1841 წელს ქალაქის საზოგადოებრივი და მოსახლეობის კერძო ქონებიდან ამისაღები თანხები შემდეგნაირად ნაწილდებოდა:

თევზჭერისათვის	15
ტვირთის გადაზიდვისა და მღინარეზე გადატანისათვის	100
ქალაქის საწონებისა და საზომთა გამოყენებისათვის	120
გაჯის საწარმოებიდან	30
სხვა საწარმოების შემოსავლებიდან	141
სახაბაზოებიდან	20
ვენახებიდან, ხილის ბაღებიდან და ბოსტნებიდან	40
სამღებროებიდან	50
წისქვილებიდან და წვრილ საწარმოებიდან	50
სამიკიტნოებიდან	180
საწრილმანო ღუქნებიდან	50

ვაჭრებიდან	560
შინამრეწველებისა და ხელოსნებისაგან	200
თითოეული მეეტლისაგან ცხენებისა	45
დაცურებული ტივების მტკვრის ნაპირზე მიღვომისათვის	20

მომდევნო წლებში ვაჭრობისა და წარმოების განვითარების გამო იზრდებოდა საქალაქო შემოსავლები:

1877 წელს ისინი შეადგენდნენ24 760 მან. 23 კაპ.
1878 წელს24 520 მან. 51 კაპ.
1879 წელს24 763 მან. 26 კაპ.
1880 წელს 23 431 მან. 09 კაპ.

1802 წლის აღწერით ქალაქ გორში მოქმედებდა 46 სახელოსნო, ხელოსანთა შემდეგი რაოდენობით:

ზეინკალი	1
ოქრომჭედელი	3
მღებავი	9
ფეხსაცმლის მკერავი	3
მეჭედე	3
თოქმარი	3
მჩითავი	10
სხვადასხვა დარგის	14

ხელოსანთა გვერდით მცირე საწარმოებიც მუშაობდა

სამხერხაო	1
ზეთსახდელი	1
არყის სახდელი	2
საკირე	4
აგურხანა	5

კრამიტის სახელოსნო	2
ტყავის სახელოსნო	3
სამეთუნეო	2

გარკვეულ შემოსავალს სხვადასხვა სარეწაოებიც იძლეოდა. 1851 წლის აღწერით მათი წლიური შემოსავალი შემდეგნაირად ნაწილდებოდა:

№	სარეწაოების დასახელება	სარეწაოების რაოდენობა	სარეწაოების წლიური შემოსავალი (მან)
1	ხე-ტყის (არ მუშაობდა)	1	-----
2	ტყავის დამამუშავებელი	2	300
3	სამეთუნეო	4	200
4	აგურის	3	900
5	საპნის	1	450
6	ზეთსახდელი	2	1 500
7	სამღებრო	3	210
	სულ	16	3 560

1858 წლის „გორის მაზრის მოკლე ისტორიული მიმოხილვაში“ სახელოსნოებისა და მცირე საწარმოების შემდეგი მესაკუთრეები სახელდება:

№	მესაკუთრის ვინაობა	საწარმოს დასახელება	გამოშვებული პროდუქცია		მუშაობდა	
			რაოდენ	ღირებ	ოს-ტატი	ქარ-გალი
1	მენატოვი გლახა	ზეთსახდელი	83 ვედრო	250 მან.	1	1
2	ტუტუნოვი	ზეთსახდელი	82 ვედრო	600	1	1
3	ღამბაროვი ივანე	აგურხანა	9000 ც.	400	1	1
4	კორბესაშვილი პეტრე	აგურხანა	6000 ც.	400	1	1

5	ტოტაძე ნიკო	„-----“	9000 ც.	400	1	1
6	ალაძე ალექსი	„-----“	9000 ც.	130	1	1
7	ციხითათრიშვილი ანდრო	თიხის ჭურჭლის	35000 ც.	130	1	-
8	არაბაშვილი სოსო	„-----“	35000 ც.	130	1	-
9	ბებიაშვილი გიორგი	„-----“	35000 ც.	130	1	-
10	ზაზაშვილი ზაალი	„-----“	35000 ც.	130	1	-
11	სალაგაშვილი ანდრია	„-----“	35000 ც.	130	1	-
12	თაყნაშვილი სოსიკო	„-----“	35000 ც.	130	1	-
13	ბალიაშვილი სიმონი	სამლებრო	3000 ც.	180	1	1
14	სომხიშვილი კარგია	სამლებრო	3000 ც.	180	1	1
15	ლოშელევი სტეფანე	სამლებრო	3000 ც.	180	1	1
16	ზაზუნოვი იაკობი	არყისსახდელი	100 ვედრო	200	1	1
17	ზაზუნოვი იოსება	არყისსახდელი	100 ვედრო	200	1	1
18	მიქაძე ბერიკა	არყისსახდელი	50 ვედრო	100	1	1
19	მამასახლისოვი იაკობა	არყისსახდელი	50 ვედრო	100	1	1
20	მეჩატოვი გლახა	არყისსახდელი	50 ვედრო	100	1	1
21	ნერესოვი ტერ-ნერესა	არყისსახდელი	50 ვედრო	100	1	1
22	აბუევი იაკობი	არყისსახდელი	50 ვედრო	100	1	1
23	აბუევი დავით	არყისსახდელი	50 ვედრო	100	1	1
24	გამგებელი ანდრია	არყისსახდელი	50 ვედრო	100	1	1
25	ბაბალოვი ზაქარია	არყისსახდელი	50 ვედრო	100	1	1
26	მაისურაძე ივანე	არყისსახდელი	50 ვედრო	100	1	1

მომდევნო წლებში ზოგიერთი საწარმო საერთოდ გაუქმდა, ზოგი გაერთიანდა ერთი მოხერხებული მეწარმის ხელში და 1864 წელს ასეთი სურათი მივიღეთ:

№	საწარმოს დასახელება	საწარმოების რაოდენობა	წლიური შემოსავალი
1	ზეთსახდელი	2	800
2	სამეთუნეო	6	780
3	სამღებრო	3	500
4	აგურის	7	200

XIX საუკუნის 90-იან წლებში გორში მოქმედ მცირე საწარმოების დამფუძნებელთა ვინაობებს თუ გადავხედავთ, შემდეგ სურათს მივიღებთ:

№	ხელოსნების დასახელება დარგების მიხედვით	ქართველი	სომეხი	შეგირდი	სულ
1	ხურო	60	15	20	95
2	კალატოზი	40	5	30	75
3	დალაქი	2	6	6	20
4	მეტყავე	1	1	-	2
5	ევროპული ფეხსაცმლის სპეციალისტი	27	3	16	46
6	მკერავი	13	8	4	25
7	თოქმარი	9	11	15	35
8	მჭედელი	19	7	20	46
9	მღებავი	-	4	-	4
10	ქვის მთლელი	5	4	-	9
11	მეპურე	1	8	1	10
12	მღებავი	5	5	10	20
13	მეთუნეუქე	13	3	10	26

14	აგურის მჭრელი	5	7	4	16
15	მებალე-მევენახე	32	11	5	48
16	მეკარეტე	9	3	10	22
17	ოქრომჭედელი	7	5	6	18
18	მეჩეკმე	50	7	35	92
19	მეკუბოე	1	1	-	2
20	მხერხავი	50	16	-	66
21	მენალბანდე	-	5	-	5
22	მესაათე	-	3	-	3
23	იარალის მკეთებელი	-	2	-	2
24	მეზურნე	9	-	-	9
25	მეთულუხჩე	2	-	-	2
26	მექუდე	8	7	5	20
27	მეტიკე	1	4	-	5
28	ხაბაზი	4	-	3	7
29	მეეტლე	26	8	15	49
30	ყასაბი	5	17	10	32
31	მეწისქვილე	10	1	-	11
32	მეურმე	40	10	-	50
33	მწყემსი	4	3	-	7
	სულ	460	194	225	879

XIX საუკუნის ცხინვალის ეკონომიკური განვითარების შესახებ საკმარისი წერილობითი ცნობები ქართულ წყაროებს არ შემოუნახავთ. ჩვენამდე მოღწეული არაა ასევე საქალაქო არქივი, რომლის საშუალებითაც აღვადგენდით ცხინვალის მეურნეობის სრულ სურათს. როგორც შემორჩენილი ისტორიული ცნობებიდან ირკვევა, ცხინვალში განსაკუთრებით სამღებროები და ღებვის

საქმე ყოფილა გავრცელებული. პაატა გუგუშვილის გამოკვლევით, XIX საუკუნის 80-იან წლებში ცხინვალის სამღებროებში „პლებენ შალებს, ჩითებს, ლაინებს, მოვს, შილას, დარაიას, ღაზლებს, ნართს, ჩიხას, კაბას და ა.შ.“ ცხინვალის სამღებროები, გორის მსგავსად, იჯარით ყოფილა გაცემული ცნობილ ვაჭრებზე. მაგალითად 1806-1812 წლებში ცხინვალისა და გორის სამღებროების მოიჯარადრე ყოფილა დიდვაჭარი მირიმან მირიმანოვი. 1806 წლით დათარიღებული საბუთის მიხედვით, ერთ-ერთი სამღებრო მღვდელ სტეფანე სარქისაშვილის შენობაში ყოფილა მოთავსებული, რისთვისაც შემსყიდველები იხდიდნენ წელიწადში 20 მანეთს. ცხინვალის ერთ-ერთი მკვიდრის ე.კულიჯანოვის ცნობით, მის წინაპრებს სამღებროები მემკვიდრეობით მიუღიათ. იგი ცნობილი ყოფილა „ტაპოლას სამღებროების“ სახელით (ნამდვილი სახელი მას კარგო რქმევია). მომდევნო წლებში გამოცემული განკარგულებით, სამღებროთა მონოპოლია გაუქმდა და ის კერძო მეურნეობის საგნად იქცა. ცხინვალის სამღებროთა განვითარების ასეთი ტემპი მთლიანად ლიახვის ხეობაში საფეიქრო წარმოების განვითარების შედეგი იყო. ამას ადასტურებს ის ფაქტიც, რომ არსებობდა აღნიშნული წარმოების გადასახადი, რომელიც „საბეჭდავის მოსაკრებლად“, ან უფრო მოკლედ „ბეჭდად“ იწოდებოდა. XIX საუკუნის პირველ ნახევარში ცხინვალში იკრიბებოდა შემდეგი ოდენობის „საბეჭდავის მოსაკრებელი“:

1809-1813 წლებში	800 მანეთი;
1814-1818 წლებში	800 მანეთი;
1822-1826 წლებში	611 მანეთი;
1828-1832 წლებში	811 მანეთი;

1803 წლით დათარიღებული ისტორიული დოკუმენტით ვიგებთ, რომ ცხინვალელი ქართველები კერავდნენ ქურქებს, ქულებს (მათ ჭონებს უწოდებდნენ), ფეხსაცმელებს, ქსოვდნენ ტილოს, ამზადებდნენ ტყავს, რომელსაც ხმარობდნენ ცხენების აღკაზმუ-

ლობისათვის (მათ სარაჯებს უწოდებდნენ). ცხინვალელი ხელოსნები მუშაობდნენ ძირითადად ადგილობრივი ბაზრისათვის.

XIX საუკუნის დასაწყისში მოხდა ხელოსნობის დაყოფა დამოუკიდებელ ხელობებად: ნალბანდობად, მეჩახმახეობად, ზეინკლობად, მჭედლობად და ა.შ ამიტომ ისტორიკოსები ვარაუდობენ, რომ ცხინვალის ქალაქელ ხელოსანთა დიდი ნაწილი ამქრებში უნდა ყოფილიყვნენ გაერთიანებულნი, თუმცა წერილობითი ცნობები ამის შესახებ არ მოგვეპოვება. ცხინვალელი უხუცესების გადმოცემით, ხელოსანთა უდიდესი უმრავლესობა ე.წ. დახურულ ბაზარში მუშაობდა და უსტაბაშებიც ჰყოლიათ. შემორჩენილია ცხინვალის ერთ-ერთი უხუცესი ხარაზის პეტრე დევიძის გადმოცემა, რომელიც იხსენებს, რომ ხარაზების უსტაბაში ყოფილა-კაკა ხაჩატუროვი, ნალბანდებისა-გოლა მეშვილდიშვილი, მექვაბეებისა-მიხა დემუროვი, ღურგლებისა-ვასო თელიაშვილი.

XIX საუკუნის მეორე ნახევარში გატარებული რეფორმების შემდეგ, ცხინვალში მატულობს სახელოსნოების რაოდენობა. 1898 წლისათვის ქალაქში 30-მდე მანუფაქტურული ტიპის საწარმო და 75-მდე სავაჭრო ობიექტი ფუნქციონირებდა. ამ საწარმოთა წლიური საქონელბრუნვა 39 190 მანეთს, ხოლო წლიური სუფთა მოგება 3 960 მანეთს შეადგენდა. ცალკეული მანუფაქტურული ტიპის საწარმოების წლიური საქონელბრუნვა 2 000-დან

5 000-მანეთამდე მერყეობდა. შედარებით მსხვილი მანუფაქტურების მფლობელები იყვნენ ალექსი და იოსებ იარალოვები, სერგო და წყალობა პაპიევი, ისხაკა და დანიელ მანაშეროვები, ისხაკა და მიხეილ დავარაშვილები, გაგო არჩუაძე, გიორგი გალავანოვი, ნიკოლოზ ქარსანოვი, მოშე ბინიაშვილი, ნიკოლოზ ხახანოვი და ა.შ.

1900-1907 წლებში ცხინვალში ქალაქელ ხელოსანთა რიცხვი 149 კაციდან 319 კაცამდე გაიზარდა, 1912 წელს კი ცხინვალში უკვე 500 ხელოსანი იყო.

1917 წლისათვის ცხინვალში მოქმედებდა შემდეგი სახელოსნოები:

1	ხარაზების ღუქანი	24
2	მეწაღე	20
3	უნაგირის მკეთებლები	2
4	თერძები	6
5	მეჭონეები	4
6	ზინკლები	5
7	მჭედლები	4
8	ოქრომჭედლები	4
9	ნალბანდები	12
10	მეყასბეები	10
11	წისქვილები	7
12	საკონდიტრო	1
13	ფურნე	3
14	თონე	6
15	მასის მოსაზელი	2

XIX საუკუნის ბოლოს ცხინვალში საქალაქო მშენებლობის ზრდასთან დაკავშირებით დაწინაურდა აგურის, კრამიტის, ხის მასალისა და სხვა სახის წარმოება. აგურის ქარხნები ებრაელი ეროვნების მეწარმეებს მოწყობილი ჰქონდათ მდინარე ლიახვის მარჯვენა სანაპიროზე, რადგან წარმოების პროცესში მამოძრავებელ ძალად წყლის ენერჯიას გამოიყენებდნენ.

გამომდინარე იქიდან, რომ ლიახვის ხეობა ტყეებით ძალზედ მდიდარი იყო და ხე-ტყის დაცურებისათვის მდინარე ლიახვს კარგად იყენებდნენ, ეს რესურსი მოსახლეობის შემოსავლის წყაროდ იქცა. ტყის მრეწველებმა შექმნეს „ლიახვის ტყის სამრეწველო ამხანაგობა“ და სოფელ ჩიხანთურაში მოაწყვეს ხის სახერხი საწარმო.

XIX საუკუნის ბოლოს საქართველოში ფუძნდება და ვითარდება ისეთი მნიშვნელოვანი სახის წარმოებები, როგორებიცაა აგურ-კრამიტის, ბამბის ძაფსართავი, ტყავის, ქერის და ფეხსაცმ-

ლის, თამბაქოს, მინის, სპირტიანი სასმელების, შაქრის, პოლიგრაფიული და მრავალი სხვადასხვა პროდუქციის მწარმოებელი მანუფაქტურები, რომლის სათავეებთან იდგნენ ნიჭიერი და საქმის ერთგული ადამიანები: ელიზბარ და დიმიტრი ერისთავები, დავით სარაჯიშვილი, იაკობ ზუბალაშვილი, ხიმშიაშვილები, კასტელა, ყორღანოვი, მეიცნერი, როზმორდიუკი, მირზოევები და სხვა უამრავი უცხოელი მეწარმე თუ ნეგოციანტი.

ყოველივე ზემოთ აღნიშნულიდან გამომდინარე, თამამად შეგვიძლია ვთქვათ, რომ XIX საუკუნის საქართველოში ჩამოყალიბებას იწყებს კაპიტალისტური ურთიერთობები, არსებობს კაპიტალისტური წარმოება და კაპიტალისტური ყაიდის მანუფაქტურები, რომლებიც მოგვიანებით ფაბრიკა-ქარხნებად გადაიქცნენ და აწარმოებდნენ მთელი სამრეწველო პროდუქციის 80%. ასევე ნათელია ის ფაქტი, რომ XIX საუკუნიდან მოყოლებული თბილისში კაპიტალისტური მრეწველობა პერმანენტულად ვითარდებოდა. 1921 წლამდე თბილისი საფაბრიკო-საქარხნო წარმოებით სამხრეთ კავკასიაში მეორე ადგილზე იდგა ბაქოს შემდეგ.

დავით სარაჯიშვილი და სპირტიანი სასმელების წარმოება XIX საუკუნის საქართველოში

სპირტისა და სპირტიანი სასმელების ქარხნული წარმოება საქართველოში მჭიდროდა დაკავშირებული ცნობილი საზოგადო მოღვაწის, ქიმიისა და ფილოსოფიის მეცნიერებათა დოქტორის, დავით ზაქარიას ძე სარაჯიშვილის სახელთან. საისტორიო წყაროების ცნობით, მის უშუალო წინაპარს, სარაჯ გოგიას ჰყავდა ორი ვაჟი დავითი და მიქაელი. 1817 წლით დათარიღებული ერთ-ერთ დოკუმენტში დაცულია სარაჯ გოგიას შვილების დავითისა და მიქაელის ოჯახის წევრების სია, რომელშიც ისინი სარაჯევე-

* XIX საუკუნის მე-2 ნახევარში საქართველოში სპირტიანი სასმელების წარმოება მასშტაბურ ხასიათს იღებს, აღსანიშნავია ბორჯომთან ბახის მიერ 1877 წელს დაარსებული საწარმო, სადაც 29 მუშა მუშაობდა.

XIX საუკუნის საქართველოში სპირტისა და არყის ქარხნები ჰქონია თავ. განდრონიკოს სოფ. ფხოველში. წარმოებული პროდუქციის ნიმუშები მას წარუდგენია 1862-63 წლებში, თბილისში მოწყობილ „კავკასიის სოფლის მეურნეობისა და მრეწველობის გამოფენაზე“.

XIX საუკუნის პირველ ნახევარში ქუთაისში არყის გამოზღვრა აწარმოებდნენ ცნობილი ვაჭრები სერგო და იაკობ ოცხელები. მათთვის ნედლეული იმერეთის სოფლებში გროვდებოდა. იმავე პერიოდში ღიდვაჭარმა იაკობ ზუბალაშვილმა ქუთაისსა და შორაპანში გახსნა არყის სახდელი ქარხნები, რომლებიც ყოველწლიურად 7 200 ედრო არაყს უშვებდნენ. მოგვიანებით, XIX საუკუნის 60-იან წლებში, ქუთაისის გუბერნიაში, მოქალაქე გიორგი ბოლქვაძის მიერ იწყება სპირტიანი სასმელების წარმოება. მას კონსტანტინოპოლში ბერძენისაგან შეუსწავლია არყის გამოზღვის ტექნოლოგია და ქუთაისში გაუხსნია არყის სახდელი ქარხანა, სადაც აქტიურად გამოიყენებოდა დაქირავებული შრომა. მეწარმის წარმატებულ მუშაობაზე ისიც მიუთითებს, რომ 1864 წელს ქარხნის შემოსავალს შეუდგენია 30 000 მანეთი. გიორგი ბოლქვაძე ადგილობრივი გლეხებისაგან შესყიდულ არაყს ასუფთავებდა, სპირტი და ესენციები საზღვარგარეთიდან შემოჰქონდა და აწარმოებდა არაყს, ლიქორს და კონიაკს. პროდუქციის ექსპორტი ხდებოდა როგორც რუსეთის იმპერიაში, ისე საზღვარგარეთაც. საპასუხოდ მეწარმეს მოსდიოდა სამადლობელი ამანათები ნიუ-იორკიდან, ჩიკაგოიდან, ლონდონიდან, პარიზიდან, ბერლინიდან, ნიცადან და სხვ.

1850 წელს არყის სახდელი ქარხანა იხსნება ზუგდიდში. ქარხნის სანედლეულე ბაზას ხილი წარმოადგენდა. ყოველწლიურად იწარმოებოდა 8 000-10 000 ლიტრი ხილის არაყი. სარეალიზაციო არაყლი საქართველო იყო.

1858 წელს ოზურგეთელმა ვაჭარმა მჭედლიშვილმა გახსნა არყის სახდელი ქარხანა, რომელიც ყოველწლიურად ამზადებდა 1 300 ლიტრამდე ხილის არაყს.

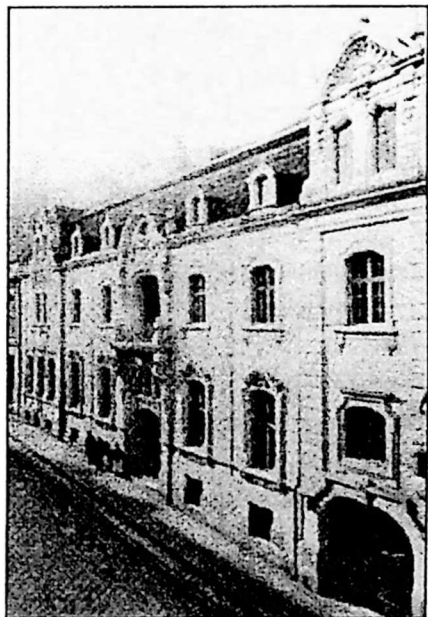
САРАДЖИШВИЛИ

ბად იწოდებიან. დავით სარაჯევის ერთ-ერთი შვილი, ზაქარია დავით სარაჯიშვილის მამა იყო. 1824 წლისათვის ისინი უკვე თბილისის მოქალაქეებად გვევლინებიან. დავით სარაჯიშვილი (პირველი თაობა) ძალზედ წარმატებული კომერსანტი იყო. სწორედ მისი უშუალო მონაწილეობით თბილისში აშენდა ქვის დიდი ნაგებობა ჰაუპტვახტისათვის და სპეციალური სახლები გენერლებისათვის. იგი 1847 წელს გარდაიცვალა. ამ ფაქტის შესახებ გაზეთი „ზაკავკაზსკი ვესტნიკი“ წერდა: „გარდაიცვალა პირველი ქართველი ვაჭარი, რომლის სახელი პირველად იყო დაფუძნებული პატიოსნურ ვაჭრობაზე“.

დავით სარაჯიშვილი (მეორე თაობა) დაიბადა თბილისში 1848 წლის 28 ოქტომბერს. დავითის მშობლები-მამა, ზაქარია დავითის ძე სარაჯიშვილი და დედა ელისაბედ სოლომონის ასული სავანელი, იმ დროისათვის საკმაოდ განათლებული და პროგრესულად მოაზროვნე პიროვნებანი ყოფილან. დავითის უფროსი და ეკატერინე გათხოვილი ყოფილა ნიკო ერისთავზე, რომელიც სამხედრო პირი გახლდათ. უმცროსი და მარიამი კი გიორგი ერისთავის შვილზე, დავით ერისთავზე.

პირველდაწყებითი განათლების იჯახში მიღების შემდეგ დ.სარაჯიშვილი ჯერ ჰაკეს პანსიონში სწავლობდა, შემდეგ კი, 1866 წელს დაამთავრა თბილისის პირველი კლასიკური გიმნაზია და იმავე წელს პეტერბურგის უნივერსიტეტის საბუნებისმეტყველო ფაკულტეტის სტუდენტი გახდა. ერთი წლის შემდეგ მან სწავლა განაგრძო გერმანიაში, 1871 წელს და-

ამთავრა ჰაიდელბერგის უნივერსიტეტი, დაიცვა დისერტაცია ფილოსოფიის დოქტორის სამეცნიერო ხარისხის მოსაპოვებლად და მიენიჭა ქიმიურ და ფილოსოფიურ მეცნიერებათა დოქტორის ხარისხი. უნივერსიტეტის წარჩინებით დასრულების შემდეგ დ. სარაჯიშვილი 6-7 წელი დარჩა გერმანიაში და მონღომებით სწავლობდა სოფლის მეურნეობის საიდუმლოებებს ჰოჰენჰაიმსა და ჰალემში. 1878-1879 წლებში დ.სარაჯიშვილი საფრანგეთშია. აქ იგი საფუძვლიანად გაეცნო ყურძნის პროდუქტთა ტექნოლოგიის საკითხებს, ღვინის, კონიაკისა და ლიქიორის წარმოებას. მამის გარდაცვალების შემდეგ (1880წ. 26 მაისი) დ.სარაჯიშვილი საქართველოში დაბრუნდა. გარდა მამისაგან დატოვებული დიდი მემკვიდრეობისა, დავითს დარჩა უფროსი ბიძის, სოლომონის ქონებაც, რადგან იგი უშვილოდ გარდაცვლილა. მალე დავით სარაჯიშვილი დაოჯახდა ეკატერინე ფორაქიშვილზე. მათ 1880 წლის 10 სექტემბერს ბორჯომში ჯვარი დაიწერეს (ეს ქორწინება დაუმოწმებიათ პროფესორ ალექსანდრე ცაგარელს და რომან დავითის ძე ფორაქიშვილს).

დ.სარაჯიშვილმა 1900-იანი წლების დასაწყისში სოლოლაკში, დღევანდელი მაჩაბლის ქუჩაზე, მამა-პაპეული სახლი დაანგრია და არქიტექტურის უკანასკნელ მიღწევათა გათვალისწინებით, ახალი ააგო (ამჟამად ამ შენობაში საქართველოს მწერალთა სახლია განთავსებული).

აღნიშნულ სახლში ინახებოდა დავითის უმდიდრესი საოჯახო ბიბლიოთეკაც, რომელიც შედგებოდა 1 129 რუსული, გერმანული, ფრანგული და ქართული წიგნისაგან. დ.სარაჯიშვილისა და მისი მეუღლის გარდაცვალების შემდეგ, მათი ნების აღმსრულებელმა ა.ფორაქიშვილმა ეს წიგნადი ფონდი 1918 წელს თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტს გადასცა.

უცხოეთში ყოფნისას და განსაკუთრებით კი სამშობლოში დაბრუნების შემდეგ დ.სარაჯიშვილს არ ასვენებდა ფიქრი იმის შესახებ, რომ საქართველოში დაფუძნებულიყო კონიაკის წარმოება. ამ მიზნით მან სანიმუშოდ შეისწავლა საქართველოს

ნიადაგურ-კლიმატური პირობები, საღვინე ვაზის ჯიშების სამეურ-
ნეო-ტექნოლოგიური თავი-სებურებანი და რიგი მიკრორაიონები
კონიაკის წარმოების საიმედო სახელმწიფო ბაზად მიიჩნია. 1884-
1885 წლებში დ.სარაჯიშვილმა თბილისში ააგო არყის სახდელი
ქარხანა, რომელიც წელიწადში 200 000 მანეთის პროდუქციას
აწარმოებდა. დ.სარაჯიშვილის მიერ თბილისის კონიაკის ქარხნის
დაარსების თარიღი-1888 წელი მთელი რუსეთის იმპერიაში აღი-
არებულ იქნა კონიაკის წარმოების დაბადების თარიღად. ამ საქმე-
ში დავით სარაჯიშვილს დიდი დახმარება გაუწია საფრანგეთში
მიღებულმა ცოდნა-გამოცდილებამ. მისი ძირითადი მიზანი გახლ-
დათ ის, რომ ქართულ კონიაკს ღირსეული მეტოქეობა გაეწია იმ
დროისათვის მსოფლიოში აღიარებული ფრანგული კონიაკისათ-
ვის. მიუხედავად იმისა, რომ მას კონიაკის წარმოება საფუძველი-
ანად ჰქონდა შესწავლილი. ტექნოლოგიური პროცესების უკეთ
წარმართვის მიზნით დავითმა 1887 წელს საფრანგეთიდან სპე-
ციალურად მოიწვია ლიქიორის და კონიაკის წარმოების სპე-
ციალისტები ბურდონი და ანტონ ჟურდი. ძველ თბილისში, ოლღას
ქუჩაზე, გაიხსნა ცნობილი კონიაკის ქარხანა, რომლის შენობა
მნახველზე წარუშლელ შთაბეჭდილებას ახდენდა. ეს იყო ორ-
სართულიანი, თეთრად შეღებილი სახლი, რომლის სახურავზე
იდგა ყელმოღერებული ჯიხვის ქანდაკება (ემბლემა ცნობილი
მრეწველის, ქველმოქმედისა და საზოგადო მოღვაწის დავით სარა-
ჯიშვილის კონიაკის ფირმისა), ქანდაკების ქვემოთ სახლის გუმ-
ბათოვან თაღზე ეკიდა საათი, რომელიც ქარხნის მუშებს ამც-
ნობდა მუშაობის დაწყებასა და დამთავრებას.

აღსანიშნავია, რომ დავით სარაჯიშვილამდე მთელი რუსეთის
იმპერიაში არავის უცდია მოეხდინა კონიაკის სპირტების გამოხ-
და ფრანგული ტექნოლოგიით და მისი დაძველება მუხის კას-
რებში. სწორედ ასეთმა მეთოდმა შეუქმნა წარმატების საფუძველი
დავით სარაჯიშვილის წამოწყებას. 1884 წელს მეწარმემ თბი-
ლისში საფრანგეთიდან დიდი რაოდენობით კასრებით შემოიტანა
ფრანგული კონიაკი და ამ ბაზაზე ააგო კონიაკის ქარხანა. არსე-

ბული ნედლეულის გარდა, იგი კონიაკის წარმოებისათვის, ძირითადად, ქართლსა და კახეთში გავრცელებულ თეთრყურძნიან ვაზის საღვინე ჯიშებს იყენებდა (იცოდა, რომ ფრანგები კონიაკს ამზადებდნენ განსაკუთრებული ჯიშის თეთრი ყურძნიდან დაწურული ღვინის სპირტისაგან), აუმჯობესებდა ღვინომასალებს და მათგან კონიაკის სპირტად გამოხდის ტექნოლოგიას. დაუღალავმა შრომამ ნაყოფი მალე გამოიღო. 1888 წელს შვეიცარიიდან შექმნილი აპარატით ღვინის ერთჯერადი გამოხდისას დავით სარაჯიშვილმა 96 გრადუსიანი მაღალხარისხოვანი კონიაკის სპირტი მიიღო. 1889 წელს მის მიერვე გამოხდილ იქნა 40 000 ლიტრი ღვინო. სპირტები, რომელთა სიმაგრე ძირითადად 65 გრადუსი იყო, დამწიფება-დაძველებისა და გემური თვისებების გაუმჯობესების მიზნით, თავსდებოდა 18-20 ვედროიან მუხის კასრებში. გამოსახდელ ღვინომასალებს კონიაკის ქარხანა პირველ ხანებში ღებულობდა ქართლის, კახეთის, იმერეთის, ყარაბაღისა და ქიურდამირის მევენახეობა-მეღვინეობის რაიონებიდან. ღვინომასალების იმპორტი დიდ ხარჯებთან იყო დაკავშირებული და ეკონომიკური თვალსაზრისით ნაკლებ გამართლებას პოულობდა. ამ მიზეზის გამო, დ.სარაჯიშვილის ფირმამ მიიღო გადაწყვეტილება-ადგილზე აეშენებინა ღვინომასალების სახდელი ქარხნები და თბილისის კონიაკის ქარხანაში მათი დისტრილატი ე.წ. კონიაკის სპირტები შემოეტანა.

დ.სარაჯიშვილის თაოსნობით 1889 წელს ყიზლარში მწყობრში ჩადგა კონიაკის სპირტსახდელი ქარხანა, რომელიც ყოველწლიურად ხდიდა 100-150 გრადუსის კონიაკის სპირტს.

1894 წლიდან მუშაობას იწყებს ერევნის კონიაკის ქარხანა, რომელიც აწარმოებდა ერზიამინისა და ერევნის მაზრებიდან მიღებული ღვინომასალების გამოხდას კონიაკის სპირტად.

მოლდავეთში, ბესარაბიის მაზრის ერთ-ერთ კუთხეში, კალარაშში, 1895 წელს დაფუძნდა კონიაკის ქარხანა.

აზერბაიჯანში, ბაქოს მაზრის ერთ-ერთ კუთხეში, გოგჩაიში დააარსა კონიაკის ქარხანა, 200 000 გრადუსი კონიაკის სპირ-

ტის წლიური წარმადობით. ასევე სადგურ ბარგუშეთის ახლოს მწვობრში ჩადგა კონიაკის ქარხანა, რომელიც ყოველწლიურად 200 000 გრადუს კონიაკის სპირტს ხდიდა. აქ დამზადებული კონიაკის სპირტები დასაძველებლად იგზავნებოდა თბილისში-კონიაკის ქარხნის ბაზაზე შექმნილ ცენტრალურ საწვობში.

იმ დროისათვის დ.სარაჯიშვილის მიერ აგებული კონიაკის ქარხნები აღჭურვილი იყო ყველა საჭირო აპარატ-დანადგარით. წლიდან-წლამდე იზრდებოდა გამოშვებული კონიაკის რაოდენობა, რასაც ნათლად მოწმობს შემდეგი სტატისტიკური მონაცემები:

1891 წელს ფირმა გასაყიდად უშვებს 167,1000 ბოთლ კონიაკს

1892 წელს	174 710	ბოთლ	კონიაკს
1893 წელს.....	160 560	ბოთლ	კონიაკს
1894 წელს	181 250	ბოთლ	კონიაკს
1895 წელს	190 460	ბოთლ	კონიაკს
1896 წელს	211 510	ბოთლ	კონიაკს
1900 წელს.....	218,2000	ბოთლ	კონიაკს
1910 წელს.....	600 000	ბოთლ	კონიაკს
1913 წელს	30 000	ბოთლ	კონიაკს

წარმოების ამ დარგში მიღწეული წარმატებები შთამბეჭდავი იყო. საქართველო სწრაფად გადაიქცა კონიაკის წარმოების ერთ-ერთ მნიშვნელოვან ცენტრად. ქართული კონიაკი ძვირფას საექსპორტო პროდუქციას წარმოადგენდა. საქართველოს 1909-1913 წლებში კონიაკის გატანის მხრივ სამხრეთ კავკასიაში ერთ-ერთი მოწინავე ადგილი ეკავა. ქართული კონიაკი რუსეთის ბევრი ქალაქის საპატიო სარეალიზაციო საქონლად იქცა. კერძოდ, 1895 წელს სარაჯიშვილის ქარხნის პროდუქცია „რუსული ნატურალური კონიაკის“ მარკით გამოშვებული ბოთლებით, ამშვენებდნენ მოსკოვის, პეტერბურგის და რუსეთის ბევრი სხვა ქალაქის პრესტიჟულ მაღაზიებს.

დავით სარაჯიშვილი

ქართული კონიაკის ღირსებაზე ალაპარაკდნენ საერთაშორისო და რუსეთის გამოფენებზე, სადაც მათი მაღალხარისხოვნება არაერთხელ აღინიშნა სხვადასხვა სახის ჯილდოებით. 1889-1904 წლებში დ.სარაჯიშვილის ფირმის მიერ გამოშვებული კონიაკები და ლიქიორები სხვადასხვა ქვეყნების გამოფენებზე ლეზობს 11 მედალს. კერძოდ, 1889 წელს თბილისში მოწყობილ კავკასიის სოფლის მეურნეობის და მრეწველობის გამოფენაზე ქართული კონიაკი, ლიქიორი და კონიაკის სპირტი

იღებს ოქროს მედალს. იმავე წელს პარიზში გამართულ მსოფლიო გამოფენაზე აღნიშნული პროდუქციის ღირსება ორი ვერცხლის მედლით აღინიშნა. ყაზანში 1890 წელს მოწყობილ სამეურნეო-სამრეწველო გამოფენაზე მათ წილად ხედათ დიპლომი და ოქროს მედალი. ჩიკაგოში 1893 წელს ისინი ჯილდოვდებიან ბრინჯაოს მედლით. პეტერბურგში 1894 წელს მოწყობილ სრულიად რუსეთის გამოფენაზე პროდუქციის ხარისხი ვერცხლის მედლით აღინიშნა. ნოვგოროდში 1896 წელს იმავე კატეგორიის გამოფენაზე კვლავ მიიღეს ოქროს მედალი. 1901 წელს თბილისში გამართულ კავკასიის საიუბილეო გამოფენაზე დ.სარაჯიშვილის ფირმის მიერ გამოშვებული პროდუქცია ჯილდოვდება საპატიო დიპლომით და ორი ოქროს მედლით, ხოლო 1910 წელს ოდესის სოფლის მეურნეობის გამოფენაზე-საპატიო დიპლომით და ორი ოქროს მედლით. „OC“ კონიაკი (ძალიან ძველი) პირველად ჩამოსხმულ იქნა 1901 წელს, რომლის შემადგენლობაში,

როგორც ერთ-ერთი ძირითადი კომპონენტი, შედიოდა დიღმის და წინანდლის მიკრორაიონების ღვინომასალებისაგან მიღებული და მუხის კასრებში დაძველებული კონიაკის სპირტები. დ. სარაჯიშვილის მიერ ჩამოსხმული „ОС“ კონიაკი პირველ წელსვე მონაწილეობს საერთაშორისო გამოფენებზე და ერთსულოვან აღიარებას პოუვებს, როგორც მაღალი გემური თვისებების მქონე სასმელი. 1902 წელს პარიზში მოწყობილ საერთაშორისო გამოფენაზე მან ოქროს მედალი დაიმსახურა.

1902 წლის 6 იანვარს დავით სარაჯიშვილს „მშობლიური ქვეყნის ვაჭრობისა და მრეწველობის საქმეში სასარგებლო მოღვაწეობისათვის“ ებოძა „კომერციის მრჩევლის“ წოდება.

დ.სარაჯიშვილის სახელი დაკავშირებულია უამრავ საქველმოქმედო ღონისძიებასთან: 1888 წელს მან თბილისის მთავარ კანტორასთან, ნიკო ცხევაძის თავმჯდომარეობით, სპეციალური კომიტეტი დააარსა, რომელსაც ნიჭიერი ქართველი ახალგაზრდობის გამოვლენა და საზღვარგარეთ სწავლის გაგრძელებაში ყოველმხრივი ხელშეწყობა ევალებოდა. ქველმოქმედს, მარტო

სტიპენდიებისათვის, ყოველწლიურად 30 000 მანეთი ჰქონდა გამოყოფილი და ამავე დროს სტუდენტებს ერთდროულ დახმარებასაც უწევდა. დ.სარაჯიშვილის სტიპენდიანტები იყვნენ:

- კომპოზიტორები-დემიტრი არაყიშვილი, მელიტონ ბალანჩივაძე, ია კარგარეთელი, კოტე ფოცხვერაშვილი.

- მხატვრები-მოსე თოიძე, გიგო გაბაშვილი, გრიგოლ მესხია, შალვა ქიქოძე, მოქანდაკე იაკობ ნიკოლაძე.

- მომღერლები-ვანო სარაჯიშვილი, ვალერიან ქაშაკაშვილი.

- პროფესორები-სოლომონ ჩოლოყაშვილი, მიხეილ შალამბერიძე, სარგის კაკაბაძე, ფილიპე გოგიჩაიშვილი, ილია ყიფშიძე, მოსე ჯანაშვილი, შემდგომში საქართველოს კათოლიკოს-პატრიარქი კალისტრატე (ცინცაძე), არჩილ ქართველიშვილი.

- დ.სარაჯიშვილი ფულად დახმარებას უწევდა აკაკი შანიძეს, პარიზში სასწავლებლად მყოფ დავით კასრაძესა და კონდრატე თათარაშვილს (უიარაღოს), ბრიუსელში-თედო სახოკიას და გერონტი ქიქოძეს.

- 1906 წელს თბილისის უნივერსიტეტის საძირკველში დ.

სარაჯიშვილს ერთი მუჭა ოქრო ჩაუყრია, ნიკო ცხვედაძისთვის კი, რომელიც ამ საქმეს თავკაცობდა, 60 000 მანეთი გადაუცია და უთქვამს: „აჰა, ჯერ ეს იკმარე, ოღონდ ნურსად გამამჟღავნებ, დაიწყე საქმე და რამდენიც დაგჭირდება აქა ვარო“. იაკობ მანსვეტაშვილი გადმოგვცემს, რომ უნივერსიტეტის შენობის მშენებლობისათვის სარაჯიშვილი ძალას არ ზოგავდა, ბანკებში მის თამასუქებს ასი ათასობით ანაღებდნენ. რომ არა დ.სარაჯიშვილის უანგარო მატერიალური დახმარება XIX საუკუნის 90-იან წლებში დაარსებული მცხეთის სეკტიცხოვლის სარესტავრაციო კომიტეტისათვის, რომელიც დიდუბის, მთაწმინდის, ლურჯი მონასტრის, ქაშვეთისა და სხვა ისტორიული ძეგლების დაცვისა და აღდგენისათვისაც ზრუნავდა, დღეს ჩვენ ბევრი ისტორიული ძეგლი აღარ გვექნებოდა.

– 1901 წელს გაზეთ „ივერიას“ გაუჭირდა და შეიძლება დახურულიყო კიდევ, მაგრამ თავად კონსტანტინე მუხრანსკისა და დ.სარაჯიშვილის ნივთიერმა დახმარებამ გაზეთი გადაარჩინა.

– დ.სარაჯიშვილმა სოლიდური ფულადი სახსრები გაიღო აკლაბრის სახალხო თეატრის ასაგებად.

– მის სახელს უკავშირდება ქართველთა შორის წერა-კითხვის გამავრცელებელი საზოგადოების წარმატებული საქმიანობა.

– დ.სარაჯიშვილმა 1907 წელს მნიშვნელოვანი თანხით დააფინანსა ექვთიმე თაყაიშვილის თაოსნობით წარმოებული ახალციხე-ახალქალაქ-არტაანის მაზრებში მივლინებული არქეოლოგიური ექსპედიცია.

XIX საუკუნის გამოჩენილი საზოგადო მოღვაწე ზაქარია ედილი (ზაქარია ერმალოზის ძე ედილაშვილი) დავით სარაჯიშვილთან დაახლოებული პირი ყოფილა. მას უმუშავია დავით სარაჯიშვილის ქარხანაში კანცელარიის მოხელედ. თავის მონოგრაფიაში „საინგილო“, მას დავითთან ურთიერთობის არცერთი დეტალი არ გამოჩენია. ერთხელ, ქარხნის დათვალიერებისას, სარაჯიშვილი კანცელარიაში შესულა, უცნობი ახალგაზრდა შეუმჩნევია და უკითხავს მისი ვინაობა. როგორც კი გაუგია

მისი სწავლის დიდი სურვილი და უსახსრობის ამბავი, მეორე დღესვე კაბინეტში დაუბარებია, მოუსმენია მისთვის და შეუთავაზებია საკუთარი სახსრებით რიგაში გაგზავნა ინჟინერ-ქიმიკოსის პროფესიის დასაუფლებლად. ედილი და დავით სარაჯიშვილი ერთად ხშირად მგზავრობდნენ. დავითი მას აძლევდა საჭირო რჩევა-დარიგებებს და ბევრ ცხოვრებისეულ საკითხში ღრმად ახედებდა. ედილის ჩანაწერები მრავალ საყურადღებო ფაქტს წარ-

მოაჩენს სახელოვანი მეწარმის ცხოვრებიდან.

საზღვარგარეთიდან დაბრუნებული მეწარმისათვის არასასიამოვნო ამბავი დაუხვედრებიათ. ბაზარზე ახალი სავაჭრო ნიშნით გამოჩენილ საქონელს მძაფრი კონკურენცია გაუწევია დავით სარაჯიშვილის პროდუქციისათვის. დავითს საგრძნობლად გაუიაფებია საკუთარი პროდუქცია და კონკურენტი ბაზრიდან გაუძევებია.

— დავით სარაჯიშვილს 23 სხვადასხვა ადგილას ჰქონდა თავისი წარმოება გახსნილი, ამიტომ, ბუნებრივია, ყველგან წარმოების მართვის ერთნაირი რიტმი ვერ იქნებოდა.

პრობლემებს ყიზლარში გახსნილ საწარმოშიც უჩენია თავი. დავითს კონტროლიორები გაუგზავნია და ზარალიც დაუდგენია. შედეგების გაცნობის შემდეგ, მმართველის განთავისუფლებაზე თავი შეუკავებია იმ მოტივით, რომ იმას უკვე შეძენილი აქვს ახალი სახლიც და ვენახებიც, ახალი მმართველი რომ დაენიშნო, ისიც მოინდომებს ახალი სახლის შექმნას და ბაღების ყიდვას.

მაგას კი უკვე ორივე აქვს და მეტს აღარ მოინდომებსო. სამაგიეროდ, ისეთ სასტიკ წერილს მივწერ, რომ მაგნაირ საქციელს აღარ ჩაიდენსო.

დავითს მრეწველ შესტოვის ქარხნის მოსკოველი წარმომადგენლებისათვის შეუთავაზებია ქართველი გლეხების გამოხდილი ჭაჭის არაყი. მათ ამ პროდუქციის შეძენაზე თავი შეუკავებიათ და უკან ხელცარიელები გაბრუნებულან. მალე სარაჯიშვილის ქარხანას მიუღია შეკვეთა შესტოვოს ქარხნიდან არყის შესყიდვაზე. სარაჯიშვილმაც, როგორც საკუთარი ფირმის ნაწარმი, სოფლელებისაგან შეძენილი სწორედ ის დაწუნებული ჭაჭის არაყი გაუგზავნა.

დავით სარაჯიშვილი ყოველწლიურად კრებდა ერევანში მცხოვრებ ქართველ საზოგადოებას, სადაც იმართებოდა საქმიანი საუბრები. შეკრებებზე დავითი უცხოური ბოთლებით აწვდიდა საკუთარი ქარხნის კონიაკს, ხოლო უცხოურს ჩვეულებრივ ბოთლებში ათავსებდა. შეკრებილი საზოგადოება ვერ ხვდებოდა

მასპინძლის ეშმაკობას. შეკრებების დასასრულს საზოგადოება აფასებდა კონიაკების ავკარგიანობას და უპირატესობას უცხოურ ბოთლებში ჩამოსხმულ სამელს ანიჭებდა. ერთ-ერთ შეკრებაზე დავითმა საიდუმლო გათქვა, რითაც შეკრებილი საზოგადოება დიდად გააკვირვა. ძალზედ საინტერესოა ამ ექსპერიმენტის შეწარმისეული შეფასება. „აბა სხვა მომხმარებელი რაღა გავამტყუნო, როცა თქვენ, კონიაკის მუდმივ მომხმარებელს, ვერ შეგიფასებიათ სათანადოდ კონიაკის ღირსება, სხვაზე რაღა ვთქვაო“... უთქვამს მას.

ფილიპე გოგიჩაიშვილი იხსენებს: „გაცემას ყოველთვის ისეთ ხასიათს აძლევდა, თითქოს იგი თავისთავად მიმღებს ეკუთვნოდა და მის პიროვნებასთან არავითარი კავშირი არ ჰქონდა. თავმდაბლობა, გულკეთილობა და გულწრფელობა გამოსჭვიოდა ყოველ მის მოქმედებაში. ყველა ეს ჩვენ გეზიბლავდა და მის თავს გვაყვარებდა...“

პირველი მსოფლიო ომის შემდეგ (1914-1918 წწ.) დ.სარაჯიშვილის თითქმის ყველა კონიაკის ქარხანა დაიკეტა და შეწყდა პროდუქციის წარმოება.

1911 წლის 26 ივნისს თბილისში ქართველი ქველმოქმედისა და მეცენატის, დავით სარაჯიშვილის დაკრძალვის ცერემონია გაიმართა. ილია ჭავჭავაძის დაკრძალვის შემდეგ დედაქალაქს ასეთი ხალხმრავლობა აღარ ენახა. პროცესიას ვალერიან გუნია ხელმძღვანელობდა. დავით სარაჯიშვილი დიდუბის ეკლესიის ეზოში დაკრძალეს, სადაც 1916 წელს მისი მეუღლის ეკატერინე ფორაქიშვილის ნეშტმაც დაიდო ბინა. ახალგაზრდა მოქანდაკეს, იაკობ ნიკოლაძეს, რომელიც დავით სარაჯიშვილის სტიპენდიის წყალობით როდენის მოწაფე გახლდათ, დიდი ქველმოქმედის საფლავის პროექტი მოკლე ხანში დაუმზადებია, მაგრამ ესკიზი ესკიზად დარჩენილა. 1937 წელს დიდუბის ეკლესიის ეზოში გამოჩენილ ქართველ საზოგადო მიღვაწეთა და მწერალთა პანთეონი დაარსდა. დავით სარაჯიშვილისა და მისი მეუღლის ნეშტები იქ დატოვების ღირსად არ ცნეს და ათი დღის ვადაში მათი

გადასვენების ბრძანება გასცეს. ოჯახის ნათესავეებმა ადამ ფორაქიშვილმა და ნიკიტა ტარსაიძემ დიდებული მამულიშვილების ცხედრები ვაკის სასაფლაოზე გადაასვენეს.

1997 წელს გაიხსენეს საქართველოს პატრიარქის კალისტრატე ცინცაძის ნაშრომი „ქაშუეთის წმინდა გიორგის ეკლესია ტფილისში“, რომელშიც იგი მოგვითხრობს იმ ქველმოქმედთა შესახებ, ვინც ხელი შეუწყო ქაშუეთის ეკლესიის მშენებლობას. ნაშრომში ვკითხულობთ, რომ დავით სარაჯიშვილმა და მისმა მეუღლემ ეკატერინემ, ტაძარს შესწირეს ბრინჯაოს სამხრეთის ორფრთიანი კარები ზედნაბეჭდი წმინდა გიორგისა და წმინდა ნინოს ხატებით. ამ დაუვიწყარი დამსახურების გათვალისწინებით მოხდა დავით სარაჯიშვილისა და მისი მეუღლის მესამედ გადასვენება ქაშუეთის ეკლესიის ეზოში.

დავით სარაჯიშვილმა სიკვდილის წინ ანდერძი დატოვა, რომელიც მისმა მეუღლემ, ეკატერინემ პირნათლად შეასრულა.

ანდერძი

ეკატერინე ივანეს ასული ფორაქიშვილი-სარაჯიშვილისა მიეცეს:

1. „განათლების“ საზოგადოებას მისი და მისი მეუღლის, დავით სარაჯიშვილის სახელობაზე, ქალთა პროფესიონალური სკოლის დასაარსებლად და შესანახად, ავლაბარში 50 000 მანეთი.
2. თბილისში მომავალი პოლიტექნიკური ან სხვა რომელი უმაღლესი სასწავლებელიც იქნება ფიზიკური კაბინეტის მოსაწყობად 50 000 მანეთი.
3. ქართულ საისტორიო და საეთნოგრაფიო საზოგადოებას 25 000 მანეთი.
4. კავკავის ქართულ სკოლას 10 000 მანეთი.

5. ქალაქ კავკაისის ღარიბ მოსწავლეთა სწავლის ფულის გასას-
ტუმრებლად, ეროვნების განურჩევლად 30 000 მანეთი.
6. დიდუბის ეკლესიას 10 000 მანეთი.
7. ქართულ ფილარმონიულ საზოგადოებას 5 000 მანეთი.
8. რუსეთის მევენახეთა და მეღვინეთა მეღვინეობის სადგურს
ოღესაში 5 000 მანეთი.
9. ავლაბრის წმინდა მარინეს ეკლესიას 2 000 მანეთი.
10. წერა-კითხვის გამავრცელებელ საზოგადოებას, სამოსწავლო
წიგნების გამოსაცემად და სკოლებისათვის უმთავრესად პრო-
ფესიული სკოლების დასაარსებლად და შესანახად, 100 000
მანეთი.
11. დარიის მონასტერს ავ-
ლაბარში 500 მანეთი.
12. ქუთაისის დრამატულ სა-
ზოგადოებას თავის
საჭიროებათა გასაძლო-
ლად 25 000 მანეთი.
13. ქალაქ ქუთაისის საქა-
ლაქო თეატრის ასაგებად
150 000 მანეთი.
14. დიღმის წმინდა გიორგის ეკლესიას 1 000 მანეთი.
15. სიტყვა-კაზმულ მწერლობის საზოგადოებას პრემიების
დასანიშნად მისი და გასვენებული მეუღლის დავით სარაჯიშ-
ვილის სახელობაზე საუკეთესო ბელეტრისტული ნაწარმოე-
ბისათვის 20 000 მანეთი.
16. „ღვთისმშობლის“ ეკლესიას 500 მანეთი.
17. ქართულ დრამატულ საზოგადოებას 100 000 მანეთი.
18. კალოუზნის ეკლესიას თბილისში 1 000 მანეთი.
19. მცირეწლოვან დამნაშავეთა ახალშენს 10 000 მანეთი.
20. სიონის ეკლესიას 1000 მანეთი.
21. მცხეთის ეკლესიას 1 000 მანეთი.
22. მცხეთის სამთავისის დედათა მონასტერს სკოლის საჭიროე-
ბისათვის 5 000 მანეთი.

23. მარტყოფის ეკლესიას 500 მანეთი.
 24. მოსკოვის ქართველთა საზოგადოებას 10 000 მანეთი.
 25. „წმინდა ანტონის“ ეკლესიას 500 მანეთი.
 26. დიდი ლილოს ეკლესიას 500 მანეთი.
 27. „წმინდა სამების“ ეკლესიას 500 მანეთი.
 28. მთაწმინდის (მამადავითის) ეკლესიას 500 მანეთი.
 29. სომეხთა წმინდა სტეფანეს მონასტერს 500 მანეთი.
 30. ქალაქ თბილისის სადასტაქრო საავადმყოფოს შენობის ასაგებად მისი და განსვენებული მისი მეუღლის დავით სარაჯიშვილის სახელობაზე 200 000 მანეთი.
- სულ 814 500 მანეთი

დავით სარაჯიშვილზე სამადლობელი წერილები იწერებოდა როგორც მის სიცოცხლეში, ისე მისი გარდაცვალების შემდეგაც. დასაფლავების დღეს კალისტრატე ცინცაძე თავის სიტყვაში ბრძანებდა: „ქონებრივად და გონებრივად მაღალი საზოგადოების წევრებთან გასწორებულს და მათთან დღემუდამ საქმის დამჭერს, არასოდეს არ შეუწყვეტია კავშირი დაბალ ხალხთან. ყოველთვის ხელმისაწვდომი, თავმდაბალი და მოსიყვარულე იყო. იგი ხალხის ჭირით იტანჯებოდა და მისი ღვინით იხარებდა. მუდამ მომგონებელი თავისი წარსულისა, იგი სიტყვით და საქმით გვიჩვენებდა, რომ საფუძველი ერის ბედნიერებისა არის შრომა და ცოდნა და სწორედ ამ შრომის, სიყვარულისა და ცოდნის გავრცელებისათვის მშობელ ხალხში იგი არ ეშურებოდა არც საკუთარ ძალღონეს, არც შრომით შეძენილ ქონებას. მუდამ ღია ჰქონდა თავისი გულისა და სახლის კარები მათთვის და ამხნევებდა მუშაკთ მხურვალე სიტყვით და უხვი დახმარებით. განსაკუთრებით მის ყურადღებას იქცევდნენ ის ქართველთა შორის მოქმედი განათლებულნი დაწესებულებანი, რომელთაც მიზნად დაუსახავთ ძველის საქართველოს დიდებული სულისკვთების ნაყოფთა შესწავლა, შეგროვება, გავრცელება თუ აღდგენა.“

„მოსვენებას არ ვაძლევდით ილიას, გვინდოდა, რომ „ივერი-

ისათვის“ რაიმე ახალი მოთხრობა მოეცა. ვიცოდით, რომ ჩანასახად უკვე აქვს დაწყებული მოთხრობა, რომლისთვისაც წინა განზრახვა პქონია, მგონი „გიორგი“ ეწოდებინა სახელად, მერე კი „ოთარანთ ქვრივი“ დაარქვა. . . ახლად შობილს მონათვლა უნდოდა. განუყრელი, უცვლელი ნათლია ილიას ნაწარმოებებისა დავით სარაჯიშვილი იყო: იმდენად გულუხვი, პატივცემული ნათლია, რომ ნათლობასაც თვითონვე იხდიდა თავის სტუმართმოყვარე სახლში. ასე იყო მონათლული „განდეგილი“ და ამ წესრიგს არც ახლა გადაუდგა სარაჯიშვილი. საღამოს რვა საათი იქნებოდა, სარაჯიშვილის ფართო, მდიდრულად მორთულ სახლში, სოლოლაკში, დიდძალ ქართველობას მოეყარა თავი. აქ იყვნენ „ივერიის“ ყველა თანამშრომელი, ქართველი მწერალნი და საზოგადო მოღვაწენი, მათ შორის: მოხუცი პოეტი რაფიელ ერისთავი, ნიკო ნიკოლაძე, ი.მ.ჩაბელი, პ.უმიკაშვილი, გ.ვოლსკი“... იხსენებს იაკობ მანსვეტაშვილი

„ცხოვრების რომელი მხარეც გინდათ აიღოთ, ყველაფერში ეტყობა სრული ადამიანობა, კაცურ-კაცობა, მამულისა და მოძმის სიყვარული. იშვიათი ქართველი ყოფილა ჩვენ დროში ისეთი, რომ ღირსებით განსვენებულის შესადარებელი ყოფილიყოს. . . გაუნათლებელი, წერა-კითხვის უცოდინარი მუშა არც თავისთვის ვარკა და არც ქვეყნისთვისაო-ამბობდა დავითი. მიტომ მან კაკკაეში მუშებისათვის დააარსა საკვირაო სკოლა. ათი წელიწადი ვმუშაობდი იმ სკოლაში და მუდამ თვალყურს ვადევნებდი როგორი სიხარულით ეგებებოდა განსვენებული, როცა მუშები სწავლაში წარმატებას იჩენდნენ. წერა-კითხვისა და ანგარიშის მცოდნე მუშას ჯამაგირსაც უმატებდა. უყიდა მუშებს საუკეთესო ჯადო ფარანი სურათებისათვის, სახალხო კითხვის გასამართავად და იქვე დაუარსა მათ ბიბლიოთეკა“- წერს ცნობილი საზოგადო მოღვაწე ლუარსაბ ბოცვაძე.

აკადემიკოსი ავლიპ ზურაბაშვილი წერდა : „დიდ ქართველ მოამაგეთა გვერდით, ჩვენი ხალხის ისტორიაში ღირსეული ადგილი უჭირავს დავით სარაჯიშვილს. ჩემთვის ძალზედ სენსაცი-

ური აღმოჩნდა შემდეგი-დავით სარაჯიშვილი ყოფილა მეტად განსწავლული და პროგრესული იდეებით გამსჭვალული პიროვნება. . . რაც მთავარია, შევიტყვე, რომ ეს დიდი ადამიანი ვერ დაუძლევია ფუფუნების ეშმაკს და იგი თავისუფალი ყოფილა სატანური ფიქრებისაგან, ეზრუნა მხოლოდ პირად კეთილდღეობაზე. . . დავითი ყოფილა არა სქოლასტიკური, ფარისევლური ქველმოქმედი, არამედ ადამიანი, რომელმაც იცოდა სინდისის, ოფლისა და შრომის ძალა და რომელიც მუდამ ხელმძღვანელობდა მოვალეობის ცნებებით.“

„დავით სარაჯიშვილი, წერდა არტურ ლაისტი, იყო ნამდვილი მეგობარი პოეტების, მეცნიერებისა და მხატვრებისა, არა მარტო თავის ქვეყანაში, არამედ ბერლინშიც, სადაც მას გულითად პატივს სცემდნენ ცნობილი პირები და მეცნიერები. იგი პირველი ადამიანი იყო, რომელმაც საძირკველი ჩაუყარა რუსეთსა და საქართველოში კონიაკისა და სპირტიანი პროდუქციის წარმოებას, ამასთან ამ საქმეს იგი აწარმოებდა არა ვიწრო რუტინულ ჩარჩოებში, არამედ პროგრესულად და ინტელიგენტურად, როგორც ნამდვილი განათლებული ევროპელი. იგი მუშაობდა დაუღალავად, ყოველთვის ფიქრობდა იმ სასარგებლო საქმეზე, რომელიც შეეძლო მოეტანა მას თავისი ხალხისათვის.“

„ქართველ მაჰმადიანთა შორის ქართული ენა დღემდე ბევრს ალაგას არის წმინდათ დაცული, ამათი დედა ენა ქართულია, განათლება მათ ამ ენით მოეღიოთ. ამათთვის ქართულ ენაზე ითარგმნა „ყურანი“. დასაბეჭდი ფული მთრგმნელს დავით ზაქარიას ძე სარაჯიშვილმა მისცა. ასეთის დახმარებით მან გამოიჩინა ის მცნება, რომ მას კარგად ცოდნია და სცნობია საქართველოს ტერიტორიის და მასზე მცხოვრებელ ქართველ მაჰმადიანთა ზომა და მოვალეობა. „ყურანის“ დარიგება და გავრცელება ქართველ მაჰმადიანებში მე მქონდა მინდობილი“ - წერდა 1911 წელს ზ.ჭიჭინაძე.

1902 წელს ბერლინში გამოქვეყნდა დავით სარაჯიშვილის

მასწავლებლის პროფესორ ადოლფ ვაგნერის ნაშრომი „მიწათმოქმედი და მრეწველი ქვეყანა“, რომელიც საქართველოს სოფლის მეურნეობასა და მრეწველობის განვითარებას ეძღვნება. მასწავლებლისთვის მასალები დაეითს მიუწოდებია, მრავალი საბუთი შეუკრებია, ვრცელი ცნობებით. სწორედ ამიტომ ვაგნერმა ეს წიგნი დავით სარაჯიშვილს მიუძღვნა წარწერით: “ჩემ ქართველ მეგობარს ბ-ნს დოქტორს დავით სარაჯევს“.

დავითის დაკრძალვის დღეს სიტყვა წარმოთქვა დიდებულმა მგოსანმა აკაკიმ: „მთელი საქართველოს კიდით კიდემდე ზარის ხმად გაისმის დათიკოს სიკედილი. სიტყვა დათიკოს მე აქ განზრახ ვხმარობ, რადგანაც მხოლოდ ამ სახელით იცნობდა აწ განსვენებულს მთელი შეგნებული ქართველობა და სიტყვა დათიკო კნინებით კი არ არის, გულითადად გამოძახილია. . ჩვენ რომ ვერ დაგივიწყებთ, ეს გასაკვირველი არ არის. . . მაგრამ არ დაგივიწყებს შენ ჩვენი შთამომავლობაც და ყოველ ეროვნულ საქმის დროს შენც, როგორც თანამოზიარე. ოცნებით გვერდით ეყოლები წარმოდგენილი“.

იაკობ ზუბალაშვილი და შაქრის წარმოება XIX საუკუნის საქართველოში

XIX საუკუნის 30-იან წლებში, კერძოდ, 1834 წელს ძმებმა ალექსი და გაბრიელ შადინოვებმა სურვილი გამოთქვეს საქართველოში შაქრის წარმოებისა, მაგრამ მათი ცდები წარუმატებელი აღმოჩნდა. ცოტა მოგვიანებით საქართველოში შაქრის წარმოება ძმებმა **ზუბალაშვილებმა** დაიწყეს*.

იაკობ ზუბალაშვილის შთამომავალი, ქალბატონი ანასტასია **ზუბალაშვილი** იხსენებს: „გორში გვექონდა მამულები, ბაღები, წისქვილი, სახნავ-სათესი, ძალიან კარგი სახლი მაშინდელი სემინარიის, დღევანდელი სტალინის ქუჩაზე“.

იაკობ **ზუბალაშვილი** XIX საუკუნის დასაწყისში სავაჭრო ასპარეზზე ყველაზე უფრო წარმატებული კაცი ჩანს. მას საქართველოდან გაჰქონდა მატყლი, აბრეშუმი, ბამბა, ბზის ხე, ხილი და სხვა საქონელი, ხოლო საზღვარგარეთიდან შემოჰქონდა ფართლეული, შაქარი, ჩაი, ყავა, ძაფეულობა, მინის და ბროლის ნაკეთობანი. იაკობ **ზუბალაშვილს** სავაჭრო საქმიანობაში ეხმარებოდნენ იმ პერიოდის ცნობილი ვაჭრები: **ენიბგოვი, ლორის-მელიქოვი, დავით თამამშევი და სხვები** (ეს ის თამამშევი გახლავთ, რომელმაც თავის სიცოცხლეშივე თბილისს არუქა უმდიდრესი

* XIX საუკუნის დასაწყისში, სოლომონ II-ის მხარდაჭერით, ახალციხიდან ქუთაისში გადმოსახლდნენ ვაჭრები: ყაუხჩიშვილები, ანდრონიკაშვილები, ზუბალაშვილები, ბაინდურაშვილები და სხვები. ჯერ კიდევ მესხეთში მცხოვრები ზუბალაშვილები ვაჭრობდნენ სპარსეთში, თურქეთში, რუსეთში. ინდოეთსა და სხვა ქვეყნებში. მოგვიანებით ზუბალაშვილები გორში და თბილისში გადმოსახლდნენ.

ბიბლიოთეკა, რომელიც 41 000 წიგნისაგან შედგებოდა. სწორედ ეს საჩუქარი დაედო საფუძვლად თბილისის ი.ჭავჭავაძის სახელობის საქართველოს პარლამენტის ეროვნული ბიბლიოთეკის დაფუძნებას).

ზუბალაშვილები ვაჭრობაში ნაშოვნ ფულს საიჯარო საქმეებში დებდნენ, ყიდულობდნენ პურს, ქერს, არაყს რუსული ჯარი-სათვის, აგებდნენ შენობებსა და ხიდებს.

იაკობ ზუბალაშვილმა მიიღო გაბედული გადაწყვეტილება, დაგროვილი კაპიტალით წარმოებისათვის მოეკიდა ხელი, კერძოდ, დაეწყო შაქრის წარმოება, რადგან შაქარზე მთელს სამხრეთ კავკასიაში დიდი მოთხოვნილება იყო და ამ პროდუქტს უცხოეთიდან შემოტანილ საქონელთა შორის პირველი ადგილი ეკავა.

1837 წელს იაკობ ზუბალაშვილმა, დავით თამამშევმა და დავით ტერ-გუკასოვმა რუსეთის იმპერიის ფინანსთა მინისტრს კანკრინს მიმართეს სპეციალური წერილით, რომელშიც საუბარი იყო შაქრის ლერწმის პლანტაციების გაშენების შესაძლებლობაზე სამხრეთ კავკასიაში, ასევე შაქრის ქარხნის მოწყობაზეც, რომელიც ერთობ სასარგებლო იქნებოდა ქვეყნისათვის. აღნიშნული საქმიანობის დასაწყებად ისინი ითხოვდნენ მთელ რიგ პირობებს, კერძოდ: 1000 დესეტინა მიწის გამოყოფას კასპიისა და შავი ზღვის მიდამოებში შაქრის ლერწმის პლანტაციების გასაშენებლად. მეწარმეები ითვალისწინებდნენ პირველად დანახარჯებს, ასევე იმ ფაქტორსაც, რომ შაქრის ლერწმის პლანტაციები ქარხანას საკმაო რაოდენობით ქვიშა-შაქარს ვერ მისცემდა. კომპანია ითხოვდა სამთავრობო მხარდაჭერას, რაც გამოიხატებოდა იმაში, რომ ისინი უცხოეთიდან შემოტანილ შაქრის ნედლეულზე გადაიხდიდნენ მხოლოდ 5%-იან ბაჟს.

რუსეთის იმპერიის ფინანსთა მინისტრმა კანკრინმა თავისი მოსაზრება ამ საკითხზე მინისტრთა კომიტეტს წარუდგინა, რომელმაც მხარი დაუჭირა ამ წამოწყებას და დააკმაყოფილა მეწარმეთა მოთხოვნები შემდეგი ფორმით:

– კომპანიისათვის გამოეყოთ მიწები შაქრის პლანტაციების

გასაშენებლად.

- ნება დაერთოთ მითითებულ ადგილებში მოეწყოთ შაქრის ქარხანა.
- მეწარმეებს უფლება მიეცათ საზღვარგარეთიდან ქარხანაში გადასამუშავებლად 3 წლის მანძილზე შემოეტანათ 120 000 ფუთი შაქრის ფხვნილი, ბაჟის გადახდის გარეშე, ხოლო მომდევნო სამი წლის განმავლობაში დამატებით შემოეტანათ კიდევ 120 000 ფუთი შაქრის ფხვნილი, ფუთზე არსებული ბაჟის ნახევრის გადახდით (70 კაპიკი).
- მეწარმეებს უფლება მიეცათ ქარხანაში წარმოებული შაქარი გაეტანათ სამხრეთ კავკასიაში ან სხვა საზღვარგარეთულ ქვეყნებში, გარდა რუსეთისა.
- თუ კომპანია შემოზიდულ ქვიშა შაქრის გადამუშავების პროცესს შეწყვეტდა, მაშინ შეღავათიანი რეჟიმი გაუქმდებოდა და ისინი გადაიხდიდნენ მთლიან ევროპულ ტარიფს, ფუთზე 1 მან. 40 კაპ.
- მეწარმეთა თხოვნა, რომ მთავრობას შეეზღუდა გადამუშავებული შაქრის შემოტანა საქართველოში უცხოელთა მიერ, დაკმაყოფილებულ არ იქნა.
- თუ მეწარმეები 3 წელიწადში არ მოაწყობდნენ შაქრის ქარხანას სამუშაო რეჟიმში, მაშინ გადასამუშავებელი შაქრის შემოტანაზე მინიჭებული შეღავათები გაუქმდებოდა.

1837 წლის 22 ივნისს იმპერატორმა მხარი დაუჭირა იაკობ ზუბალაშვილის წამოწყებას და კომპანიისათვის მინიჭებულ პრივილეგიებს. მეწარმეების თავდაპირველი განზრახვა ითვალისწინებდა შაქრის ორი ქარხნის მშენებლობას კასპიისა და შავი ზღვის მიდამოებში. იქვე მათ ექნებოდათ შაქრის პლანტაციები, მაგრამ ამ ქარხნებისათვის საჭირო ნედლეულის შოვნის სირთულე, ასევე მუშებისა და ოსტატების დეფიციტი გახდა საფუძველი აღნიშნული გადაწყვეტილების შეცვლისა. იაკობ ზუბალაშვილმა და

მისმა კომპანიონებმა მიიღეს გადაწყვეტილება, შაქრის ქარხანა აეშენებინათ თბილისში. მეწარმეებმა ყოველივე ეს აცნობეს რუსეთის იმპერიის ფინანსთა მინისტრს და ითხოვეს ნებართვა, რაზედაც მიიღეს თანხმობა. შაქრის ქარხნის აშენება გადაწყდა დიდუბეში, მდინარე მტკვრის მარცხენა ნაპირას, კასტელას აბრეშუმსახვევ ფაბრიკასა და მუშტაიდს შორის. ადგილი შემთხვევით არ იქნა შერჩეული. ამ ტერიტორიაზე განლაგებით ქარხანა უზრუნველყოფილი იქნებოდა წყლით და საწვავი მასალით-შეშით, რომელსაც მეწარმეები შეიძენდნენ მტკვარზე ჩამოცურებული ტივების სახით.

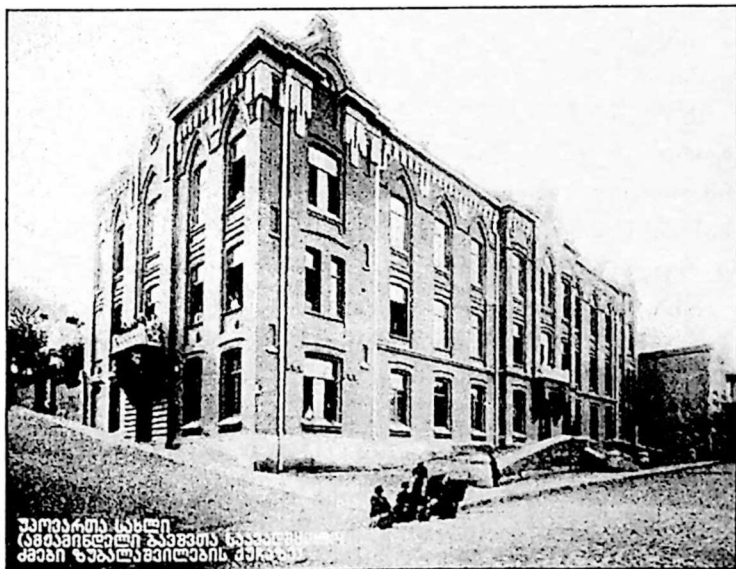
1837 წელს ბარონი როზენი მიმართავს საქართველოს ქალაქების მომწყობ კომიტეტს თხოვნით, რომ იაკობ ზუბალაშვილს და მის კომპანიონებს გამოუყონ სახაზინო მიწის ნაკვეთი დიდუბეში შაქრის ქარხნის ასაშენებლად. თხოვნა დაკმაყოფილდა, მაგრამ აღმოჩნდა, რომ ეს სრულიად გამოუყენებელი ადგილი ეკუთვნოდათ გერმანელ კოლონისტებს. მათ წერილით მიმართეს საქართველოს სამოქალაქო გუბერნატორს ნიკო ფალავანდიშვილს და დაუპირისპირდნენ მეწარმეებს. მათ მოითხოვეს ამ მიწის ფართის

უკან დაბრუნება. წინააღმდეგობა იმდენად ძლიერი აღმოჩნდა, რომ მთავრობა იძულებული გახდა დათმობაზე წასულიყო.

1838 წელს იაკობ ზუბალაშვილმა და მისმა კომპანიონებმა დავით და ისაკ თუმანიშვილებისაგან შეისყიდეს მიწის ნაკვეთი კუკიის ბოლოში, სადაც კიდევ აშენდა ოთხ სართულიანი ქვის შენობა შაქრის ქარხნისათვის (იგი ვერაზე, დღევანდელი პეტრიაშვილისა და მელიქიშვილის ქუჩების კუთხეში, ღვინის ქარხნის ტერიტორიაზე მდებარეობდა).

XIX საუკუნის საქართველოში, ბუნებრივია, არ არსებობდა კვალიფიციური კადრი შაქრის წარმოებაში, ამიტომ იაკობ ზუბალაშვილმა ისინი უცხოეთიდან ჩამოიყვანა. პეტერბურგიდან ჩამოიტანეს წარმოების პროცესისათვის აუცილებელი სპილენძის, რკინის და თუჯის მოწყობილობები. ქარხანაში იდგა 3 ქვაბი, 5 კასრი (როფი), 2 ჰაერლუმელი, 6 ჰოლანდიური ღუმელი, 25 000 თიხის ყალიბი (ფორმა). თითო ყალიბში თავსდებოდა 4 ფუნტამდე შაქარი. მეწარმეები აღნიშნავდნენ, რომ ქარხნის საწარმოო პრო-

ცესისათვის მომზადება დაუჯდათ 200 000 მანეთზე მეტი ასიგ-
ნაციით. ქარხანა დაკომპლექტებული იყო ნებით დაქირავებული
მუშა-პერსონალით, კერძოდ, იქ იმყოფებოდა: 1 უცხოელი ოსტა-
ტი-გარტმანი, ნოქრები და ზედამხედველები-10 კაცი
(3 რუსი, 7 ქართველი და სომეხი).

სამთავრობო შეთანხმების თანახმად, ქარხნისათვის საჭირო
ნედლეული მეწარმეებს უნდა შემოეტანათ უცხოეთიდან 240 000
ფუთი 6 წლის განმავლობაში (120 000 ფუთი უბაჟოდ, შემდეგი
120 000 ფუთი ნახევარი ბაჟით 70 კაპიკად). ეს პროცესი დაი-
წყო 1838 წელს, კერძოდ ამ წელს ტრიესტიდან შემოიტანეს
8 235 ფუთი ქვიშა-შაქარი. 1839 წელს ქარხნის ერთ-ერთმა
კომპანიონმა ტარიელ ლორის-მელიქოვმა ჰამბურგიდან და ლონ-
დონიდან შემოიტანა 22 000 ფუთი შაქრის ფხვნილი. შაქრის
ქარხანამ სრული დატვირთვით მუშაობა დაიწყო 1839 წლის
მარტში და გამოუშვა რამდენიმე სახის პროდუქცია: შაქარ-რაფი-
ნალი (თავ-შაქარი), მელასა, შაქრის ყინული და ბადაგი. ფუთ
შაქარს ყიდდნენ 9 მან. 50 კაპ, შაქრის ყინულს-12 მან, ბადაგს-3
მან, მელასას-8 მან. 50 კაპ. ქარხნის მიერ წარმოებული პროდუქ-
ცია იმდენად მაღალი ხარისხისა იყო, რომ მთელს სამხრეთ
კავკასიაში დიდი რაოდენობით იყიდებოდა.

1839 წლის 29 ივლისს საქართველოს სამოქალაქო გუბერ-
ნატორი გენერალ-მაიორი აზლესტიშევი ბარათს უგზავნის მთა-
ვარმართებელ გოლოვინს, სადაც საუბრობს ქარხნის დაარსების
შესახებ, წარმოებული პროდუქციის ხარისხზე და მის შეუზღუ-
დავ რეალიზაციაზე მთელს სამხრეთ კავკასიაში.

XIX საუკუნის საქართველოში საწარმოო ურთიერთობების
განვითარების ისტორიის შემსწავლელი ყველა მეცნიერი აღიარებს,
რომ თბილისის შაქრის ქარხანა ყველაზე უფრო მსხვილი კაპიტა-
ლისტური საწარმო იყო საქართველოში. საარქივო ფონდებში
დაცულია ცნობები 1840, 1841, 1843 და 1844 წლებში ქარხნის
მიერ გამოშვებული პროდუქციისა და მისი ღირებულების შესახებ:

1840 წელს ქარხანამ გამოუშვა:

შაქარ-რაფინადი(თავ-შაქარი) ... 13 000ფუთი.....123 500 მან.
 ღირებ. პროდუქცია
 მელასა.....6 000ფუთი.....51 000 მან.
 ღირებ. პროდუქცია
 შაქრის ყინული1 000ფუთი 1 200 მან.
 ღირებ. პროდუქცია
 ბადაგი..... 2 000ფუთი6 000 მან.
 ღირ. როდუქცია
 სულ 181 700 მან. ღირებ. პროდუქცია

1841 წელს ქარხანამ გამოუშვა 186 600 მან.
 ღირებ. პროდუქცია
 1843 წელს66 905 მან.
 ღირებ. პროდუქცია
 1844 წელს80 000 მან.
 ღირებ. პროდუქცია

იაკობ ზუბალაშვილი და მისი კომპანიონები შაქრის შესახვევ ქალაქს პეტერბურგიდან იღებდნენ. საარქივო ფონდებში დაცული ცნობების თანახმად 1838-1840 წლებში პეტერბურგიდან მათ მიიღეს 1 620 ფუთი ქალაქი. იაკობ ზუბალაშვილის შთამომავალი, ქალბატონი ნასტასია ზუბალაშვილი იხსენებს მამამისის ხელში ლურჯი ქალაქის პარკს წარწერით: „ქართული შაქარი“.

იაკობ ზუბალაშვილს და მის კომპანიონებს წარმოების ანგარიშები აუკინძავთ 43 წიგნად (ე.წ. „КОНТОРСКИЕ КНИГИ“), რომლებიც, სამწუხაროდ, დაკარგულადაა მიჩნეული. მეწარმეებს აღნიშნული დოკუმენტაცია წარუდგენიათ სამშენებლო კომისიის ხაზინადართან, ტიტ. სოვეტნიკთან ამიროვთან. თავის მხრივ აღნიშნულმა პირმა ეს დოკუმენტაცია წარუდგინა საქართველოს სამოქალაქო გუბერნატორს გენერალ-მაიორ ერმოლოვს. ეს ფაქტი 1846 წლის 17 ნოემბრით თარიღდება. შემდეგ აღნიშნული დო-

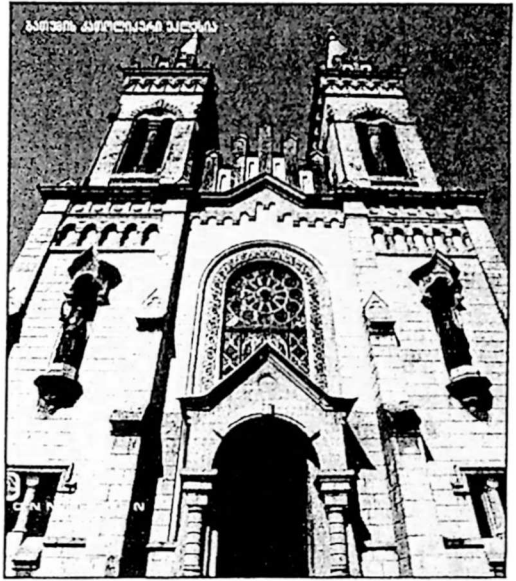
კუმენტები საქალაქო პოლიციაში ინახებოდა. ამ უკანასკნელმა ეს წიგნები შაქრის ქარხნის ერთ-ერთ კომპანიონს, დაღუპული ტერ-გუკასოვის ასულს-გეატერინე ვარლამოვას დაუბრუნა, რის შემდეგაც აღნიშნული დოკუმენტაცია დაიკარგა. არსებული ვერსიით, წიგნებში ასახული იყო 1838-1846 წლებში შაქრის ქარხნის აგების, შაქრის წარმოებისათვის საჭირო ნედლეულის შესყიდვის, მუშებისა და მომსახურე პერსონალისათვის ხელფასის გაცემის შესახებ ინფორმაცია.

საარქივო ფონდებში დაცული ცნობებით, იაკობ ზუბალაშვილს შაქრის ქარხანასთან შაქრის ბადაგის და სხვა ნარჩენების გამოსაყენებლად მოუწყვია რომის ქარხანა. წარმოებული პროდუქცია თბილისში იყიდებოდა.

იაკობ ზუბალაშვილის და მისი კომპანიონების საქმიანობას იწონებდა საქართველოს სამოქალაქო გუბერნატორი გენერალ-მაიორი ახლესტიშევი. სწორედ მისი ინიციატივით, წახალისების მიზნით, მან მოითხოვა ზუბალაშვილის, თამამშევის და ტერ-გუკასოვის ორდენებით დაჯილდოება.

სამთავრობო კეთილგანწყობის მიუხედავად, შაქრის წარმოება მაინც წააწყდა მთელ რიგ დაბრკოლებებს. როგორც უკვე აღვნიშნეთ, შაქრის საწარმოებლად ნედლეული ევროპიდან შემოჰქონდათ. თითოეული ყუთი 12 ფუთზე მეტს იწონიდა. რედუტ-კალეში, ნავსადგურის მოუწყობლობის გამო, გემები ნაპირამდე ვერ შემოდოდნენ და ჩერდებოდნენ 4 კერსის დაშორებით. ეს მძიმე ყუთები ნაევბით გადმოჰქონდათ ნაპირამდე, ხშირად ყუთები ზიანდებოდა და შაქარი ზღვაში იყრებოდა. თბილისამდე შაქრის ნედლეულის ურმებით და ცხენებით გადმოსატანად ყუთებიდან შაქარს ტომრებში ყრიდნენ, რაც ასევე დანაკარგებთან იყო დაკავშირებული. ქარხანაში მიტანამდე საერთო დანაკარგები იმდენად დიდი იყო, რომ შეღავათიანი საბაჟო რეჟიმი უკვე ღიდ ეფექტს ვეღარ იძლეოდა. ასევე შაქრის ნედლეულის ქარხანაში გადა-მუშავებამდე კომპანიონებს წინასწარ შეჰქონდათ თითო ფუთ შაქრის ფხვნილზე 1 მან. 40 კაპ. ეს იმიტომ ხდებოდა, რომ

შაქრის ფხენილი გად-
აუმუშავებლად არ გაეყი-
დათ. ეს ბოლო ფაქტორიც
დიდ დაბრკოლებას წარ-
მოადგენდა შაქრის წარ-
მოებისათვის.

სამხრეთ კავკასიის
ბაზარზე „ქართული შაქარ-
ი“ აღმოჩნდა ძალზედ
კონკურენტუნარიანი და
შესაბამისად დააბალანსა
უცხოეთიდან შემოტანილი
შაქრის ფასებიც. ეს ფაქ-
ტი, ბუნებრივია, დაბ-
რკოლებებს უქმნიდა იმ
ვაჭარ-კომპრადორებს, რომ-

ლებსაც დაგროვილი კაპიტალი წარმოებაში არასდროს დაუბან-
დებიათ. ისინი საერთოდ ხელს უშლიდნენ ამ პროცესებს, რადგან
მათ შაქარი მზა საქონლის სახით დიდი რაოდენობით შემოქონ-
დათ უცხოეთიდან. ყოველივე ამის გამო, კომპრადორებმა სას-
ტიკი ბრძოლა გამოუცხადეს „ქართული შაქრის“ წამოებას. საარ-
ქივო ფონდებში დაცულია ერთი მეტად საინტერესო ცნობა,
რომლის თანახმადაც, 1839 წლის აგვისტოში იაკობ ზუბალაშ-
ვილმა და მისმა კომპანიონებმა ევროპიდან რედუტ-კალეში ინგლი-
სური გემებით „ოტტერო“ და „ბერნადო“ შემოიტანეს 1 900
ყუთი ნედლეული შაქრის წარმოებისათვის. რედუტ-კალეს საბაჟო
კარანტინის კომისარ პიუკოვს წინააღმდეგობა გაუწევია ქარხნის
წარმომადგენელთათვის, რომ მათ ეს ნედლეული საწყობებში
შეენახათ. ნედლეული ღია ცის ქვეშ აღმოჩნდა, ძლიერმა წვიმამ
შაქარი დაასველა და 6 300 ფუთი შაქარი გაფუჭდა. იაკობ ზუბ-
ალაშვილის ერთ-ერთმა კომპანიონმა ტერ-გუკასოვმა, რომელიც
იქ იმყოფებოდა, საჩივრით მიმართა საბაჟო სამსახურს, რომ-

ლებიც მხოლოდ ზარალის შესახებ ცნობის მიცემით დაკმაყოფილდნენ. რაც შეეხება მის ანაზღაურებას, ეს მოთხოვნა მოთხოვნად დარჩა. იმ მოსაზრებას, რომ ეს ხელის შეშლა, შესაძლოა, კომპრადორი ვაჭრების ნამოქმედარი იყო, ბევრი ქართველი მეცნიერი იზიარებს. ამ დიდ ზარალს დაერთო ისიც, რომ ტერ-გუკასოვი რედუტ-კალედან წამოსვლის შემდეგ აფხაზეთში გადასულა, სადაც სურდა შეერჩია შაქრის პლანტაციებისათვის საჭირო მიწები. გამგზავრების შემდეგ იგი აღარავის უნახავს.

აღნიშნული დაპირისპირების გარდა, „ქართული შაქრის“ წარმოება ძალზედ შეაფერხა ამ პროდუქციის დისკრედიტაციის ფართო კომპანიამ, რაც, ალბათ, ისევ კომპრადორი ვაჭრებიდან მოდიოდა. მთელს სამხრეთ კავკასიაში გაავრცელეს ხმები იმის შესახებ, რომ თითქოს იაკობ ზუბალაშვილი და მისი კომპანიონები შაქარს ევროპული ტექნოლოგიით არ ამზადებდნენ, და შაქრის მიღებისას მასში ურევდნენ ცხოველთა სისხლსა და ძვლებს. ამ ძლიერმა ანტირეკლამამ შედეგი გამოიღო და მეწარმეები იძულებულები გახდნენ, „ქართული შაქარი“ ევროპულთან შედარებით 2-3 მანეთით ნაკლებად გაეყიდათ.

მრეწველებმა რამდენჯერმე მიმართეს მთავრობას დახმარებისათვის, სთხოვდნენ თბილისში შაქრის წარმოების განვითარებისათვის 2-ჯერ გაედიდებინათ ბაჟი უცხოეთიდან შემოტანილი შაქრის პროდუქციაზე, ან სრულიად აეკრძალათ უცხოეთიდან შაქრის შემოტანა სამხრეთ კავკასიაში. საქართველოს სამოქალაქო გუბერნატორი ფინანსთა მინისტრს კანკრინს უმტკიცებდა, რომ თბილისის შაქრის ქარხანას თავისუფლად შეუძლია მთელი სამხრეთ კავკასიის დაკმაყოფილებაო. ცოტა მოგვიანებით 1842 წელს მეწარმეებმა იმავე თხოვნით მიმართეს სტატსკი სეკრეტარ პოზენსაც, მაგრამ უშედეგოდ.

სამთავრობო დახმარებაზე იმედგაცრუების შემდეგ, იაკობ ზუბალაშვილმა და მისმა კომპანიონებმა მთელი ყურადღება ადგილობრივი ნედლეულის მიღებაზე გადაიტანეს. 1840 წელს კომპანიას შაქრის პლანტაციების გასაშენებლად ვარციხეში (იმერეთში)

მისცეს 55 დესეტინა სახაზინო მიწა, რომელიც კონტრაქტით კქონდა აღებული ჩინონიკ ივანე ბაქრაძეს. საკონტრაქტო ვადა 1841 წელს ამოიწურა, რის შემდეგაც მეწარმეებმა შაქრის ლერწმის გაშენებისათვის ცდები ჩაატარეს, მოსავალიც კარგი მიიღეს, მაგრამ ქუთაისის მაზრის (სებეკას უბნის) მცხოვრებლებმა ამ მიწებზე პრეტენზიები გამოთქვეს და კომპანიონებს პოზიციების დათმობა მოუხდათ. მოგვიანებით 20 დესეტინამდე სახაზინო მიწა კომპანიონებს გამოუყვეს ლენქორანთან, თალიშის მაზრაში, სადაც ასევე ჩაატარეს ცდები შაქრის ლერწმის გაშენებისათვის. შედეგი საუცხოო აღმოჩნდა, თუმცა პირველ და მეორე ცდებზე მეწარმეებმა საკმარის რაოდენობით თანხა დახარჯეს. მაზენდარანიდან შაქრის ლერწმის გაშენების სპეციალისტები და კალამი (ლერწვი) გამოიწერეს, შეიძინეს მიწის დასამუშავებელი იარაღები და პირუტყვი, დაქირავებული ჰყავდათ მუშები, თვეში 9 მანეთად.

თალიშის მაზრაში მიღებულმა მოსავალმა სტიმული მისცა იაკობ ზუბალაშვილს და მის კომპანიონებს, ამიტომ მათ მოითხოვეს დამატებით 500 დესეტინა მიწის გამოყოფა. შაქრის პლანტაციისათვის მიწის გამოყოფის თხოვნით სამეგრელოს მთავარ დადიანსაც კი მიმართეს, მაგრამ როგორც დადიანისაგან, ასევე სახელმწიფო ქონებათა მინისტრისაგან მტკიცე უარი მიიღეს. ასე რომ, კომპანიას მხოლოდ წარმატებით ჩატარებული ცდები შერჩა, რომელიც 12 000 მან. დაუჯდა. მეფის რუსეთის ჩინონიკები არ იღებდნენ თავის თავზე სრულ პასუხისმგებლობას და კომპანიონების წარუმატებლობებს პლანტაციების გაშენების საქმეში თვით მათ აბრალებდნენ. უფრო მეტიც, საარქივო ფონდებში დაცული ცნობებით, მეფისნაცვალ ვორონცოვი გენერალ რეადისადმი მიწერილ წერილში იაკობ ზუბალაშვილს და მის კომპანიონებს ადანაშაულებს, რომ მათ მთელი რიგი კონდიციები არ შეასრულეს, ამიტომ კომპანიის გაკოტრება გარდაუვალი იყო.

იაკობ ზუბალაშვილი იოლად არ შეგუებია ამ პრობლემებს. იგი დაუკავშირდა ლონდონში რომის წარმოების ოსტატს ჯონსონს და შესთავაზა საქართველოში ჩამოსვლა, მაგრამ მოგვი-

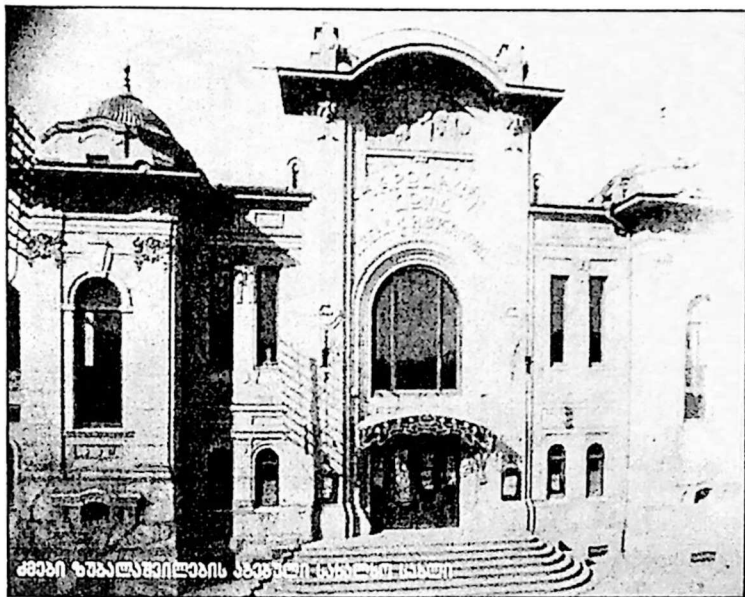

ანებით ამდენი წარუმატებლობის ფონზე გადაუფიქრებია ეს შეთავაზება.

1845 წელს ფაქტიურად შეწყდა შაქრის ქარხნის მუშაობა თბილისში. ომდევნო წელს კი იგი საბოლოოდ დაიხურა. ქარხანაზე რიცხული ქონება კომპანიონებმა გაინაწილეს.

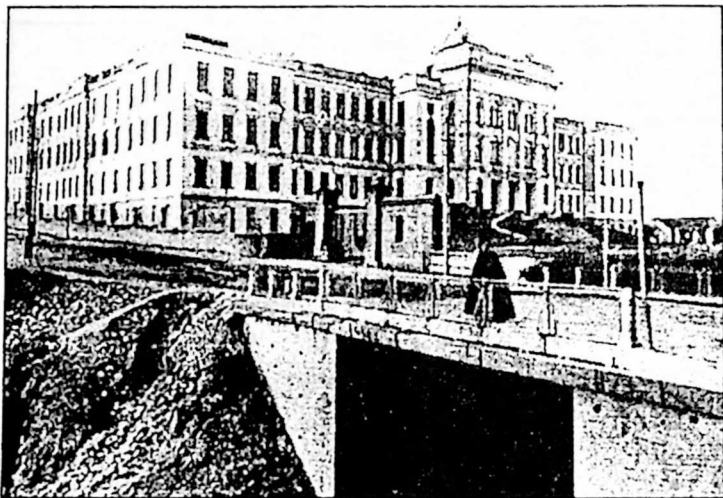
ძალზედ საინტერესოა იაკობ ზუბალაშვილის, XIX საუკუნის საქართველოს გამოჩენილი კომერსანტის და წარმატებული ბიზნესმენის, პროფესიონალური და საზოგადოებრივი პორტრეტი.

1867 წელს გამოჩენილი საზოგადო მოღვაწე დიმიტრი ყიფიანი პეტერბურგს გამგზავრებულა, სადაც ცნობილი რუსი ფინანსისტის შუკოვსკის დახმარებით შეუდგენია თბილისის სათავადაზნაურო საადგილმამულო ბანკის წესდების პროექტი. მას ისეთი ბანკის შექმნა სურდა, რომლიდანაც თავადაზნაურობა სესხს გამოიტანდა დაბალი სარგებლით. ვალის გადაუხდელობის შემთხვევაში, დამგირავებლის მამული არ გაიყიდებოდა, დროებით გადავიდოდა ბანკის გამგებლობაში და ვალის დაფარვის შემდეგ მფლობელს დაუბრუნდებოდა. კომერციაში გაწაფული კაცი ა.ზუბალაშვილი გასცნობია დიმიტრი ყიფიანის პროექტს და ოდნავ შესამჩნევი ირონიით უცნობებია მისთვის: „მამულის გაუსყიდლობის იდეა დიდ ჰუმანიზმად

მიმანჩია, მაგრამ განუხორციელებელია. თუ ბანკი არც ვალს გადაახდევინებს და არც მამულს გაუყიდის დამგირავებლებს, მაშინვე გაკოტრდება, რადგან გამდიდრების წესი ყველა ბანკისათვის ერთი და იგივეა. კომერციულ ბანკსა და საზოგადოებრივ ბანკს შორის განსხვავება მხოლოდ მოგების განაწილებაშია, ესე იგი მიზანში და არა საშუალებაში“. აღსანიშნავია, რომ ზუბალაშვილები თბილისის კომერციული ბანკის უმსხვილესი აქციონერები იყვნენ, რომელიც ჯერ კიდევ იაკობ ზუბალაშვილმა დაარსა თბილისელ დიდვაჭრებთან: დავითაშვილთან, ევანგულაშვილთან, ნადირაძესა და სხვებთან ერთად.

1827 წელს იაკობმა შეიძინა მიწის ნაკვეთი, სადაც არქიტექტორ ბერნარდცის პროექტით ააგო შენობა. სწორედ ამ შენობაში უმასპინძლა თბილისის საზოგადოებამ რუსეთის იმპერატორს ნიკოლოზ I-ს. 1840 წელს აქ სასულიერო სემინარია გაიხსნა (ამჟამად განთავსებულია საქართველოს ხელოვნების სახელმწიფო მუზეუმი). იქვე ზუბალაშვილის უზარმაზარი საცხოვრე-

ბელი სახლი მდგარა, სადაც იგი თბილისში სტუმრად მყოფ ალექსანდრე დიუმას მასპინძლობდა ორი კვირის განმავლობაში.

იაკობ ზუბალაშვილი გლობალური ხედვის კომერსანტი იყო. მას საქმიანი ურთიერთობა ჰქონდა ისეთ გიგანტურ სამრეწველო ჯგუფთან, როგორებიც იყვნენ როტშილდები. XIX საუკუნის ბოლოს იაკობის ვაჟებმა ანტონშა და კონსტანტინემ ბაქოში ინგლისელ მრეწველ როტშილდისაგან შეიძინეს ბიბი-ეიბათის კუნძულზე თვითღინებით მომდინარე ნავთობის საბადოები.

ზუბალაშვილთა მიერ წლების მანძილზე გაწეული მეცენატობის მასშტაბები უსაზღვროა. უბრალოდ გავიხსენოთ, რომ რეკოლუციამდელი ერთი მანეთი 980 სინჯის გრამი ოქროს ექვივალენტი იყო ანუ ქვემოთ ჩამოთვლილ თანხებს ერთი ნულიც მიუვწეროთ და მყარ ვალუტაში გადავიყვანოთ.

– ბათუმში, გორში, ქუთაისსა და თბილისში აგებული ხუთი კათოლიკური ეკლესია.

– თბილისის უნივერსიტეტის მშენებლობისათვის გაღებული 100 000 მანეთი.

– მუსიკალური სკოლის ასაშენებლად (ახლანდელი კონსერვატორია) გაღებული 10 000 მანეთი.

- ქართველთა შორის წერა-კითხვის გამავრცელებელი საზოგადოების დაფინანსება 20 000 მანეთით.

- წარმატებულ სტუდენტთა სტიპენდიებისათვის გაღებული 26 000 მანეთი.

- ქალაქის თვითმმართველობას კეთილმოწყობისათვის 10 000 მანეთი.

- სახალხო სახლის (დღევანდელი მარჯანიშვილის თეატრი) მშენებლობისა და მოწყობისათვის გაღებული 350 000 მანეთი.

- თბილისის პირველი საავადმყოფოს ტერიტორიაზე პედაგოგიური კორპუსის აგებასა და ევროპიდან ჩამოტანილი სამედიცინო ხელსაწყოებით აღჭურვისათვის გაღებული 150 000 მანეთი.

- აფინანსებდნენ წიგნებისა და ჟურნალ-გაზეთების გამოცემას.

- მთაწმინდაზე, დღევანდელი ძმები ზუბალაშვილების ქუჩის ბოლოში, ააგეს უპოვართა თავშესაფარი (დღევანდელი ბავშვთა საავადმყოფოს შენობა). მშენებლობისათვის საჭირო თანხა 220 000 მანეთი ნიკოლოზ ზუბალაშვილმა გაიღო.

- სოლოლაკში, კოჯრის გზის დასაწყისში, დღევანდელი ამალლების ქუჩის ბოლოს ააგეს უპოვართა სასადილო „სამადლო“ სადაც ყველა გაჭირვებულს შეეძლო უფასოდ დაპურება.

- და ბოლოს, რამდენად სამაყოა, რომ ლუერში, ხელოვნების 561 ნომერს აქვს წარწერა: „იაკობ ზუბალაშვილის კოლექციიდან“.

„ვინც ღირსია შველისა, მოვალენი ვართ ვუშველოთ,“-სტეფანე ზუბალაშვილის ეს სიტყვები ამ საგვარეულოს ცხოვრებისეულ კრედიტ შეიძლება მივიჩნიოთ.

1848 წლის ივლისში თბილისელმა მოქალაქე ალექსანდრე ანანოვმა გადაწყვიტა აეღორძინებინა ზუბალაშვილის დაწყებული საქმე და მეფისნაცვალ ვორონცოვსაც კი მიმართა ბარათით მხარდაჭერის თაობაზე. მთავრობას კი არანაირი სურვილი არ ჰქონდა უკვე დასამარებული საქმე კვლავ აეღორძინებინა

ზუბალაშვილების დინასტია

იაკობი

კონსტანტინე

ლევანი

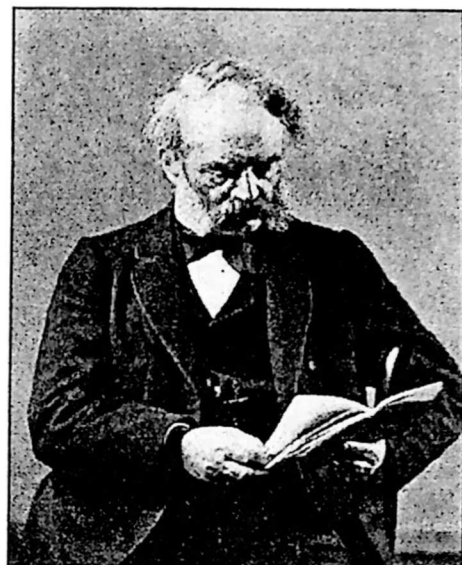

პეტრე

XIX საუკუნის საქართველოში იაკობ ზუბალაშვილი უკვე ჩამოყალიბებული კაპიტალისტი იყო. იგი სავსებით სწორად მიუთითებდა სამამულო მრეწველობის განვითარების აუცილებლობაზე და სახელმწიფოს როლზე ამ პროცესში. სწორედ მან, ერთ-ერთმა პირველმა მრეწველმა, მოინდომა ადგილობრივი ბაზრის დაცვა შეღავათიანი საბაჟო რეჟიმით.

სიმენსები XIX საუკუნის საქართველოში

ფირმა „სიმენსის“ დამფუძნებელად ითვლება გამოჩენილი გერმანელი მეცნიერი და გამომგონებელი ვერნერ ფონ სიმენსი. 1847 წელს მან მექანიკოს გეორგ ჰალსკესთან ერთად ბერლინში გახსნა ტელეგრაფის სახელოსნო, რომელიც თანდათან დიდ წარმოებად გადაიქცა.

ვერნერ სიმენსმა სამჯერ იმოგზაურა საქართველოში (1865, 1868, 1890 წწ.) და გულთბილად აღწერა მაშინდელი საქართველო თავის ავტობიოგრაფიულ წიგნში „ჩემი მოგონებები“.

თბილისში 1860-დან 1868 წლამდე ცხოვრობდა და მოღვაწეობდა ვერნერის უმცროსი ძმა-ვალტერ სიმენსი (1833-1868 წწ.). მისი ხელმძღვანელობით საქართველოში აიგო პირველი სატელეგრაფო ხაზები: თბილისი-ქუთაისი-ფოთი (1860), თბილისი-ვლადიკავკაზი-სტავროპოლი (1863წ). თბილისი-ერევანი-ნახიჩევანი-ჯულფა (1865წ) და თბილისი-ბაქო (1868 წ.).

ფირმამ „სიმენსი და ჰალსკე“ თავისი საქმიანობა სამხრეთ კავკასიაში დაიწყო XIX საუკუნის 50-იანი წლებიდან. ფირმის საქმიანობის დიდი მხარდამჭერი იყო კავკასიის მეფისნაცვალ ბარიატინსკი. მან ცენტრალურ ხელისუფლებას მიმართა თხოვნით, მხარდაჭერა გამოეხატა 20 კილომეტრიანი სიგრძის ხაზის გაყვანაში თბილისსა და კოჯორს შორის, სადაც იღვწენ რუსეთის ჯარის ნაწილები და იყო მეფისნაცვლის საზაფხულო რეზიდენცია. ცენტრალური ხელისუფლების მხარდაჭერის შემდეგ, „სიმ-

ენსისა და ჰალსკეს“ ფირმის და-
ფინანსებით გაიყვანეს
თბილისი-კოჯრის სატელეგრაფო
ხაზი, რომელიც 1858 წელს ამო-
ქმედდა.

1860 წელს თბილისში და-
ფუძნდა „სიმენსისა და ჰალსკეს“
ფირმის განყოფილება, რომელსაც
ხელმძღვანელობდა ვერნერ სიმენ-
სის ძმა-ვალტერი. ამავე დროს
იგი 1863 წლიდან ასრულებდა
თბილისში გახსნილი პრუსიის სა-
კონსულოს ხელმძღვანელის მოკა-
ლეობასაც. ფირმის თბილისის

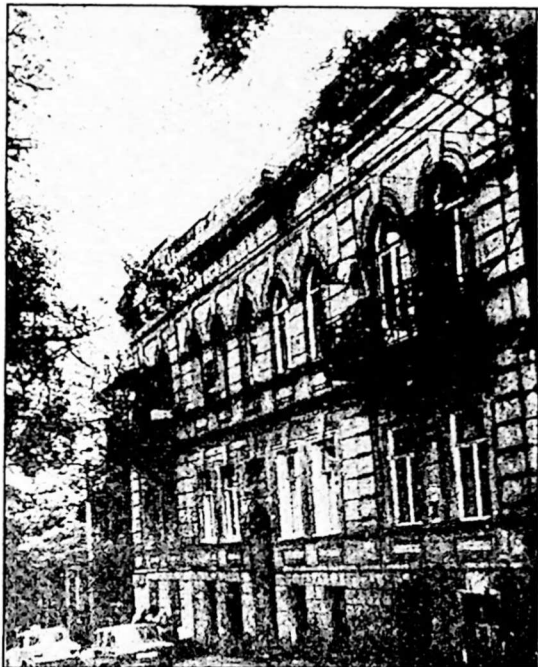
განყოფილება გადაიქცა პეტერბურგის განყოფილების ფილიალად,
რომელსაც ევალებოდა სატელეგრაფო ხაზების მშენებლობის
გაგრძელება, დაზიანებათა შეკეთება და საერთოდ სატელეგრაფო
ხაზების გამართული მუშაობის უზრუნველყოფა.

1862 წლიდან სატელე-
გრაფო ხაზების მშენებლო-
ბის დიდი მხარდამჭერი
გახლდათ ცნობილი ქართ-
ველი პოეტი და საზოგადო
მოდვაწე გრიგოლ ორბე-
ლიანი. ქართველი საზოგა-
დოება დადებითად აფასებ-
და ამ პროცესებს, რადგან
სატელეგრაფო ხაზების
გაყვანა ხელს უწყობდა
საკვაჭრო-ეკონომიკური და
კულტურული კავშირების
განტიკიცებას როგორც

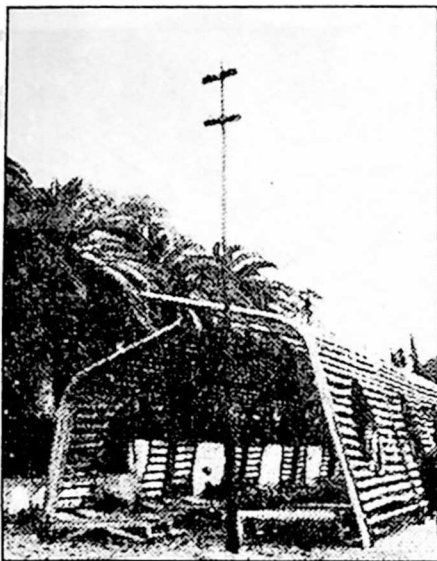

საქართველოს სხვადა-
სხვა რეგიონებს შორის,
ასევე ევროპასთან.

1867 წელს ვერნერ
სიმენსმა გადაწყვიტა
წამოეწყო მსოფლიოში
ყველაზე გრძელი სატე-
ლეგრაფო ხაზის მშენ-
ებლობა ინგლისიდან ინ-
დოეთამდე, რომელიც
საქართველოს ტერიტო-
რიაზე გაივლიდა. 1867
წლის 2 ოქტომბერს
ვალტერ სიმენსმა წერ-
ილით მიმართა თბილი-
სის ადგილობრივ ხელი-
სუფლებას და სთხოვა,
ხელი შეეწყოთ სპარ-

სეთში მისი გამგზავრებისათვის. საარქივო მასალებში დაცულია
დოკუმენტი, რომელშიც ვკითხულობთ: „პრუსიის კონსული ტფი-
ლისში ვალტერ სიმენსი ამ კვირის ბოლოს მიემგზავრება თეი-
რანში ინდოეთსა და ინგლისს შორის ტელეგრაფის გაყვანის
თაობაზე მოსალაპარაკებლად. ბატონი სიმენსი მონაწილეობს
კომპანიაში, რომელსაც მფარველობს რუსეთი და პრუსია და
რომელსაც გათვალისწინებული აქვს სატელეგრაფო ხაზის მშენ-
ებლობა რუსეთის და პრუსიის ტერიტორიის გავლით. ბატონი
სიმენსის მგზავრობის უზრუნველსაყოფად, მე მთავარი სამმართ-
ველოს უფროსის ნებართვით, მაქვს პატივი გთხოვოთ თქვენს
მაღალკეთილშობილებას, მისცეთ მას სარეკომენდაციო წერილი
ჩვენი ელჩისადმი თეირანში, რადგან საგარეო საქმეთა სამინის-
ტროს უკვე ჰქონდა კავშირი მისიასთან, რათა ხელი შეუწყოს
ბატონ სიმენსს სპარსეთის მთავრობასთან კონცესიის დადებაში.“

1867 წლის ოქტომბრის ბოლოს გეორგ სიმენსი (ბერლინში „დოინე ბანკის“ დამაარსებელი და პირველი დირექტორი) თბილისში ჩამოვიდა და ეწვია სოლოლაკში „სადოვის“ ქუჩაზე, შადინოვის სახლში ვალტერ სიმენსს და მის ძმას ოტოს.

1868 წელს ვალტერ სიმენსი გარდაიცვალა. მის ნაცვლად ფირმის თბილისის ფილიალის ხელმძღვანელად ოტო სიმენსი დაამტკიცეს, რომელმაც ვერნერ სიმენსის დახმარებით

თბილისში პრუსიის კონსულის თანამდებობაც მიიღო.

1868-1869 წლებში სწრაფი ტემპით მიმდინარეობდა ტრანსგიგანტური სატელეგრაფო ხაზის მშენებლობა. 1870 წელს ხაზი ექსპლოატაციაში შევიდა. მისი საერთო სიგრძე 11 000 კილომეტრს შეადგენდა. ეს იყო ყველაზე გრძელი სახმელეთო სატელეგრაფო ხაზი მსოფლიოში, რომლის ტრასაც ასეთი მარშრუტით მიემართებოდა: ლონდონი-ბერლინი-ტორნი-ოდესა-ქერჩი-თბილისი-თეირანი-ბუშირი-ყარაჩი-კალკუტა.

1877-1878 წლებში, რუსეთ-თურქეთის ომის შემდეგ, სამხრეთ კავკასიას შემოუერთდნენ ბათუმი და ყარსი, რომლებიც სატელეგრაფო ხაზით მალე დაუკავშირდნენ თბილისსაც და ერთმანეთსაც. ეს ხაზებიც ააგო „სიმენსისა და ჰალსკეს“ ფირმამ. XIX საუკუნის 70-იანი წლებისათვის, „სიმენსისა და ჰალსკეს“ ფირმის დიდი მცდელობით, თითქმის მთელი კავკასია დაფარული იყო ტელეგრაფის ქსელით.

კასტელა და აბრეშუმის წარმოება XIX საუკუნის საქართველოში

მეაბრეშუმეობას საქართველოში დიდი ხნის ისტორია აქვს. ამას ხელს უწყობდა ის საუცხოო ბუნებრივი პირობები, რომელიც არსებობდა ამ დარგის განვითარებისათვის. როგორც ჩანს, ამის შესახებ ინფორმაცია ჰქონდათ ევროპელ მეწარმეებს და საქართველოში ჩამოსული ბევრი მათგანი ცდილობდა ამ საქმისთვის მოეკიდა ხელი. ერთ-ერთი ასეთი პიროვნება გახლდათ ფრანგი ვაჭარი კასტელა. მან იმოგზაურა კავკასიაში, შეისწავლა გარემო პირობები, მიიღო გადაწყვეტილება სამუდამოდ დასახლებულიყო თბილისში და აქვე, ადგილობრივი ნედლეულის ბაზაზე, დაეარსებინა აბრეშუმის ძაფსართავი ფაბრიკა, რომელიც აბრეშუმის ევროპული წესით ამოხვევის მაგალითს მისცემდა მთელს სამხრეთ კავკასიას. 1823 წელს მან თავისი მოსაზრებები გაუზიარა რუსეთის იმპერიის ფინანსთა მინისტრს და სთხოვა მას განსაკუთრებული პრივილეგიების მინიჭება. კასტელას წინადადება, მოეწყო საქართველოში საფრანგეთისა და იტალიის საწარმოთა მსგავსი აბრეშუმსახვევი ფაბრიკა, ხელისუფლებამ მისაღებად სცნო. კასტელა არ დალოდებია შეტყობინებებს და შეუდგა თბილისში ფაბრიკის მშენებლობას და პარალელურად ითხოვა სესხი ხაზინიდან. მთავრობისაგან ფულადი დახმარების თხოვნის გარდა, მან მოიწვია კერძო პირები აქციონერების სახით, შემდეგ გაემგზავრა საფრანგეთში საჭირო მასალებისა და ინსტრუმენტების შესაძენად და ფრანგი ოსტატების მოსაწვევად, საიდანაც თბილისში 1825 წელს დაბრუნდა. იმავე წელს კასტელამ და მისმა კომპანიონმა დიდლომ საცდელად ამოახვიეს შირვანის, ნუხისა და ყარაბაღის აბრეშუმი. ცდა წარმატებით დამთავრდა; ამოხვეული აბრეშუმის ნიმუში ფინანსთა მინისტრს გაუგზავნეს.

1826 წელს კასტელას დაუმტკიცეს პრივილეგიები, კერძოდ:
– აბრეშუმის ამოხვევა და ძახვა კასტელას მანქანებით უნდა ეწარმოებინა,

– ადგილობრივ მცხოვრებთ არ ჰქონდათ უფლება ასეთი მანქანებით ამოეხვიათ აბრეშუმი და ეწარმოებინათ ძახვა კასტელასა და დიდლოს განსაკუთრებული ნებართვის გარეშე,

– ადგილობრივ მცხოვრებთ კასტელასთვის უნდა მიეყიდათ აბრეშუმის პარკი სახელმწიფო ფასში,

– მთავრობას ხელი უნდა შეეწყო მეწარმეთათვის აბრეშუმის პარკის შექმნაში. ასევე კასტელამ შეძლო მიეღო მთავრობის თანხმობა რუსეთში მყოფი პატიმარი ქალების საკუთარ წარმოებაში დასასაქმებლად, რომელიც, ბუნებრივია, მისთვის იაფი მუშახელი იქნებოდა.

1827 წლის იანვარში გამოიცა იმპერატორის ბრძანება, რომელშიც საუბარი იყო ფრანგი მეწარმისათვის მისანიჭებულ პრივილეგიებზე:

– კასტელასათვის სასესხებლად საქართველოს მთავარსარდლისთვის გადაერიცხათ 80 000 მანეთი.

– ბრძანებაში დაკონკრეტებული იყო, რომ ეს სესხი კასტელას გადაეცემოდა ნაწილ-ნაწილ, მთავარსარდლის მიერ მოწონებული ხარჯთაღრიცხვის მიხედვით იარაღ-ინსტრუმენტების შექმნისა და შენობების აგების პროცესში.

– პირველი სამი წლის პროცენტებისაგან დებიტორი სავსებით თავისუფლდებოდა, ხოლო შემდგომი 7 წლის განმავლობაში იხდიდა 6%-ს.

– ვალი უნდა დაფარულიყო 10 წლის განმავლობაში, ანდა უფრო ადრეც, თუ ეს შესაძლებელი იქნებოდა.

– ამავე ბრძანებით, კასტელას უფლება მიენიჭა, ესარგებლა უცხოელი სტუმრის პრივილეგიით, ანდა თუ იგი რუსეთის ქვეშევრდომობაში შევიდოდა, ისარგებლებდა პირველი გილდიის ვაჭრის პრივილეგიებით-საგილდიო გადასახადის გარეშე.

1827 წელს კასტელამ „ფაბრიკის სახლის“ აშენებისათვის ითხოვა 20-30 დესეტინა მიწა თბილისში, მდ. მტკვრის ნაპირას, გერმანელთა კოლონიის ჩრდილოეთით. გარდა ფაბრიკისა, მას სურდა გაეშენებინა თუთის ხეების, ბამბის, შაფრანის, თამბაქოს,

ენდროს და სხვა სამღებრო-საექიმო მცენარეების ფერმა. გარდა ამისა, მან დამატებით ითხოვა 2 000 ლესეტინა მიწის ნაკვეთის გამოყოფა საქართველოს სხვადასხვა კუთხეებში, სადაც ის დაასახლებდა მეაბრეშუმე ფრანგ, იტალიელ და სხვა ეროვნების სპეციალისტებს. კასტელას თხოვნა დააკმაყოფილეს.

კასტელამ თავისი წამოწყებით დააინტერესა მოსკოველი და პეტერბურგელი ვაჭრები. 1827 წელს მან 9 წლიანი კონტრაქტი გააფორმა უცხოელ ვაჭრებთან ვაგნანთან, დიდლოსა და გერნოზანტთან. ისინი შეთანხმდნენ, რომ ერთობლივი კაპიტალით გაეუმჯობესებინათ კასტელას მიერ თბილისში დაარსებული აბრეშუმის ძაფსართავი ფაბრიკა. იმავე წელს კასტელამ და მისმა კომპანიონებმა კონტრაქტი გააფორმეს თავად გოლიცინთან, რომელიც „ამხანაგობაში“ შევიდა 625 000 მან. შენატანით, ასევე იკისრა თავისი მამულებიდან 18 ყმა მუშახელის მიხმარება კასტელას სარეწავებში. დიდლომ და გერნოზანტიმ „ამხანაგობას“ გადასცეს მათ სახელზე თბილისში არსებული მანქანა-დანადგარები, ინსტრუმენტები, სართავი დაზგები და ა.შ. კასტელამ, თავის მხრივ, „ამხანაგობაში“ შეიტანა 80 000 მანეთი და მთავრობისაგან მისთვის გამოყოფილი აბრეშუმის პარკები.

1828 წლის სექტემბერში თბილისში ფაბრიკის მოწყობა თითქმის დამთავრებული იყო-კასტელას დაგროვილი ჰქონდა 600 ფუთი აბრეშუმის პარკი. ახლად მოწყობილ ფაბრიკაში განახორციელეს კიდევ საცდელი ამოხვევა, ფაბრიკა ის-ის იყო უნდა ამუშავებულიყო, მაგრამ სულ მალე, იმავე წლის 16 ნოემბერს კასტელა გარდაიცვალა. მისმა კომპანიონებმა საქმის გასაგრძელებლად ხაზინისაგან დამატებითი თანხების გამოყოფა მოითხოვეს; ერთის მხრივ თავადმა გოლიცინმა მოითხოვა 224 000 და მეორეს მხრივ, ღოდლომ და გერნოზანტიმ-200 000 მანეთი. ფინანსთა მინისტრმა უარყო ორივე წინადადება და საქართველოს მთავარმართებელს მიმართა თხოვნით, ფაბრიკა მთლიანად გადასულიყო ხაზინის განკარგულებაში. შედეგით უკმაყოფილო კომპანიონებმა უარი განაცხადეს საქმეში შემდგომ

მონაწილეობაზე. ამ თაოსნობის გაგრძელებაზე უარს ამბობდა კასტელას მეუღლეც. ფინანსთა მინისტრის მიმართვა დაკმაყოფილდა და ფაბრიკა იქცა სახაზინო წარმოებად და შეიქმნა „საფაბრიკო კომიტეტი“. პირველ რიგში იზრუნეს ფაბრიკის ტექნიკური მხარის მოსაწესრიგებლად, 12 ღაზგა ვერაფრით ეყოფოდ კასტელას მიერ ფაბრიკაში დაგროვილი 600 ფუთი პარკის დამუშავებას, ამიტომ მათი რიცხვი 40-მდე გაზარდეს. ძველი ოსტატები დატოვეს, დაიქირავეს ახალი მუშა-ხელი. ამასთან კასტელას დაუმთავრებელი საამქროების მოწყობას დამატებით 2 553 მანეთი დასჭირდა.

„საფაბრიკო კომიტეტს“ საწყის ეტაპზე ხელმძღვანელობდა ბარონი უნგერნ-შტერნბერგი და მეთვალყურე ემერიხი, მოგვიანებით კი კოლეესკი ასესორი ზუბარიოვი და მეთვალყურე ფრანგი შერო. ფაბრიკაში აბრეშუმის ამოხვევას და ღაზგების მოძრაობაში მოყვანას ქართველები ახორციელებდნენ, რთვის პროცესს კი უცხოელი ოსტატები გლიაზალი და დიუფური უძღვებოდნენ. 1829 წლიდან ამ ოსტატებისა და მუშების გვერდით 51 დაქირავებული თურქიც მუშაობდა.

საქართველოს საარქივო ფონდებში დაცულია 1828 წლის 21 დეკემბრიდან 1829 წლის 6 ნოემბრამდე ფაბრიკაში გაწეული დანახარჯების ჩამონათვალი:

1. ნებითდაქირავებულ ამომხვევთათვის-1 284 მანეთი.
2. მანქანების მოძრაობაში მომყვან ნებითდაქირავებულთათვის-304 მანეთი.
3. თურქ მუშებზე-2 142 მან. 80 კაპ.
4. შეშისათვის-2 899 მან.80 კაპ.
5. სართავი ღაზგების მოძრაობაში მომყვან ნებითდაქირავებული მუშებისათვის-51 მან.20 კაპ.
6. ფლიგელის მოწყობისათვის, საძახავი ხელწისკვილისა და სხვა ღაზგების შესაკეთებლად-2 473 მან. 40 კაპ.

7. მრთველი ოსტატისათვის-1 707 მან.75 კაპ.

8. სხვა ხარჯებისათვის სულ 13 865 მან. 93 კაპ.

დროის ამ პერიოდში ფაბრიკამ გამოუშვა 5 163 მანეთის ღირებულების სხვადასხვა სახის (ორგანზინი, ტრამა, საკერავი ძაფი, ფრიზონი და სხვა) პროდუქცია. გამოშვებული პროდუქციის ღირებულება ნათლად მიუთითებს ამ წარმოების არარენტაბელურობაზე. ხარჯების შემცირების მიზნით, საფაბრიკო კომიტეტმა მიიღო გადაწყვეტილება გამოეყენებინა სასჯელმისჯილი ქალების შრომა. 1831 წელს მინისტრთა კაბინეტის დადგენილებით, ქალები და გოგონები, რომლებსაც სასამართლომ მიუსაჯა ფაბრიკა-ქარხნებში მუშაობა, გამოგზავნეს თბილისში (პირველად 200-მდე პატიმარი, ხოლო საჭიროების შემთხვევაში ამ რაოდენობას 400-მდე გაზრდიდნენ). 1833 წელს ფაბრიკაში პატიმარ ქალთა რაოდენობა 88-მდე ავიდა. 1834 წელს მთავარმართებელ ბარონ როზენის ინიციატივით გაუქმდა „საფაბრიკო კომიტეტი“ და საწარმოს მმართველად დაინიშნა ფრანგი ტესერი. სასჯელმისჯილი ქალების შრომის გამოყენებამ სასურველი შედეგი ვერ გამოიღო, ისინი გულგრილად ეკიდებოდნენ საქმეს, ურთიერთდასჯის მიზნით პატიმარი ქალები გამომუშავებულ აბრეშუმს მტკვარში უყრიდნენ ერთმანეთს. ხაზინა ახალ და ახალ სესხებს აძლევდა ფაბრიკას, მაგრამ სრულიად უშედეგოდ. საწარმოს დახურვის წინ ფაბრიკის დავალიანება ხაზინის მიმართ 100 000 მანეთამდე გაიზარდა.

1838 წელს მთავარმართებელმა გოლოვინმა მოითხოვა ფაბრიკის სრული ლიკვიდაცია. იგი ამტკიცებდა, რომ ფაბრიკის შემდგომი ფუნქციონირება არა მხოლოდ უსარგებლო, არამედ გამანადგურებელიც კი იყო ხაზინისათვის. 1841 წელს თბილისის აბრეშუმსახვევი ფაბრიკა დაიხურა, შენობები სამხედრო ყაზარმებად გადააკეთეს, ხოლო დაზგა-დანადგარები მიჰყიდეს „ამიერკავკასიის მეაბრეშუმეობისა და სავაჭრო მესარეწეობის გამა-

ვრცელბელი კავკასიის საზოგადოებას,“ რომელმაც, თავის მხრივ, ეს მანქანები კერძო პირებზე გაყიდა.

მეაბრეშუმეობის განვითარების საქმე საქართველოში ამით არ დამთავრებულა. 1847 წელს ფრანგმა ვაჭარმა გრაფმა ალფრედ როზმორდიუკმა სამეგრელოს მთავრის დადიანის დახმარებით ითავა ზუგდიდში აბრეშუმის საწარმოს მოწყობა. მან საფრანგეთიდან ჩამოიტანა სათანადო მანქანები, ინსტრუმენტები, ჩამოიყვანა აბრეშუმის ამოხვევაში დახელოვნებული ფრანგი ქალები, საწარმოში დაამონტაჟა ორთქლის მანქანა და წარმოება გამართა. საწარმო წელიწადში ამზადებდა 50 ფუთზე მეტ აბრეშუმს. ფუთი აბრეშუმი იყიდებოდა 270-295 მანეთად.

წარმოებული პროდუქცია იმდენად ხარისხიანი იყო, რომ იგი დაუბრკოლებლად საღებოდა ევროპაში. ზუგდიდის აბრეშუმსახვევ საწარმოს მეფისნაცვალ ვორონცოვის სახით დიდი მხარდამჭერი ჰყავდა. ყირიმის ომის დროს (1853-1856 წწ.) საქართველოში შემოჭრილმა თურქეთის ჯარმა გადაწვა ზუგდიდის აბრეშუმსახვევი საწარმო (მოგვიანებით იგი კვლავ აღადგინეს). ზარალი იმდენად დიდი იყო, რომ 1858 წელს როზმორდიუკმა ხაზინიდან ითხოვა თანხის გამოყოფა 4 000 მანეთის ოდენობით.. მეფისნაცვალმა დააკმაყოფილა მისი მოთხოვნა. დახმარების შედეგად მდგომარეობა საგრძნობლად გამოსწორდა, მაგრამ პროდუქციის იმ რაოდენობას ვეღარ აწარმოებდა, რასაც ყირიმის ომამდე. პროდუქცი-

* „ამიერკავკასიის მეაბრეშუმეობისა და სავაჭრო მესარეწეობის გამაერცლებელ კავკასიის საზოგადოება“ დაფუძნდა 1836 წელს, იტალიელი ვაჭრის კარლო ტრიბოლინოს და მისი კომპანიონების, რუსეთის მთავრობის დიდი მოხელეების: გრაფ ბენკენდორფის, თავადი დოლგორუკოვის, თავადი ღონდუკოვ-კორსაკოვის, ჟაღოვსკის და სხვათა თაოსნობით. საზოგადოება სარგებლობდა მრავალგვარი 30 წლიანი პრივილეგიებით. ეს ორგანიზაცია საზღვარგარეთიდან იწერდა აბრეშუმის ამოსახვევად გაუმჯობესებულ ხელსაწყოებს და მანქანებს („გრაფს“, „რობინს“ და სხვა). შემდეგ ამ მანქანების ნიმუშების მიხედვით ამზადებდნენ სხვა მრავალ მანქანას და მეაბრეშუმეობით დაინტერესებულ პირებზე ყიდდნენ. საზოგადოებამ წარმატებით იფუნქციონირა 1865 წლამდე. ამ ეტაპისათვის მას პრივილეგიების ვადაც ამოეწურა და ასევე საქართველოში გავრცელებულმა აბრეშუმის ჭირმა ძალზედ შეაფერხა ამ დარგის განვითარება ქვეყანაში.

ის ხარისხი იმდენად მაღალი იყო, რომ აქ წარმოებულ პროდუქციას ჯეროვან შეფასებას აძლევდნენ კონსტანტინოპოლსა და საფრანგეთში. 1863 წელს თბილისში გამართულ გამოფენაზე ზუგდიდის აბრეშუმსახვევ საწარმოში დამზადებული აბრეშუმი შეიტანეს ყველაზე საუკეთესო მახასიათებლების აბრეშუმთა რიცხვში, რაზედაც წერდა კიდეც გაზეთი „გუთნის დედა.“ - „ყველაზედ უკეთესი აბრეშუმებში გამოდგა ნიმუში უ.უ. ალექსიევის და ვორონინისა ნუხიძამ, მეორე გრაფის როზმორდიუკისა და კნიაზი სოლომონ ანდრონიკოვისა. ჩვენთვის ეს ორის შრომა უფრო შესანიშნავია, რადგან ერთმა იმათგანმა ცოტას თანხით შემოიტანა ევროპული ამოხვევა აბრეშუმისა სამეგრელოში და მეორემ კახეთში.“

XIX საუკუნის 60-იან წლებში მთელ სამხრეთ კავკასიაში გავრცელდა აბრეშუმის ჭიის ავადმყოფობა, რამაც გამოიწვია კიდეც ძლიერი სანედლეულო კრიზისი და 1866 წელს ზუგდიდის აბრეშუმსახვევი საწარმო დაიხურა. 1864 წლის 15 აპრილის №8 „გუთნის-დედაში“ ვკითხულობთ: „ეს ორი წელიწადია, რაც იმერეთში გადმოვიდა ჭიის ჭირი და ძალიან აზნევს ხალხსა, ამისათვის ვალად ვრაცხთ შევატყობინოთ ჩვენ მკითხველებსა თუ რა ღონისძიება უპოვნიათ ევროპელ მეცნიერებსა ამ სნეულების განსაქარვებლად.“

1850 წელს ცნობილმა იმერელმა მემამულემ ნიკო ჩიჯავაძემ ქუთაისის მაზრის სოფელ სებეკაში მოაწყო აბრეშუმსახვევი ფაბრიკა, რომელიც წლიურად უშვებდა 1 500 მანეთამდე ღირებულების პროდუქციას. პროდუქციის რეალიზაცია ხდებოდა როგორც ქუთაისის გუბერნიაში, ისე საზღვარგარეთაც (კონსტანტინოპოლში). მან „ამიერკავკასიის მეაბრეშუმეობისა და სავაჭრო მესარეწეობის გამავრცელებელ კავკასიის საზოგადოებისაგან“ შეიძინა ახალი ტიპის რამდენიმე აბრეშუმსახვევი მანქანა და საწარმოში აბრეშუმის ამოხვევის ევროპული წესის დანერგვისათვის თავისთან მიიწვია თბილისის აბრეშუმსახვევი ფაბრიკის ყოფილი მეთვალყურე-ემერიზი. 1853 წლის საომარმა მდგომარეობამ საქართველოში ხელი შეუშალა წარმოებული პროდუქციის

საზღვარგარეთ რეალიზაციას, რაც დიდად დაეტყო აბრეშუმსახვევი ფაბრიკის საქმიანობას, თუმცა საწარმო აგრძელებდა ფუნქციონირებას და იყო ერთ-ერთი საუკეთესო იმერეთში. საქართველოს საისტორიო არქივში დაცულია ციფრობრივი მონაცემები ფაბრიკის საქმიანობის შესახებ, კერძოდ:

– 1856 წელს საწარმო უშვებდა.....800 მან. პროდუქციას

– 1860 წელს საწარმომ გამოუშვა2 500 მან. პროდუქცია.

1897 წლის თებერვლის თვის გაზეთ „მეურნის“ №5-ში ვკითხულობთ: „წელს მთელს ქუთაისის გუბერნიაში 26 000 ფუთამდე ნედლი, ანუ 8 666 ფუთამდე მშრალი აბრეშუმის პარკი მოუყვანიათ, სულ 312 012 მანეთისა, ამას დამატებული ქუთაისელი ვაჭრების აბრეშუმიც 1 000 ფუთამდე 70 000 მანეთისა, სულ 382 013 მანეთის. სამწუხაროდ, ეს მოსავალი ბევრად ნაკლებია წინა წლების მოსავალზე.“

1858 წელს უცხოელმა ნეგოციანტმა ვირიანცმა სოფელ მარანში, მდინარე ცხენისწყლის ნაპირზე, მოაწყო აბრეშუმსახვევი საწარმო, რომელიც წლის განმავლობაში ამუშავებდა 20 ფუთ სხვადასხვა ხარისხის აბრეშუმს. 10 ფუთი უმაღლესი ხარისხის აბრეშუმში ღირდა 230, ხოლო 10 ფუთი დაბალი ხარისხის აბრეშუმში 191 მანეთი. მეწარმეს სურდა, გაეფართოებინა წარმოების მასშტაბები, რისთვისაც ითხოვა დაუმუშავებელი მიწის ფართობი თუთის ხის პლანტაციების გასაშენებლად. მისი წინადადება არ დაუკმაყოფილებიათ და შემდგომ ვირიანცსაც აღარ მოუწადინებია ამ საქმის გაგრძელება. მიზეზი, ალბათ, აბრეშუმის ჭირის გაერყელება იქნებოდა მთელ სამხრეთ კავკასიაში.

1858 წელს წარმოშობით ფრანგმა კარლ დიუფურიმ მოაწყო აბრეშუმსახვევი ფაბრიკა ქუთაისში. თითქმის ორი წლის განმავლობაში იგი მონღომებით ასწავლიდა ადგილობრივ დაქირავებულ მუშებს აბრეშუმის წარმოების საქმეს. ქარხანა სანიმუშოდ გაიმართა და წლიურად უშვებდა 7 000 მანეთის პროდუქციას. წარმოების გაფართოების მიზნით, მეწარმემ მთავრობისაგან ითხოვა დახმარება, რაც დააკმაყოფილეს და მეფისნაცვალ ბარიატინსკის

განკარგულებით გამოუყვეს სესხი 10 000 მანეთის ოდენობით (1859-1864 წლებში საწარმომ დამატებითი დაფინანსება მიიღო 16 000 მანეთის ოდენობით). ამ დახმარებამ მნიშვნელოვნად გააფართოვა წარმოება, მაგრამ რეგიონში ადგილი იჩინა ჭარბწარმოებამ. წარმოებული პროდუქციის მოცულობა იმდენად დიდი იყო, რომ ვეღარ ხდებოდა მისი რეალიზაცია. დიუფურიმ გადაწყვიტა საწარმო თბილისში გადაეტანა. ეს პროცესი 1864 წელს დასრულდა, მაგრამ მეწარმე მაინც უკმაყოფილო ყოფილა და სურდა წარმოება ნუხაში გადაეტანა. ამის შესახებ გაზეთი „გუთნისდელა“ წერდა: „ჩვენი აზრით ამგვარ მოგზაურობას მაშინ მოელება ბოლო, როცა დიუფური იპოვნის იმისთანა ბედნიერ ქვეყანას, სადაც არც მუშა თხოულობს ფულს, არც სახლი ქირას, არც მასალა ფასს და სადაც პური მუქეთია.“ დიუფურის საწარმომ ნუხიდან შემახიაში იმოგზაურა, შემახიიდან ბაქოში, ვიდრე 1872 წელს მეწარმე არ გარდაიცვალა.

უცხოელმა ნეგოციანტმა გოხშტრაიზერმა 1860 წელს სოფ. ორპირში მოაწყო აბრეშუმსახვევი ფაბრიკა, რომელიც კარგად იყო მოწყობილი, საწარმოში იღვა:

– ორთქლის მანქანა, რომელიც შეერთებული იყო აბრეშუმის გამოსახვევ დაზგებთან,

– 32 გამოსახვევი დაზგა,

– 32 აბაზანა პარკების ამოხვევისათვის, ყოველი ამოსახვევი დაზგის წინ იღვა

– 2 გასახურებელი ქვაბი.

ფაბრიკასთან ფუნქციონირებდა წყლის აუზი, საიდანაც წყალი მიღებით მიედინებოდა ორთქლის მანქანასთან. წარმოებაში არსებული რიგი დანადგარები იტალიური იყო. ფაბრიკა მუშაობდა აპრილიდან ნოემბრამდე და ამზადებდა 1 000-დან 1 500-მდე კგ. აბრეშუმს. მეწარმეს აბრეშუმის პარკები მოჰქონდა იმერეთიდან, სამეგრელოდან და გურიიდან. ამ საქმეში მას ეხმარებოდა ოზურგეთის მაზრის მემამულე გიორგი ბებურიშვილი. ორპირის აბრეშუმის ფაბრიკაში წარმოებული პროდუქცია იმდენად მაღალი

ხარისხისა იყო, რომ მას დაუბრკოლებლად ყიდდნენ ვეროპაში, მარსელისა და ლიონის ბაზრებზე. XIX საუკუნის 60-იან წლებში მთელ სამხრეთ კავკასიაში გავრცელებულმა აბრეშუმის ჭიის ავადმყოფობამ გამოიწვია ამ პერსპექტიული საწარმოს დახურვა.

ბამბის ქაფსართავი წარმოება XIX საუკუნის საქართველოში

XIX საუკუნის 30-იან წლებში მსუბუქი მრეწველობის სხვა დარგებთან ერთად საქართველოში ვითარდება ბამბის ქაფსართავი წარმოება. ცნობილი ფაქტია, რომ 1846 წელს საქართველოს მეფისნაცვალმა, გენერალმა მიხეილ ვორონცოვმა ჩრდილოეთ ამერიკიდან და ეგვიპტიდან გამოიწერა ბამბის თესლი, რომელიც დაურიგა მემამულეებსა და მეწარმეებს.

საქართველოში ამ დარგის ერთ-ერთი პიონერები იყვნენ ძმები შავერდოვები, რომელთაც საისტორიო წყაროები სახაზინო გლეხებად მოიხსენიებს, თუმცა ერთობ გასაკვირია მათი წარმატებები ამ საზოგადოებრივი საფეხურიდან. 1837 წელს შავერდოვებმა სიღნაღში, ორსართულიანი ქვის შენობაში, მოაწყვეს ბამბის ქაფსართავი ფაბრიკა. ცენტრალურ საისტორიო ფონდებში დაცულია ამ ფაბრიკის დეტალური აღწერილობა, რაც იძლევა იმის საშუალებას, რომ აღნიშნული საწარმო მივიჩნიოთ კაპიტალისტურ მანუფაქტურად, სადაც გამოიყენებოდა მხოლოდ დაქირავებული შრომა. ფაბრიკის ქვედა სართულზე დადგმული იყო მანქანები: 4 მანქანა ბამბის დაშლისათვის, 2 მანქანა ბამბის რთვისათვის საჭირო ყველა მასალის მოსამზადებლად. აქვე იყო მოწყობილი თვალი, რომელსაც ამოძრავებდნენ 2 უღელი ხარის დახმარებით. ზედა სართულზე მოწყობილი იყო 4 დიდი და 5 პატარა ქაფსართავი მანქანა. ფაბრიკასთან იყო დამხმარე ნაგებობანი, სადაც დაქირავებული ოსტატები და მუშები ცხოვრობდნენ. ფაბრიკის მოწყობის საერთო ღირებულებამ 30 000 მანეთი შეადგინა.

საწარმოს ადმინისტრაციულ ხელმძღვანელობას ახორციელებდა ჯუანშერ შავერლოვი. საწარმოში ამუშაებდნენ მხოლოდ სამხრეთ კავკასიის სხვადასხვა პროვინციებში შეძენილ ბამბას. 1840 წლიდან ჩანს, რომ დაქირავებულ ოსტატებს ფაბრიკა მიუტოვებიათ, რადგან ადგილობრივ ბაზარზე სათანადო ცოდნის მქონე სპეციალისტების მკვეთრი დეფიციტი იყო. ამ ფაქტმა ჯერ შეაჩერა ფაბრიკის მუშაობა და შემდგომში, ალბათ, კიდევ გახდა ერთერთი მთავარი მიზეზი ფაბრიკის საბოლოოდ დახურვისა.

1850 წელს ცნობილი მემამულე და მეწარმე ნიკო ჩიჯავაძე იმერეთში, სოფელ სებეკაში, ხსნის ბამბის საწარმოს. იგი წარმოებული პროდუქციის რეალიზაციას ქუთაისის გუბერნიაში ახდენდა. კარგად დაწყებულ საქმეს ხელი შეუშალა რუსეთ-თურქეთის ომმა. 1856 წელს მეწარმემ განაახლა საწარმოო პროცესი და გამოუშვა 800 მანეთის ღირებულების პროდუქცია. თავისივე მამულში, სებეკაში მეწარმემ გააშენა საუცხოო ბამბა, რამაც გავლენა იქონია პროდუქციის წარმოებაზე და 1860 წელს გამოშვებული პროდუქციის ღირებულებამ 2 500 მანეთი შეადგინა. საისტორიო ფონდებში დაცული მასალებიდან ირკვევა, რომ მისი ბამბის ნაწარმი წარდგენილი ყოფილა თბილისის, რუსეთის და ლონდონის გამოფენებზეც კი.

1857 წელს გრ.მიკირტუმოვს ბამბის ფაბრიკა მოუწყვია თბილისში (ავლაბარში).

1865 წელს მდიდარ ვაჭრებს ძმებ მირზოევებს თბილისში ევროპულ ყაიდაზე მოუწყვიათ ბამბის საქსოვი ქარხანა. ქარხანაში დამონტაჟებული ყოფილა ინგლისიდან ჩამოტანილი მანქანა-დანადგარები და თვით ოსტატებიც ინგლისიდან ჩამოუყვანიათ. ყველაფერთან ერთად ძალზედ საინტერესოა ქარხანაში დასაქმებული პერსონალის რაოდენობა-ათასი მუშა. საქართველოში მოქმედ ფაბრიკა-ქარხნებს შორის ეს საწარმო გიგანტად წარმოგვიდგება და იგი სერიოზულ ფონს უქმნიდა ქვეყანაში კაპიტალისტური საწარმოო ურთიერთობების განვითარებას. ალბათ ამიტომაც, იმდროინდელი პერიოდული პრესა აღტაცებით შეგებებია ამ წამოწ-

ყებას. 1868 წელს ჟურნალი „ციცკარი“ წერდა: „ღმერთმა ინებოს, მიბაძონ ამ პატივცემულ ქარხნის მეპატრონეებს ზოგიერთებმა ჩვენმა მდიდრებმა და გამოიყვანონ ხალხი შევიწროვებული მდგომარეობიდან.“ ეს ევროპულად მოწყობილი საწარმო უშვებდა „ამერიკად“ წოდებულ ნარმას.

1888 წელს მირზოეების ეს სანაქებო საწარმო იჯარით აიღო ფრანგმა კაპიტალისტმა რიშარმა. მან მოახდინა საწარმოს ხელახალი გადაიარაღება უახლესი საქსოვ-სართავი დანადგარებით, რამაც გაზარდა პროდუქციის წარმადობა და გამოშვებული პროდუქციის ღირებულებამ წელიწადში შეადგინა 500 000 მანეთი.

მლიზგარ ერისთავი და მინის წარმოება XIX საუკუნის საქართველოში

მინის (შუშის) წარმოება სამხრეთ კავკასიაში მჭიდროდ უკავშირდება მეღვინეობის განვითარებას ამ რეგიონში. XIX საუკუნის დასაწყისში რუსეთის მთავრობა დაინტერესებული იყო იმპერიის ცენტრალური გუბერნიების ქართული ღვინით მომარაგებით, მაგრამ ამას ხელს უშლიდა ორი გარემოება: ცუდი სამიმოსვლო გზები და სატრანსპორტო ჭურჭლის უქონლობა. რუსეთიდან საქართველოში შუშის ნაწარმის შემოტანა რთულდებოდა მისი მტკრეველობისა და ტრანსპორტის სიძვირის გამო. ადგილობრივი ტიკები რუსეთში ღვინის გასატანად უვარგისი იყო, რადგან ღვინოს ხარისხს და ღირსებას უკარგავდა, ამიტომ მთავრობა დაინტერესებული იყო საქართველოში მინის ჭურჭლისა და კასრების წარმოებით.

აღნიშნულ პერიოდში საქართველოში მინის ჭურჭელზე დიდი მოთხოვნილება გაჩნდა, რასაც ადასტურებს მისი საკმაოდ მაღალი ფასები. უბრალო ბოთლი რუსეთში ღირდა 6-8 კაპიკი (სპილენძით), ხოლო თბილისში იგი იყიდებოდა 10 კაპიკად (ვერცხლად) და მისი დეფიციტი საგრძნობი იყო. გარდა ამისა, მინის ჭურჭელს საჭიროებდა არმია და სახაზინო აფთიაქი, რომელთა მომარაგება რუსეთიდან ჭირდა. მეწარმეობის ამ დარგის განვითარების აუცილებლობიდან გამომდინარე მთავრობის მოხელეებმა აცნობეს ცენტრალურ ხელისუფლებას რუსეთში, რომ აქ მინის საწარმოს მოწყობა საეხებით შესაძლებელი იყო და მოითხოვეს სათანადო სპეციალისტების გამოგზავნა. 1828 წელს პეტერბურგიდან თბილისში ჩამოვიდა ივანე ლევაშოვი სპეციალური ინსტრუქციით, რომ საქართველოში უნდა მოწყობილიყო მინის ქარხანა, რომელიც დაამზადებდა თეთრ და ნახევრადთეთრ ჭურჭელს, ბოთლებს და საფანჯრე მინას. იმავე წელს მან მოინახულა ბორჩალოსა და ყაზახის პროვინციები, სიღნაღის, თელავის, გორის მაზრები, იმერეთის რაიონები და ამ საქმის წამოწ-

ყებისათვის ყველაზე ხელსაყრელად მიიჩნია ბორჯომის ხეობა, რომელიც გამოირჩეოდა სანიმუშო ადგილმდებარეობით, კლიმატით, ქვიშით, კარგი ღირსების თიხით და მდიდარი სახაზინო ტყით. წინააღმდეგობას ქმნიდა ის ფაქტი, რომ ამ ტყეზე პრეტენზიას თავადები ავალიშვილები და აბაშიძეები აცხადებდნენ, მაგრამ ხელისუფლებამ მათი პრეტენზიები უსაფუძვლოდ მიიჩნია, რადგან, მისი განცხადებით, ტყე რუსთა ჯარის მიერ ბრძოლით იქნა მოპოვებული და ამიტომ რუსეთის ხაზინის საკუთრება იყო.

ივანე ლევაშოვს მინის ქარხნის მოსაწყობად რუსეთიდან გამოუგზავნეს მოადგილე და 6 ოსტატი. მან შეადგინა ხარჯთაღრიცხვა და ხაზინას მოსთხოვა 28 850 მანეთი. ხაზინამ ეჭვქვეშ დააყენა ანგარიშთა სიზუსტე და თანხის გაცემაზე უარი განაცხადა. ამავე დროს აღნიშნულ ტყეზე მიწისმფლობელები კვლავ დავობდნენ, რაც, ალბათ, გახდა კიდევ სახაზინო მინის ქარხნის მოუწყობლობის მიზეზი. 1830 წელს იგი მიიწვია საქართველოს სამოქალაქო გუბერნატორმა ზავილეისკიმ კერძო მინის ქარხნის მოსაწყობად. ამისათვის ზავილეისკიმ ახალციხის მაზრაში თავად ლევან აბაშიძისაგან შეიძინა საკმაოდ დიდი ტყის მასივი, სადაც წლის ბოლომდე გამართეს კიდევ მინის ქარხანა, ერთ-ერთი პირველი მანუფაქტურა საქართველოში. 1834 წელს ზავილეისკიმ რუსეთიდან ჩამოიყვანა ოსტატები: ყუკოვი, ბობიკოვი, ვესელოვსკი და ჰველოვი და პეტერბურგიდან ჩამოატანინა ჰოლანდიური მინის სადნობი ლუმელი. საწარმოს „პეტროვსკის მინის ქარხანა“ ერქვა. ეს იყო ქვის შენობა, რომელიც შედგებოდა მინის სადნობისაგან, სამეთუნეოსაგან, საწყობისა და ოსტატების საცხოვრებლისაგან. საწარმოს ზედამხედველობას უწევდა ზავილეისკის ბიძაშვილი, ხოლო წარმოების ერთ-ერთი მოწილე იყო შტაბსკაპიტანი თავადი ლევან აბაშიძე.

მშენებლობის ხარჯებმა შეადგინა -----14 576 მანეთი
 1 წლის განმავლობაში ხელფასის, ნედლი მასალის და სხვა ხარჯებმა-----14 535 მანეთი
 წარმოებას პირველივე წელს სარეალიზაციოდ უნდა მიეცა-----28 850 მან. შუშეული.

დიდი ცდების შემდეგ, საწარმომ 1839 წელს შედარებით უკეთესი ხარისხის პროდუქცია მიიღო. ამ წელს დამზადებულ იქნა 20 000 მან. ღირებულების 42 000 ცალი სხვადასხვა დანიშნულების მინის ჭურჭელი. მინის წარმოებისათვის ქბელვეიდან (ტულის გუბერნია) გამოიწერეს ცეცხლგამძლე თიხა, კვიშა მოქონდათ სურამიდან, ერევნის სოდა -თბილისიდან, მარილი -კულპის ქარხნიდან, ნაცარსა და კირს თვით ადგილზე ქარხანასთან წვავენ. ქარხანა ამზადებდა სხვადასხვაგვარ ბოთლებს, ტოლჩებს, სხვადასხვა სიდიდის ჩაფებს, ქილებს, სხვადასხვა მოცულობის სააფთიაქო ჭურჭელს, სამელნეებს, ტაშტებს, პირსაბნებს და სხვ. გამოშვებულ პროდუქციას განსხვავებული ფასები ჰქონდა:

„ფრანგული ბოთლი“ ღირდა 5 კაპიკი.

„შამპანური ბოთლი“ 7 კაპიკი, ხოლო

ჩაფები 10-დან 40 კაპიკამდე და ა.შ.

რამდენიმე თვეში ლევაშოვს გარდაეცვალა თანაშემწე, მალე თვითონაც გარდაიცვალა, ადგილობრივმა მუშებმა კი დროის ამ მოკლე პერიოდში ვერ შეძლეს ხელობის სათანადოდ შესწავლა. ყველაფერმა ამან გავლენა იქონია წარმოების პროცესზე. გამოდიოდა მდარე ხარისხის პროდუქცია-შავი შუშეული, მსგავსი მოჭიქული თიხისა, რომელიც ბაზარზე ვერ პოულობდა მომხმარებელს. წარმოების არარენტაბელურობამ იგი დროებით შეაფერხა. მოგვიანებით ქარხანა გადაიტანეს აწყურში, მტკვრის ნაპირას, სადაც აღმოაჩინეს კარგი ხარისხის ნედლეული, მაგრამ წამოწყებულ საქმეს ვერც ამან უშველა. 1840 წლის აგვისტოში საწარმოს მეპატრონემ ზავილეისკიმ მთავარმართებელ გოლოვინს სთხოვა მისი მინის ქარხანა ხაზინას შეესყიდა 20 000 მანეთად, რადგან კერძო პირს გაუჭირდებოდა მისი მართვა. ხაზინამ უარი განაცხადა ამ შეთავაზებაზე. მეწარმეებმაც, თავის მხრივ, შეუძლებლად ცნეს წარმოების გაგრძელება და აწყურის მინის ქარხანა 1840 წლის ბოლოს დაიხურა.

1841 წელს აწყურის ქარხნის დახურვის შემდეგ, „ტიტულიარნი სოვეტნიცა“ იმხნელმა თბილისში მოაწყო მინის ქარხანა. დაქირავებული ჰყავდა ერთი ოსტატი და ადგილობრივი მუშახელი. რა პროდუქციას უშვებდა ეს საწარმო, ან რა ბედი ეწია მას შემდგომში, ამის შესახებ სათანადო მასალები არ მოგვეპოვება. ჩანს, რომ საწარმო მალევე დახურულა საწარმოო პროცესის წარუმატებლობის ან კონკურენტუნარიობის გამო.

საქართველოში მინის წარმოების წარმატებული ინიციატორი იყო გორის მაზრის მემამულე თავადი ელიზბარ ერისთავი. მისი უშუალო თანაშემწე საწარმოს მოწყობის საქმეში თავადი დიმიტრი ერისთავი გარდა. ერისთავებს ამ საქმეში ტრადიცია და გამოცდილებაც ჰქონდათ. გადმოცემით, სოფ. ღვარებში მათ წინაპრებსაც მოუწყვიათ მინის წარმოება XVII საუკუნეში. ელიზბარ ერისთავმა კარგად გაითვალისწინა წინამორბედთა შეცდომებიც და პროდუქციაზე არსებული დიდი მოთხოვნილებაც. მას აუცილებლად ეცოდინებოდა, რომ ჯერ კიდევ 1821 წელს გენერალ-მაიორმა თავადმა ერისთავმა ქსნის ხეობაში მოაწყო მინის ქარხანა, გამოიწერა სათანადო მოწყობილობები და მოიწვია ოსტატებიც, მაგრამ კრახი განიცადა. მან 1842 წელს მინის ქარხანა მოაწყო თავის მამულში, სოფელ ღვარებში (გორის მაზრა), მდ.მტკვრის მარჯვენა ნაპირზე. ეს ადგილი მდიდარი იყო წყლითა და ტყით. როგორც ზავილეისკის, ასევე ერისთავის მინის ქარხანა „პეტროვსკის“ სახელს ატარებდა. ქარხანამ მუშაობა დაიწყო 1843 წელს. იგი აწარმოებდა მხოლოდ მწვანე ბოთლებს (მუშებს) ღვინისა და სააფთიაქო საჭიროებისათვის, თუმცა პროდუქცია დაბალი ხარისხისა იყო. ელიზბარ ერისთავმა მოიწვია ოსტატები, გამოიწერა 1 000 ფუთი ცეცხლგამძლე თიხა ტულის გუბერნიიდან (ქბელევიდან), რაც მას დაუჯდა ფუთი 3 მანეთი. ყველაფერმა ამან წარმოება რენტაბელური გახადა. ამავე დროს მათი პროდუქციის შექმნის სურვილი გამოთქვა საინჟინრო უწყებამ.

1842 წელს საინჟინრო უწყებამ ქარხანას შეუკვეთა-----2 514 მანეთის პროდუქცია,

1843 წელს-----1 130 მანეთის პროდუქცია,
1844 წელს-----4 047 მანეთის პროდუქცია.

1844 წლიდან ელიზბარ ერისთავს ხელისუფლებამ მიანიჭა თბილისის სათადარიგო აფთიაქის მინის ჭურჭლით მომარაგების პრივილეგია (აფთიაქს მანამდე ამარაგებდნენ მოსკოვიდან). ამ შეთავაზების შემდეგ, სოფელ ღვარების მინის ქარხნის საქმე საგრძნობლად გაუმჯობესდა და მოგებამაც არ დააყოვნა. იმავე წელს მეწარმეებმა ხაზინისაგანაც მიიღეს დახმარება 3 000 მანეთი სესხად, რაც ქარხნის მოღერნიზებისათვის იყო განკუთვნილი. 1845 წელს ელიზბარ და დიმიტრი ერისთავებმა მოხსენებითი ბარათი წარუდგინეს მეფისნაცვალ ვორონცოვს, სადაც ისინი ასაბუთებდნენ მათი საწარმოს დიდ სარგებლობას, მინის ქარხნის არსებობას აუცილებლად თვლიდნენ და დასძენდნენ, რომ ბოთლი, რომელიც ღირდა 15-20 კაპ. ქარხნის მოწყობამდე, წარმოების გამართვის შემდეგ იყიდებოდა 8 კაპიკად. გარდა ამისა, საფანჯრე მინებით სავსე ყუთს 200 ცალი მინით (რომელშიც ხშირად ნახევარი დამტვრეული იყო) ვაჭრები ყიდდნენ 30 მანეთად, ჩვენ კი ასეთივე ყუთს მთელი მინებით ვყიდით 20 მანეთად. მრეწველები სთხოვდნენ სახაზინო აფთიაქსა და საინჟინრო უწყებას მათთვის გადაეცა ის ორი წლის თანხა, რომელიც მათ უნდა გადაეხადათ რუსეთიდან სხვადასხვა მინეულის ჩამოტანისათვის. სამაგიეროდ, ერისთავები ვალდებულებას იღებდნენ, ბევრად ნაკლებ ფასში მიეყიდათ მინის ნაწარმი აფთიაქისა და საინჟინრო უწყებისათვის. ერისთავების თხოვნა დააკმაყოფილეს.

1846 წელს ელიზბარ ერისთავმა დამატებით მოითხოვა ხელშეკრულების დადება 3 წლით. მას თბილისის სახაზინო აფთიაქისათვის უნდა მიეწოდებინა მინის ჭურჭლები, ხოლო ხაზინას ამ 3 წლის განმავლობაში გასაცემი თანხა ერთიანად უნდა მიეცა მეწარმისათვის (ეს თანხა შეადგენდა 2 158 მანეთს). მხარეები შეთანხმდნენ-ხელშეკრულების თანახმად, ქარხანა აფთიაქს აწოდებდა სხვადასხვა სახისა და ხარისხის მინის ჭურჭლეულს:

თეთრ და მწვანე ცილინდრულ ქილებს, ძაბრებს, მენზურებს (საწყვისებს), ცილინდრულ შუშებს, ბოთლებს, ამბუხებს, ყოლებს, როდინებს და სხვა მრავალს.

1847 წელს თვით მთავრობამ სთხოვა ერისთავებს მინის ჭურჭლეული დაემზადებინათ სტავროპოლის სახაზინო აფთიაქისთვის. მრეწველებმა თანხმობა განაცხადეს, მაგრამ მოითხოვეს შეკვეთის თანხის - 3 750 მანეთის წინასწარ გადახდა. ვორონცოვმა თავისი მოხელეები გაგზავნა ქარხნის შესამოწმებლად. ქარხანა იმდენად კარგ მდგომარეობაში აღმოჩნდა, რომ მთავრობას დიდხანს აღარ უყოყმანია, მეწარმეებს აღნიშნული თანხა გადასცეს და სტავროპოლის სახაზინო აფთიაქის მომარაგებაც ერისთავების მინის ქარხანამ დაიწყო.

ქარხნის წარმატებებით წახალისებულმა მეწარმეებმა განიზრახეს ფაიფურის ფაბრიკის მოწყობაც. 1846 წელს დ.ერისთავმა ამ საქმისათვის მთავრობისაგან მოითხოვა 10 წლიანი პრივილეგია. მეწარმეებს ასეთი საწარმოს მოწყობა საჭიროდ მიაჩნდათ, რადგან რუსეთიდან ყოველწლიურად დიდი რაოდენობით ფაიფურის ჭურჭელი შემოდის საქართველოში. მისი შემოტანა კი თვით ჭურჭლის ფასი ჯდება. მთავრობამ ნება კი ღართო მოეწყობოთ ფაიფურის ფაბრიკა, მაგრამ პრივილეგიების მიცემაზე უარი განაცხადა. მეწარმეებმა პრივილეგიების გარეშე ვერ გაბედეს ამ საქმიანობის წამოწყება.

საქართველოს საარქივო ფონდებში დაცულია 1847-1848 წლებში ღვარების მინის ქარხნის აღწერილობა: იგი მოწყობილი იყო ერთ დიდ ხის შენობაში, სადაც იდგა 12 ღუმელი, მათ შორის 1 საღნობი, 1 მინის გასაწმენდი, 4 დიდი საწრთობი, 2 პატარა საწრთობი, 1 გამოსაწვავი და 1 სამასალო ღუმელი. მინის წარმოებისათვის იყენებდნენ თიხას, სოდას, პოტასიუმს (კალაქვა), სილას, ნაცარს და შაბს. 1848 წლიდან ელიზბარ ერისთავმა ვორონცოვის დახმარებით თიხის შემოტანა დაიწყო ყუბანის ნაპირებიდან. ეს პროცესი მას უჯდებოდა 1 ფუთი მხოლოდ 80 კაპიკი, რაც ძალზე იაფი იყო. მეწარმემ ასევე მოიწვია ინჟინერ-ტექნოლოგი

ბიზოლდტი. მეპატრონისა და ინჟინერის მიერ წარმოებული მრავალრიცხოვანი ცდების შემდეგ პოტასიუმის, ადგილობრივი სოდისა და გლაუბერის მარილის გამოყენებით მიიღეს ძალიან მაღალი ხარისხის საფანჯრე მინა. ქარხანაში დამზადებული კვადრატული არშინა მინა ღირდა 1 მან. 40 კაპ. ხოლო ბოთლები და სხვადასხვა სიდიდის ჭურჭლეული ბაზარზე იყიდებოდა 10 კაპიკიდან 2 მანეთამდე. ამ პერიოდში საწარმო ამზადებდა 50 000-მდე ცალ მინის ნაკეთობას, რომლის ღირებულება საშუალოდ 7 500 მანეთამდე აღწევდა. ქარხანაში მუშაობდა 21 კაცი.

1849 წელს გაზეთი „კავკაზი“ წერდა: „В селении Гвареби, на правом берегу Кумы, действует с успехом стеклянный завод, который снабжает целый край бутылками, аптечною посудой и оконными стеклами. Завод этот принимает теперь обширные размеры.“ ელიზბარ ერისთავმა მრავალრიცხოვანი ცდები ჩაატარა უფრო ხარისხიანი, თეთრი საფანჯრე მინის მისაღებად. შედეგმაც არ დააყოვნა და 1853 წელს ძალიან კარგი საფანჯრე მინის ნიმუშები წარუდგინეს ვორონცოვს. მეწარმე აღფრთოვანებული იყო წარმატებებით და სურდა ხელი მოეკიდა საფანჯრე მინის ფართო წარმოებისათვის, მაგრამ ამ დროს დაიწყო ყირიმის ომი (1853-1856). ელიზბარ ერისთავი, როგორც სამხედრო პირი, ომში გაიწვიეს, რამაც იგი მოსწყვიტა საყვარელ საქმეს. ომის პერიოდში ქარხანა აწარმოებდა მხოლოდ მინის ჭურჭლეულს.

1855 წელს, გაურკვეველი მიზეზით, ღვარების მინის ქარხანა დაიწვა. ხანძარმა გაანადგურა არ მხოლოდ ქარხანა, არამედ 3 000 მანეთის ღირებულების მზა ნაწარმიც. მიუხედავად ამ სიძნელეებისა, ყირიმის ომიდან თავის მამულში დაბრუნებულმა ელიზბარ ერისთავმა ხელი მოკიდა და კვლავ აღადგინა მინის ქარხანა.

1856 წელს საწარმომ გამოუშვა 9 500 მანეთის პროდუქცია

1857 წელს ----- 9 750 მანეთის პროდუქცია.

1858 წელს ----- 10 000 მანეთის პროდუქცია

ღვარების მინის ქარხანა აღდგენის შემდეგაც ამარაგებდა თბილისის, სტაეროპოლის და მთელი კავკასიის სახაზინო აფთიაქებს. ხარჯების გამოკლებით, წელიწადში მეწარმის მოგება შეადგენდა 4 000 მანეთს.

საქართველოს საარქივო ფონდებში დაცულია ინჟინერ ბიხ-ოლდტის მიერ 1864 წელს ჩატარებული ღვარების მინის ქარხნის დეტალური აღწერა:

– საქარხნო შენობები, მდინარე ღვარების მარჯვენა ნაპირას, გაკეთებული იყო მთლიანად ფიჭვის და ნაძვის ძელებისაგან. ქარხანას ჰქონდა 600 დესეტინამდე ტყე, რითაც უზრუნველყოფილი იყო საწვავი მასალით 25 წლის განმავლობაში.

– ქარხნის მთავარ შენობაში (სიგრძე-11, სიგანე-9 საჟენი) იყო მინის სადნობი 6 ტიგელიანი (დერგიანი) ღუმელი. მინის გამოდნობა გრძელდებოდა 36 საათი, ხოლო დამუშავება 12 სთ. ასე რომ, ორი კვირის განმავლობაში მზადდებოდა 600 ბოთლი (წუნის გამოკლებით), თითოეული წონით 2,5 გირვანქა. სადნობ ღუმელთანვე იყო შეერთებული მასალის საშრობი ღუმელი.

– საშანდაკებელი და შეშის საშრობი ღუმელი.

– 2 გამოსაწვავი ტიგელი. ეს შენობა მის ინსტრუმენტებიანად შეფასებულ იქნა 4 000 მანეთად.

– ქარხანას ჰქონდა სათუნე განყოფილება, სადაც ცეცხლგამძლე თიხისაგან კეთდებოდა ტიგელები, აგური და სხვადასხვა ნაწილები შუშის სადნობი ღუმელისათვის. შენობის სიგრძე იყო 11, სიგანე 3 საჟენი. შენობაში იყო საშრობი ღუმელი, თიხის შესანახი და სარევი ხის ყუთები (როფები). შენობის გარეთ დამონტაჟებული იყო წყლის თვალი, რომელსაც მოძრაობაში მოყავდა 3 სანაყველი, რაც საჭირო იყო თიხისა და სხვა მასალათა დასაფხვიერებლად. ქარხნის ეს განყოფილება შეფასებულ იქნა 1 000 მანეთად.

– წისქვილი და სამჭედლო-შეფასებულ იქნა 300 მანეთად.

– ძველი შენობა საფანჯრე მინების დასამზადებლად, სიგრძით 9, სიგანით 7 საჟენი-შეფასებულ იქნა 700 მანეთად.

- 2 სახლი (ერთი ბაღით), რომელშიაც ცხოვრობდა 3 ოსტატის ოჯახი-შეფასებულ იქნა 400 მანეთად.

- სამაზარეულო და ფურნე მუშებისათვის-შეფასებულ იქნა 500 მანეთად.

- ბელელი მასალათა შესანახად-შეფასებულ იქნა 300 მანეთად.

- სააფთიაქო ჭურჭლეულისათვის მინის თავსაცავთა საჩარხავი სახელოსნო, სადაც ცხოვრობდა 1 ოსტატი-შეფასებულ იქნა 500 მანეთად.

- 2 ძველი სახლი შავ მუშათა საცხოვრებლად და 1 სახლი ზედამხედველის ბინისა და კანტორის სახით-შეფასებულ იქნა 500 მანეთად.

- 1 გომური კამეჩებისათვის-შეფასებულ იქნა 150 მანეთად.

- 1 საბზელი-შეფასებულ იქნა 50 მანეთად.

- 2 ბელელი-შეფასებულ იქნა 200 მანეთად.

- ქვედა საქარხნე შენობა მინის სადნობი ღუმელით-შეფასებულ იქნა 150 მანეთად.

ყოველგვარი ნაგებობანი, რომლებიც ქარხნის შემადგენლობაში შედიოდა, შეფასდა 10 000 მანეთად, მიწის და ტყის ჩაუთვლელად. საქარხნო ნაგებობანი არ იყო დაზღვეული, რადგან მთლიანად ხისგან იყო აშენებული.

ქარხნის ფინანსური მაჩვენებლები დამაკმაყოფილებელ სურათს იძლეოდა. სრული დატვირთვით მუშაობის შემთხვევაში ქარხანას შეეძლო თვეში 9-10 ათასი, ერთ წელიწადში-108 ათასი ბოთლი გამოეშვა. ბაზარზე 1 ბოთლი 10 კაპიკად ფასობდა, ე.ი. ქარხანა წლიურად უშვებდა 10 800 მან. პროდუქციას. წარმოების პროცესი არ გრძელდებოდა ერთ წელიწადს, იგი მოიცავდა არა უმეტეს 6-7 თვეს. წლის დანარჩენი დროის განმავლობაში მზადდებოდა სააფთიაქო ჭურჭლეული კავკასიის „სათადარიგო აფთიაქისათვის,, ღირებულებით 6-8 ათას მანეთამდე. ასე რომ, ქარხნის მთელი წლიური შემოსავალი შეადგენდა 12-14 ათას მანეთს.

შემოსავლების პარალელურად ქარხანას უწევდა სოლიდური ხარჯების გაწევა, კერძოდ:

– ყოველ 2 თვეში მინის საღნობი ტიგელების გამოცვლასა და წლიურად ორჯერ ღუმელის განახლებას სჭირდებოდა 1 000 ფუთამდე ცეცხლგამძლე თიხა, რომელიც მდ.ყუბანის ნაპირებიდან მოჰქონდათ და ჯდებოდა 800 მანეთი.

– გორიდან ყოველწლიურად 3 600 ფუთი სილის მოტანა ჯდებოდა 216 მანეთი.

– 7 200 ფუთი ნაცრისა და ნარჩენების შექმნა თბილისის საპნის ქარხნებიდან და მათი ჩამოტანა ქარხანას უჯდებოდა 792 მანეთი.

– საკუთარი ტყიდან საკუთარივე ყმების შრომით წლიურად 270 კუბ. საუენი შეშის მოჭრა, დახეთქვა და ადგილზე მოტანა ქარხანას უჯდებოდა 720 მანეთი.

– ლურსმანი, ფიცრები, თივა და შუშეულის შეფუთვის სხვა ხარჯები ქარხანას უჯდებოდა 600 მანეთი.

– ღვარებიდან მტკვრით და ურმებით ბოთლების გადატანა ყოველწლიურად დაახლოებით 60 ურემი (1 ურემზე 1 000 ბოთლი) ქარხანას უჯდებოდა 420 მანეთი.

– 2 000 ფუთამდე სააფთიაქო შუშეულის სტავროპოლში ჩატანა ქარხანას უჯდებოდა 1 600 მანეთი.

– ქარხნის რემონტის, თბილისში მაღაზიის ქირის, ნოქრის ხელფასის და სხვადასხვა გაუთვალისწინებელი ხარჯებისათვის იხარჯებოდა 720 მანეთი.

– ქარხნის დაქირავებული მუშა-მოსამსახურეები, კერძოდ:

1. ერთი თანაშემწე-60 მანეთი

2. მჭედელი-100 მანეთი

3. დურგალი-60 მანეთი.

4. 3 მუდმივი ოსტატი, თითოეული წლიურად ღებულობდა 120 მანეთს.

5. 3 ნარდად მომუშავე ოსტატი, თითოეული საშუალოდ ღებულობდა 250 მანეთს.

6. 6 ქარგალი, თითოეული წლიურად ღებულობდა 72 მანეთს.
7. 4 მღვკეველი, თითოეული წლიურად ღებულობდა 60 მანეთს.
8. 4 მრეველი, თითოეული წლიურად ღებულობდა 108 მანეთს.
9. 1 გამპრიალებელი, თითოეული წლიურად ღებულობდა 96 მანეთს.

1864 წელს ელიზბარ ერისთავი თხოვნით მიმართავს მეფის-ნაცვალს 25 000 მან. სესხის უპროცენტოდ გამოყოფის თაობაზე, რომელიც მოხმარდებოდა ქარხნის რეკონსტრუქციასა და გაფართოებას. ბარათში მეწარმე აღნიშნავდა ქარხნის უდიდეს მნიშვნელობას ხაზინისათვის და ასაბუთებდა, რომ მას სურდა თავისი საწარმოს გაუმჯობესება და საზღვარგარეთული ქარხნების დონემდე აყვანა. მისი განცხადებით, იგი დაინტერესებული იყო კახეთში მინის დიდი რაოდენობით გასაღებით, განსაკუთრებით თელავში, რადგან ღვინოს იქ დიდი რაოდენობით აყენებდნენ. 1865 წლის თებერვალში მისი თხოვნა დააკმაყოფილეს, მისცეს 25 000 მან. სესხი 18 წლით. ელიზბარ ერისთავმა დიდი ენერგიით მოკიდა ხელი საქმეს, დაიწყო ახალი ნაგებობების მშენებლობა, ოსტატების გამოწერა და საერთოდ, საწარმოს გაფართოება.

1872 წელს ელ.ერისთავი გარდაიცვალა. მისმა მემკვიდრეებმა ვეღარ შეძლეს მამის დაწყებული საქმის გაგრძელება და იმავე წელს ღვარების მინის ქარხანა იჯარით გადასცეს უცხოელ მეწარმეს ეპშტეინს, რომელსაც მინის წარმოება ბოკემიაში ჰქონია შესწავლილი. ამგვარად მოიჯარე გამოცდილი და დახელოვნებული იყო მინის წარმოების საქმეში. ეპშტეინმა გააგრძელა ადგილობრივი ნიადაგის კვლევა და თვით სოფ.ღვარებში, ქარხნიდან სამასი ნაბიჯის მანძილზე, აღმოაჩინა ბოთლების საწარმოებლად აუცილებელი საუცხოო სილა, მაღალი ხარისხის თიხაკირი და თიხიანი თირი. ყუბანის ნაცვლად, შესაფერისი თიხა ასევე გამ-

ოიწერა უცხოეთიდან, რითაც თავიდან აიცილა წინანდელი წარმოების რამოდენიმე ნაკლოვანება. საკმე იმაში იყო, რომ ელ. ერისთავის მიერ დამზადებულ ბოთლებში ჩასხმული ღვინო დიდხანს შენახვის შემთხვევაში ძმარდებოდა, რაც ეპშტეინის აზრით, შესაძლოა გამოეწვია სამინე შენაერთის ცულ თვისებას. ეპშტეინმა გააუმჯობესა და გააფართოვა წარმოება, მაგრამ ფოთი-თბილისის შორის სარკინიგზო მიმოსვლის გახსნამ სერიოზული პრობლემები შეუქმნა ქარხანას. პროდუქციის ტრანსპორტირების ხარჯების გაიაფებამ გააიოლა როგორც რუსეთიდან, ასევე უცხოეთიდან მინის სხვადასხვა ნაწარმის შემოტანა. დროის მოკლე პერიოდში ღვარების მინის ქარხანა დაიხურა.

მანგანუმის წარმოება XIXს. - XXს. დასაწყისი საქართველოში

1888 წლის გაზეთ „მეურნეში“ (№1) ვკითხულობთ: „რამდენი ძვირფასი და მდიდარი მადნეულობა აღმოუჩენიათ აქნობამდე საქართველოში და ჯერ ყველა ისინი თითქმის ხელუხლებელია და შეუმუშავებელი.“ მანგანუმის საბადოები საქართველოში XIX საუკუნის 40-იან წლებში აღმოაჩინეს. ამ საბადოების გეოლოგიური გამოკვლევების პოპულარიზაციაში დიდად უაქტიურია ქართველთა სასიქადულო პოეტს აკაკი წერეთელს. 1859-1862 წლებში პეტერბურგში სტუდენტობისას, მისი დაჟინებული თხოვნით, ჭიათურის საბადოები გამოუკვლეოა ს.სიმონოვიჩს და შედეგები აკაკისათვის წარუდგენია. აკაკი წერეთელს საბადოების გამოკვლევის შედეგები რამდენიმე ენაზე უთარგმნია და მრეწველთა დაინტერესების მიზნით ევროპულ სახელმწიფოებში გაუვრცელებია. ჭიათურის მანგანუმის საბადოების გამოკვლევათა შედეგები იყო ძალზედ იმედის მომცემი და შთაბეჭდავი აღინიშნა მადნის დიდი მარაგი, მისი საუკეთესო ხარისხი, მადნის მოპოვებისათვის ხელსაყრელი პირობები, ასევე სარკინიგზო და საზღვაო ტრანსპორტთან სიახლოვე. აკაკი წერეთლის მცდელობას უშედეგოდ არ ჩაუვლია და საბადოებით დაინტერესდენ განვითარებული კაპიტალისტური სახელმწიფოების, განსაკუთრებით გერმანიის, სამრეწველო ფირმები (პარალელურად, ჭიათურის საბადოები, 1846 წელს შეუსწავლია აკადემიკოს აბიხს* და გამოკვლევის შედეგები გამოუქვეყნებია სამთო ჟურნალში).

* გერმან აბიხი იყო ცნობილი გეოლოგი, რომელიც დაიბადა 1806 წლის 11 დეკემბერს ბერლინში. კლასიკური ევროპული განათლების მიღების შემდეგ 1842 წელს იგი გახდა ღერპტის (თანამედროვე ტარტუს) უნივერსიტეტის გეოლოგიის კათედრის გამგე. 1844 წელს იგი პირველად ჩამოვიდა კავკასიაში და იმდენად დაინტერესდა ამ მხარით, რომ 1854 წლიდან აქ საშუალოდ დასახლდა. მისი სამეცნიერო ინტერესების სფეროში მოექცა სამხრეთ კავკასიის ბუნებრივი სიმდიდრეების მეცნიერული კვლევა. იგი გარდაიცვალა 1877 წელს.

1879 წლიდან ჭიათურაში გამოჩნდნენ დიდი კაპიტალისტური სახელმწიფოების პირველი საეაჭრო-სამრეწველო ჯგუფები, რომლებმაც (ესენი იყვნენ ლიპპარტი, კლიუგე, სკარიაგინები, იგნატიევი და სხვები) დაიწყეს საბადოების შეძენა და იჯარით აღება. ამ საქმით დაინტერესდა ცნობილი გერმანული ფირმის-კრუპის მეტალურგიული ქარხნის წარმომადგენელი გალბაუერი, სააქციო საზოგადოების „Gute Hoffnung“-ის რკინის საბადოების დირექტორი ემაიერი(ვესტფალია), რუსეთისათვის ფერომანგანუმის მთავარი მიმწოდებლის, პეტერბურგის მთავარი სახლის „კ. ვახტერისა და კომპანიის“ წარმომადგენელი ბარონი ო.ფონ მერცენ-ფელდი, სამთო ინჟინერი იოსა.

ბარონ ო.ფონ მერცენფელდსა და სვირელ თავად დავით აბაშიძეს შორის დადებული საიჯარო ხელშეკრულებიდან ვიგებთ, რომ ბარონს შეუძენია და იჯარით აულია მადნიანი მიწები, უცხოეთიდან გამოუწერია საჭირო დანადგარები და დაუქირავებია მუშები.

ჭიათურაში გერმანული კაპიტალის გააქტიურების პარალელურად სამეწარმეო საქმიანობის დაწყებას ცდილობდნენ ფრანგები, იტალიელები, ბერძნები და სხვა ქვეყნების წარმომადგენლები.

უკვე XX საუკუნის დასაწყისში, მოპოვებული მადნის რაოდენობის მიხედვით, მარგანეცის მსოფლიო მოპოვებელი ქვეყნების სია ასე გამოიყურებოდა:

საქართველოს წილად მოდიოდა მარგანეცის მადნის მსოფლიო მოპოვების 35,72%

ესპანეთის წილად	9,34%
ურალისპირეთზე (მეფის რუსეთი)	7,96%
ბრიტანეთის წილად	7,60%
გერმანიის წილად	6,09%

XIX საუკუნის ბოლოს და XX საუკუნის პირველ ათწლეულში მსოფლიო მასშტაბით მარგანეცის და მანგანუმის მოპოვებული მადნის საერთო მოცულობაში ჭიათურის საბადოებიდან მოპ-

ოკუპული მადნის წილი ასეთი იყო:

წლები	მადნის მოპოვება მეფის რუსეთში					
	ჭიათურის რაიონი	საერთო რაოდენ-თან შე-დარებით %-ში	ურალის-პირეთი	საერთო რაოდენ-თან შე-დარებით %-ში	სულ რუსეთის იმპე-რიაში	საერთო რაოდენ-თან შედარებით %-ში
1892	165 101	38,28	30 574	7,17	195 675	45,45
1893	166 419	34,61	78 063	16,23	244 482	50,84
1894	179 315	35,60	59 076	11,73	238 391	47,33
1895	116 279	26,91	38 494	8,91	154 763	35,82
1896	156 553	28,05	46 497	8,33	203 050	36,38
1897	195 674	26,21	57 599	7,81	253 273	34,02
1898	262 245	30,31	60 330	7,97	322 575	37,28
1899	549 233	44,39	97 013	7,84	646 246	52,23
1900	651 024	45,46	88 836	6,21	739 860	51,67
1901	369 429	31,09	70 057	5,20	439 385	36,99

1905 წლიდან ჭიათურაში სამეწარმეო საქმიანობას ეწვეიან ბერლინის „საადრიცხოვო საზოგადოება“ და საზოგადოება „არტურ კოპელი“, რომლის საერთო სახელწოდება იყო „მანგანუმის ელექვატორებისა და მექანიკურ ნაგებობათა ჭიათურის სავაჭრო-სამრეწველო საზოგადოება“. საზოგადოებამ ადგილობრივი გლეხებისაგან შეიძინა მადნით მდიდარი მიწები, ზოგი იჯარითაც აიღო, ააგო სხვადასხვა ნაგებობანი-ელექვატორები, გაიყვანა სატრანსპორტო და საჰაერო-საბაგირო გზები. საზოგადოების მიერ გაწეულმა შესყიდვებმა და შესრულებულმა სამუშაოებმა შეადგინა 238 000 მან. საზოგადოებამ ხელშეკრულება გააფორმა „ფრანკფურტის რკინის მადნის საზოგადოებასთან“, რომელიც პასუხისმგებელი იყო ჭიათურიდან გაზიდული მადნის რეალიზაციაზე.

რამდენიმე წლის შემდეგ ჭიათურაში გერმანული კაპიტალი აგრძელებს შემოსვლას ისეთი სერიოზული ფირმებით, როგორებიც იყო: „გელზენკირხენის სამთო-სამრეწველო საზოგადოება“, „სამთომრეწველთა საზოგადოება დოიჩე კაიზერი“ და „კავკასიის საბადოთა ამხანაგობა შეზღუდული პასუხისმგებლობით“. წარმოვიდგინოთ XIX საუკუნის ბოლოს და XX საუკუნის პირველ ათწლეულში ჭიათურის საბადოებში მოპოვებული მადნის ექსპორტის დინამიკას ბათუმის და ფოთის პორტებიდან (ფუტეებში):

წლები	პორტების მიხედვით		სულ	პროცენტებში	
	ბათუმი	ფოთი		ბათუმიდან	ფოთიდან
1885	1 159 522	1 407 059	2 566 581	-	-
1886	1 120 861	2 175 114	3 295 975	34,01	65,99
1887	620 264	3 112 171	3 732 435	16,62	83,38
1888	434 205	2 608 510	3 042 715	14,26	85,74
1889	697 797	2 742 540	3 440 337	20,28	79,72
1890	644 556	7 755 924	8 400 337	7,67	92,33
1891	330 130	4 880 370	5 210 500	6,33	93,67
1892	443 587	7 606 171	8 049 758	5,51	94,49
1893	494 478	7 145 672	7 640 150	6,60	93,40
1894	432 770	9 166 790	9 599 560	4,48	95,52
1895	342 000	10 307 018	10 649 018	3,21	96,79
1896	265 860	9 801 593	10 067 453	2,64	97,36
1897	243 195	12 077 017	12 320 212	1,98	98,02
1898	718 934	15 793 160	16 512 094	4,59	95,41
1899	1 409 092	23 521 694	24 930 786	5,62	94,38
1900	2 180 741	26 517 616	28 698 357	7,63	92,37

1901	958 260	20 690 315	21 648 575	4,43	95,57
1902	5 184 716	25 993 176	31 177 892	-	-
1903	3 811 643	26 141 003	29 952 646	-	-

„გელზენკირხენის სამთო-სამრეწველო საზოგადოების“ წევრები იმ პერიოდისათვის იყვნენ მრავალი მსხვილი ევროპული ბანკი და სავაჭრო-სამრეწველო გაერთიანება. ისტორიული წყაროები მოწმობენ, რომ საზოგადოების აქციონერი თვით გერმანიის იმპერატორი ვილჰელმი იყო. საზოგადოების მიერ ჭიათურაში მობილიზებულმა კაპიტალმა შეადგინა 155 000 მარკა, ანუ დაახლოებით 118 065 მანეთი. საზოგადოებამ დაიწყო მანგანუმის მადაროების ტექნიკური მოწობა და სოფელ რგანში მადნის გამამდიდრებელი ფაბრიკის მშენებლობა. „გელზენკირხენის სამთო-სამრეწველო საზოგადოებამ“ 1909 წლიდან 1915 წლამდე ჭიათურიდან გერმანიაში გაიტანა 60 მილიონ ფუთამდე მადანი. 1903-1909 წლებში საზოგადოებას გერმანელმა მრეწველმა ო. გილერტმა გადასცა 76 დესეტინაზე მეტი ფართობის იჯარით აღებული საბადოები სოფელ მღვიმევსა და სოფელ ითხვისში. 1909-1914 წლებში საზოგადოებამ გერმანული ფირმა „შალკესაგან“ 83 800 მანეთად შეიძინა საბადოები სოფელ რგანში, მღვიმევში, ჰერევი და ითხვისში.

„გელზენკირხენის სამთო-სამრეწველო საზოგადოებამ“ მრავალი ნაგებობა ააგო და ისინი ევროპული სტანდარტების შესაბამისად მოაწყო. მათ შორის მნიშვნელოვანი იყო მადნის გამამდიდრებელი ფაბრიკა, რომელიც 1913 წელს ამოქმედდა.

პირველი მსოფლიო ომის დაწყებამ არასტაბილური პირობები შეუქმნა გერმანულ ინვესტიციებს. მთავრობის გადაწყვეტილებით, ჭიათურის რაიონში გერმანული ფირმების საქმიანობა ჯერ შეიზღუდა, შემდგომ კი სრულიად შეწყდა. შექმნილმა სალიკვიდაციო სამმართველომ „გელზენკირხენის სამთო-სამრეწველო საზოგადოების“ მთელი ქონება ჭიათურაში 2 578 858 მანეთად შეაფასა.

„კავკასიის საბადოთა ამხანაგობა შეზღუდული პასუხისმგებლობით“, რომლის დამფუძნებლები იყვნენ გერმანიის სამრეწველო-საფინანსო კაპიტალის ერთ-ერთი უმსხვილესი წარმომადგენელი კრუპი, გერმანელი მსხვილი ვაჭრები და საქმოსნები, ჭიათურის რაიონში მოქმედებდა 1911 წლიდან. ფირმის ადმინისტრაციას საქართველოში პასუხისმგებელ გამგედ დაუნიშნავს ქართველი სამთო ინჟინერი ბარნაბ ჰაპავა.. ფირმამ დიდძალი კაპიტალი დააბანდა ჭიათურაში და მდინთ მდიდარი ნაკვეთები შეიძინა სოფლებში პერევეში, შუქრუთში და რგანში. ამხანაგობა ფლობდა 503 ნაკვეთს და გაფორმებული ჰქონდა 106 საიჯარო ხელშეკრულება. 1913 წელს ფირმამ ააშენა მდინის გამამდიდრებელი ფაბრიკა და იგი მოაწყო მაშინდელი ტექნიკური მიღწევების სათანადო ღონეზე. ფაბრიკაში დამონტაჟებული მანქანა-დანადგარები გერმანიიდან იყო ჩამოტანილი. სწორედ „კავკასიის საბადოთა ამხანაგობამ შეზღუდული პასუხისმგებლობით“ პირველმა გამოიყენა ჭიათურაში ავტომანქანები მაღაროებიდან ზედაპირზე მდინის გადმოსაზიდად. პირველი მსოფლიო ომის ცნობილი მოვლენების შემდეგ, სალიკვიდაციო სამმართველომ ამხანაგობის მთელი ქონება 2 181 281 მანეთად შეაფასა.

გერმანული ფირმების ქონების მემკვიდრეობაზე დიდი კონკურენცია გაჩაღდა ადგილობრივ და რუსულ კაპიტალს შორის. მის დასაუფლებლად იბრძოდნენ: სავაჭრო სახლი „ძმები ოგანეზოვები“, რუსი მრეწველები ს.ლიანოზოვი და გ.ლვოვი, რუსეთის გემთმშენებელთა საზოგადოება (თავმჯდომარე ვივანოვი), რუსეთის ორთქმავალმშენებელი და მექანიკური საზოგადოება (დირექტორი ს.პლაშკოვსკი), ტექნიკოს-სპეციალისტთა ჯგუფი: ეგრუბე, ელვოვი, დ.ზრულიოვი, სამთონჟინრები: ტერ-დავიდოვი, ლბელენკო, ცნობილი სავაჭრო-სამრეწველო გაერთიანება „სტახევი და კომპანია“, თავადი კანტკაუზენი და სხვები.

ლიკვიდირებული გერმანული ფირმების მემკვიდრეობით დაინტერესებული იყო ინგლისური კაპიტალიც, კერძოდ, რუსულ-ინგ-

ლისური გაერთიანება ლონდონში, რომელიც ეწეოდა სამთო-სამრეწველო საქმიანობას.

ჭიათურაში ლიკვიდირებული გერმანული ფირმების საქმიანობის მომავლით დაინტერესდა ამერიკული კაპიტალიც, კერძოდ „რუსულ-ამერიკული პალატა“. თავისი გადაწყვეტილება, გერმანული ფირმების საწარმოების შექმნის შესახებ, მან აცნობა სალიკვიდაციო სამმართველოს 1916 წელს. როგორც ჩანს, ამ წინადადებას დიდად შეწინააღმდეგებია დიდი ბრიტანეთის საელჩო, რომელსაც რეკომენდაცია გაუწევია ორი ცნობილი ინგლისური ფირმისათვის. ესენი გახლდათ უალდსი (მიდლსბორო) და ფერგიუსონი (ლონდონი). 1917 წელს სალიკვიდაციო სამმართველომ ჭიათურაში მოქმედი ყველა გერმანული ფირმის კუთვნილი ქონება შეაფასა და გამოაცხადა ამ ქონების საჯარო ვაჭრობით გაყიდვა.

1879-1880 წლებში ევროპაში მარგანეცზე მოთხოვნილების ზრდამ უცხოელი კაპიტალისტები ჭიათურაში ჩამოიყვანა. ერთ-ერთი პირველები იყვნენ გერმანული ფირმის „კრუპის“ წარმომადგენლები. კერძოდ, ბარონი მერცერდორფი, ფირმა „პუჟუს“, სარდინიის შავი ქვის წარმოების ფირმა „პიოს“, „სოლელაის“, „შოტენბაის“ წარმომადგენლები და სხვ. უცხოელებმა შემოიღეს ე.წ. „კომისიონერობის“ სისტემა, გახსნეს კანტორები ფოთში და ზესტაფონში, რომლებიც ადგილზე ყიდულობდნენ ჭიათურიდან ურმებით ჩამოტანილ შავ ქვას და რკინიგზის საშუალებით პორტებიდან გემებით გზავნიდნენ უცხოეთში. ასე რომ, ქართველები იღებდნენ მადანს, ხოლო უცხოელები რეალიზაციას უკეთებდნენ ამ პროდუქციას.

ჭიათურაში მანგანუმის და მარგანეცის საბადოებით უცხოელთა ასეთი დაინტერესებით უკმაყოფილონი იყვნენ ადგილობრივი მრეწველები, რომლებსაც სათავეში ედგნენ ენერგიული საქმოსნები: გელვან ჩუბინიძე, პავლე მოსეშვილი, ივანე მუხრანბატონი, სერგი მესხი, სამსონ აბესაძე, ნესტორ კაკაბაძე, დავით ბაქრაძე. ქართველი მეწარმეების ინტერესებს მხარს უჭერდა, იცავდა და ადგილობრივ სამეურნეო ძალთა პოზიციებს განამტკიცებდა წარ-

მომადგენლობითი ორგანიზაცია „შორაპნის მაზრის მარგანეცის მრეწველთა ყრილობა“, რომელსაც სათავეში ედგნენ ქართველი ინტელიგენციის თვალსაჩინო წარმომადგენლები: გ.ზდანოვიჩი (მაიაშვილი), ივანე (კიტა) აბაშიძე, ნიკოლოზ ღოღობერიძე, პეტრე წულუკიძე, სოლომონ წერეთელი და სხვები.

წარმოგიდგენთ შორაპნის საბადოებიდან მარგანეცის მადნის მოპოვების დინამიკას XIX საუკუნის ბოლოს და XX საუკუნის პირველ ათწლეულში (ფუტებში):

წლები	მარგანეცი
1885	3 640 800
1886	4 215 100
1887	3 217 185
1888	1 822 834
1889	4 243 237
1890	10 468 105
1891	6 099 012
1892	10 236 244
1893	10 318 039
1894	11 117 536
1895	7 208 649
1896	9 706 288
1897	12 131 807
1898	16 259 204
1899	34 052 432
1900	40 363 492
1901	22 904 535
1902	26 023 115

წარმოგიდგენთ XIX საუკუნის ბოლოს და XX საუკუნის პირველ ათწლეულში მსოფლიოს სხვადასხვა ქვეყნებში შორაპნის საბადოებიდან მარგანცის მადნის გატანის დინამიკას (ფუტებში):

წლები	ბელგია		დიდი ბრიტანეთი		პოლანდია	
	ფუტები	საერთო რაოდენობა – თან შედარებით %-ში	ფუტები	საერთო რაოდენობა – თან შედარებით %-ში	ფუტები	საერთო რაოდენობა – თან შედარებით %-ში
1886	262 220	7,95	2 135 368	64,79	508 195	15,41
1887	53 352	1,43	2 433 520	65,18	766 760	20,55
1888	131 200	4,31	1 627 790	53,50	768 000	25,24
1889	104 707	3,04	2 574 879	74,84	115 000	3,34
1890	86 800	1,02	5 211 500	62,03	1 466 700	17,45
1891	141 560	2,71	2 507 110	48,12	1 438 700	27,62
1892	324 590	4,03	3 676 860	45,68	1 964 740	24,41
1893	161 540	2,11	2 623 577	34,34	2 187 500	28,66
1894	128 440	1,34	4 169 880	43,43	2 514 984	26,20
1895	128 200	1,23	3 796 270	35,65	3 144 020	29,52
1896	13 200	0,13	4 715 355	46,83	3 110 690	30,90
1897	89 400	0,72	3 620 226	29,39	3 753 915	30,47
1898	260 858	1,59	4 975 892	30,43	5 598 896	34,20
1899	483 900	1,95	7 801 515	31,12	7 748 438	30,90
1900	2 940 181	10,25	7 243 330	25,24	9 219 755	32,13
1901	2 339 217	10,80	4 835 380	22,34	7 399 732	34,18
1902	4 423 933	-	8 252 891	-	9 546 502	-
1903	5 307 473	-	7 013 502	-	8 342 780	-

წლები	გერმანია		საფრანგეთი		ამერიკის შეერთ. შტ.	
	ფუტები	საერთო რაოდენობა - თან შედარებით %-ში	ფუტები	საერთო რაოდენობა - თან შედარებით %-ში	ფუტები	საერთო რაოდენობა - თან შედარებით %-ში
1886	132 400	4,02	233 792	7,10	-	-
1887	336 600	6,34	205 212	5,50	-	-
1888	250 500	8,23	265 225	8,72	-	-
1889	303 400	8,82	121 651	3,54	6 400	0,27
1890	439 420	5,24	486 960	5,80	400 100	4,78
1891	260 710	5,00	51 025	0,97	144 800	2,78
1892	331 740	4,12	63 728	0,78	1 514 134	18,81
1893	294 023	3,85	261 215	3,42	2 105 590	27,53
1894	367 230	3,82	-	-	1 770 960	18,55
1895	435 400	4,08	-	-	2 676 880	25,13
1896	398 540	3,95	343 560	3,42	226 300	2,25
1897	575 297	4,67	3 095	0,03	2 700 659	21,92
1898	570 932	3,48	307 071	1,87	2 754 633	16,82
1899	888 200	3,54	439 312	1,76	4 923 491	19,65
1900	668 147	2,32	1 153 830	4,02	4 710 088	16,59
1901	972 799	4,50	644 450	2,98	2 082 084	9,62
1902	1 655 230	-	2 320 245	-	421 451	-
1903	1 629 810	-	2 873 333	-	343 195	-

წლები	იტალია		ესტრო-უნგრეთი		რუსეთი	
	ფუტები	საერთო რაოდენობ - თან შედარებით %-ში	ფუტები	საერთო რაოდენობ - თან შედარებით %-ში	ფუტები	საერთო რაოდენობ - თან შედარებით %-ში
1886	1 500	0,46	-	-	9 000	0,27
1887	36 991	1,00	-	-	-	-
1888	-	-	-	-	-	-
1889	-	-	-	-	211 300	6,15
1890	38 000	0,45	-	-	271 000	3,23
1891	-	-	-	-	666 595	12,80
1892	-	-	-	-	173 966	2,17
1893	-	-	-	-	6 705	0,09
1894	-	-	-	-	639 066	6,66
1895	-	-	-	-	468 248	4,39
1896	-	-	-	-	1 259 808	12,52
1897	-	-	-	-	1 577 020	12,80
1898	-	-	-	-	1 901 149	11,61
1899	-	-	142 663	0,56	2 639 900	10,52
1900	-	-	409 200	1,42	2 362 826	8,23
1901	-	-	586 520	2,70	2 788 396	12,88
1902	-	-	859 740	-	3 688 900	-
1903	-	-	142 690	-	3 016 863	-

ქართველი მეწარმეების მხარდასაჭერად ადგილობრივმა მრეწველებმა თავი მოიყარეს კიდეც ერთ ორგანიზაციაში- „ჭიათურის შავი ქვის მრეწველთა სააქციო საზოგადოება“, რომელიც 1898 წელს დაარსდა. საზოგადოების მოვალეობა იყო ჭიათურის მალაროებიანი ადგილების მოძიება და გამგებლობა, მალაროების კეთილმოწყობა და მუშების სოციალურ მდგომარეობაზე ზრუნვა. 1897 წლის ივლისის თვის გაზეთ „მეურნეში“ (№12-13) ვკითხულობთ: „1897 წლის 20 მაისს ქუთაისში გაიხსნა შავი ქვის მწარმოებელთა საგანგებო კრება, ყრილობა გახსნა შავი-ქვის მწარმოებელთა საბჭოს თავმჯდომარემ ბ-მა გ. ზდანოვიჩმა. სინდიკატის ინსტრუქციის შესაღვენად ამოირჩიეს კომისია. საჭირო იყო კრედიტი. აქ დაესწრნენ სხვადასხვა საკრედიტო დაწესებულებათა წარმომადგენლები და კრედიტის გაცემა სინდიკატისათვის სარისკოდ მიიჩნიეს-კრედიტი თვითონ საქონლის დაწინდრებითაც სარისკოა და მოუსაზრებელიო. ეს კითხვა ბატონ ნ. ნიკოლაძემ დაამთავრა იმით, რომ სხდომას გამოუცხადა, უკვე გაიხსნა „ვარანტის“ საწყობები ქ. ფოთში, შორაპანში, ზესტაფონში და ჭიათურაში საქონლის მიბარებით, ღირებულების 85% გაცემით და ფულზე 6%-ის ალებით, რომელი კრედიტიც ქ. ფოთის თავდებობით აღებულია, ჯერ-ჯერობით სცადეთ 75 000 მანეთი ბათომის სახელმწიფო ბანკის განყოფილებაში, ხოლო თბილისის საკომერციო ბანკი იმავე პირობებში ხსნის კრედიტს 5%-ში და, როცა საქმე ჯეროვან წყობილებაში და მსველელობაში ჩადგება, მაშინ ადვილი შესაძლებელია 3%-იანი ფულის შოვნა დასავლეთ ევროპაში“.

ჭიათურაში მოპოვებული მადნის ექსპორტი ფოთის და ბათუმის პორტებიდან ხდებოდა. ქართველი მეწარმეებიდან მხოლოდ გედევან ჩუბინიძე და ნიკოლოზ ლოლობერიძე ახდენდნენ მოპოვებული მადნის ექსპორტს, ხოლო მარგანეცის ექსპორტიორი უცხოური ფირმების ჩამონათვალს შემდეგი სახე ჰქონდა:

ფირმების დასახელება	საზღვარგარეთ გატანილი მადანი (ფუთებში)		
	1899 წ.	1900 წ.	1901 წ.
ძმები ჩილინგირიანცების საეაჭრო სახლი	-	-	85 000
შუტცისა და ციმერმანის საეაჭრო სახლი	235 733	970 607	804 442
გემთმზიდი საზოგადოება „პაკე და კომპანია“	-	60 002	68 650
გილერტი	-	-	168
მალარი	-	663 632	-
მატივეიჩი	473 359	485 706	-
მესსაჟერი	-	18	-
უცხო ფირმები	700 000	-	-
მეფის რუსეთის გემთმზიდი და საეაჭრო საზოგადოება	-	776	-
სულ	1 409 092	2 180 741	958 260

რკინის, თუჯისა და სპილენძის წარმოება XIX საუკუნის საქართველოში

XIX საუკუნის მეორე ნახევარში საქართველოში მნიშვნელოვნად განვითარდა ლითონგადამამუშავებელი მრეწველობა. 1860 წელს ოდესელმა კონსულმა ერნს ლიბმა ბოლნისის ხეობაში, სოფ.ჩათახში მოაწყო რკინისა და თუჯის ქარხანა. საწარმო მუშაობდა საქართველოს იმდროინდელ მთავრობასთან გაფორმებული ხელშეკრულების საფუძველზე, რომლის თანახმად, მას ამ საქმისათვის მიეცა 20 000 მან. სესხი 10 წლის ვადით, ასევე საწვავისათვის გადაეცა სახაზინო ტყის გარკვეული ფართობი. მეწარმეს ტყის ფართი არასაკმარისად მიუჩნევია და 1861-1862 წლების ხელშეკრულებებით შემამულე შანშიაშვილისაგან 1 500 დესეტიანა ტყე შეუსყიდია. სწორედ ამ ტერიტორიაზე გაიყვანეს ფართო არხი, რომელიც წყალს აწვდიდა ქარხნის ჰაერსაბერ მანქანას. ლიბს უნდა დაემუშაებინა ბოლნისის საბადოები და მოეწყო ქარხნები ბრძმედებით და ღუმელებით. როგორც ისტორიული დოკუმენტები მოწმობენ, მეწარმეს სწორად ვერ გაუთვლია ხარჯები, რაც გამხდარა კიდევ საბაბი დამატებითი სახაზინო დაფინანსებისა. 1862 წელს მეწარმე გარდაიცვალა, დარჩა დაუმთავრებელი ქარხანა და გაუსტუმრებელი სესხი 182 086 მან. ოდენობით. ლიბის ქვრივმა მარია ლიბმა კავკასიის მეფისნაცვლის მთავარი სამმართველოს უფროსს კრუზენშტერნს დამატებით სთხოვა 5 000 მანეთი სესხი, რაც დაუკმაყოფილეს.

1862 წელს დაუმთავრებელმა ქარხანამ შეიცვალა მესაკუთრე და გადავიდა გრაფ ვიტტესა და პრუსიელი მეწარმის ბერნულის ხელში. მათ დაასრულეს ქარხანის მშენებლობა, რაც საბოლოოდ 217 076 მან. დაჯდა. ქარხანა შედგებოდა ბრძმედისაგან, სამსხმელო საამქროსაგან, ჰაერსაბერი მანქანისაგან, სადურგლოსაგან, სამჭედლოსაგან, ფურნესაგან, საჯინიბოსაგან, სათავსოსაგან მუშა ხარებისათვის, სათავსოსაგან აგურისა და კრამიტის გამოწვისათვის, მრავალი სახლისა და ყაზარმისაგან მუშებისა და ოსტატე-

ბისათვის. შემდგომში ახალმა მესაკუთრებმა წარმოება გააფართოვეს რკინის მოპოვების გაუმჯობესებისა და მოგების გაზრდის მიზნით.

- 1863 წელს ქარხანამ გამოუშვა 29 839 ფუთი თუჯი, ღირებულებით 30 000 მან.
- 1864 წელს 31 789 ფუთი თუჯი, ღირებულებით 40 000 მან.
- 1865 წელს 31 789 ფუთი თუჯი, ღირებულებით 40 000 მან.
- 1867 წელს გამოდნობილი იქნა 21 602 ფუთი თუჯი და 4 854 ფუთი რკინა.
- 1868 წელს 15 470 ფუთი თუჯი და 4 384 ფუთი რკინა
- 1869 წელს მოპოვებული იქნა 121 380 ფუთი მადანი და მიიღეს 21 00 ფუთი თუჯი და 3 223 ფუთი რკინა.
- 1872 წელს ჩამოასხეს 8 443 ფუთი თუჯის ნაკეთობანი და 861 ფუთი რკინა.
- 1873 წელს – 4 728 ფუთი თუჯის ნაკეთობანი, 1874 წელს – 9 157, 1875 წელს – 5 205 ფუთი.

ქარხანა ამზადებდა თუჯის სხვადასხვა ნაკეთობებს, საავადმყოფოებისათვის საჭირო ყველა ხელსაწყოს. სამხრეთ კავკასიაში პირველად სწორედ ამ ქარხანამ დაამზადა ორთქლის მანქანა. XIX საუკუნის 80-იან წლებში სატრანსპორტო გზების გაუმჯობესებამ კონკურენტუნარო გახადა ქარხანა, რამაც გამოიწვია კიდევ მისი დახურვა.

XIX საუკუნის 50-იან წლებში თბილისში მცხოვრებმა შვეიცარიელმა მრეწველმა შტიუსემ მოაწყო მექანიკური საწარმო, რომელიც გადამუშავებული რკინისა და თუჯის მადნისაგან დაამზადებდა სხვადასხვა დანიშნულების ნივთებს. მეფისნაცვალ კორონცოვის განკარგულებით, თბილისსა და ნავთლულს შორის-მირზაბათში მას გამოუყვეს ფართი ამ საწარმოს მოსაწყობად. მეწარმემ ვენიდან გამოიწერა საჭირო მანქანა-ინსტრუმენტები და მოიწვია ოსტატები. ქარხნის მოწყობის ხარჯებმა საკმაოდ დიდი

თანხა შეადგინა: ორი ძირითადი შენობის აგება დაჯდა 7 404 მან, საზღვარგარეთიდან მანქანა-ინსტრუმენტებისა და ოსტატების გამოწერა კი 2 069 მან, მათი თბილისამდე ტრანსპორტირების ხარჯებმა კი 1 775 მან. შეადგინა. მალე შტიუსემ მიიღო დამატებითი დაფინანსება წარმოებისათვის საჭირო ნედლეულის-თუჯის, რკინისა და ქვანახშირის შესაძენად. 1853 წელს საწარმო აღწერეს თბილისის გუბერნიის არქიტექტორმა ბელოიმ, ნადვორნი სოვეტნიკმა ბლომბერგმა და ინჟინერ-ტექნოლოგმა ლემკულემ, რომელზე დაყრდნობითაც შეგვიძლია დავასკვნათ, რომ იგი ტიპური კაპიტალისტური მანუფაქტურა გახლდათ. საწარმოს წელიწადში შეეძლო 4 000-მდე ფუთი თუჯის ჩამოსხმა.. ქარხანა მთლიანად შეფასებულ იქნა 21 243 მან. მან მუშაობა დაიწყო 1852 წელს და გამოუშვა:

1852 წელს

სახაზინო დაკვეთით 1 355 მან. ღირებულების პროდუქცია.

კერძო დაკვეთით 4 320 მან. ღირებულების პროდუქცია.

1853 წელს

სახაზინო დაკვეთით 7 199 მან. ღირებულების პროდუქცია.

კერძო დაკვეთით 3 959 მან. ღირებულების პროდუქცია.

1854 წელს

სახაზინო დაკვეთით 11 837 მან. ღირებულების პროდუქცია.

კერძო დაკვეთით 4 267 მან. ღირებულების პროდუქცია.

ქარხანა შეკვეთებს ღებულობდა მთელი კავკასიის მასშტაბით, ამზადებდა სამრეწველო და სასოფლო-სამეურნეო იარაღებს, სათადარიგო ნაწილებს, ახდენდა მოძველებული ინსტრუმენტების და იარაღების შეკეთებას. ქარხნის ფუნქციონირებისათვის უდიდეს პრობლემას წარმოადგენდა ნედლეული, რადგან რკინა და თუჯი რუსეთიდან შემოჰქონდათ, რაც ძვირი ჯდებოდა. დღის წესრიგში დადგა მადნის ადგილობრივი წყაროების მოძიება. 1852 წელს ეკატერინენფელდის (გერმანული კოლონია, რომელიც მდებარე-

ობდა ბოლნისთან ახლოს) მიდამოებში სახაზინო მიწაზე აღ-
მოაჩინეს დიდი რაოდენობით რკინის მადანი. მადნის ღირსების
შემოწმების შედეგად მიღებულ იქნა 60%-იანი ძალიან მაღალი
ხარისხის თუჯი, მაგრამ მადნის ქარხანაში მიტანა, გადამუშავება,
ბრძმედის აგება, საჭირო ნახშირის დიდი რაოდენობა და ა.შ.
მოითხოვდა სოლიდურ ხარჯებს, ამიტომ მეწარმემ თავი შეიკავა
ამ ჩანაფიქრის განხორციელებზე.

1855 წელს ქარხანამ გამოუშვა:

სახაზინო დაკვეთით 3 191 მან. ღირებულების პროდუქცია.
კერძო დაკვეთით 3 460 მან. ღირებულების პროდუქცია.

მომდევნო წლებში გამოშვებული პროდუქციის მოცულობამ
იკლო, შესაბამისად, შემცირდა შემოსავლები და გაიზარდა საწარ-
მოო ხარჯები. პრობლემის თავიდან აცილების მიზნით, შტიუსეს
გადაწყვეტილი ჰქონია ბრძმედების ასამოქმედებლად მდ.მტკვარზე
მოეწყო წყლის თვალი, რომელიც მისი გათვლებით საწარმოო
ხარჯებს 3 000 მანეთამდე შეამცირებდა. მოიყვანა თუ არა მე-
წარმემ თავისი განზრახვა სისრულეში, ჩვენთვის უცნობია, ის-
ტორიული წყაროების სიმცირის გამო.

1868 წელს მეწარმე გარდაიცვალა. თბილისის გუბერნიაში
არსებული ფაბრიკა-ქარხნების უწყისებში შემონახულია მასაღე-
ბი თუჯსასხმელი საწარმოს საქმიანობის შესახებ, რაც იმაზე
მიუთითებს, რომ საწარმოს საქმიანობა არ შეუწყვეტია.

XIX საუკუნის 70-იან წლებში საქართველოში ჩათახსა და
ალავერდში მოქმედებდა მადნის მომპოვებელი და გადამამუშავე-
ბელი ქარხნები. მეწარმეობის ამ სფეროში ჩადებული იყო გერ-
მანული და რუსული კაპიტალი. შესაბამისად, ეს ქარხნები ეკუთ-
ვნოდათ გერმანიის ქვეშევრდომს გერმან ბერნელს და რუსეთის
ქვეშევრდომს ვიტტეს. ქარხნის მეპატრონეებმა ამერიკიდან და
ევროპიდან გამოიწერეს ახალი ღუმელები, გააუმჯობესეს და გაა-
ფართოეს წარმოება, მაგრამ ქარხანამ მხოლოდ ორი წელი იმ-

უშავა. შედარებით სიცოცხლისუნარიანი აღმოჩნდა ალავერდის სპილენძის ქარხანა (ამ სახის მეწარმეობა სწორედ ამ ტერიტორიაზე წინა საუკუნეებიდან მოდიოდა).

XIX საუკუნის 80-იანი წლებიდან საქართველოში ერთმანეთის თანამიმდევრობით ფუძნდება პოპოვიჩის მსხვილი ლითონდამამუშავებელი ქარხანა, რენკვისტის თუჯსასხმელი საწარმო, იარალოვის, კარაპეტოვის, ბერეჟანოვის, ანანოვის, პოპოვიჩის და რუქსის მექანიკური და თუჯსასხმელი ქარხნები.

თამბაქოს წარმოება XIX საუკუნის საქართველოში

XIX საუკუნის 30-იანი წლებიდან საქართველოში საფუძველი ეყრება თამბაქოს წარმოებას, საგრძნობლად იზრდება თამბაქოს მოსავლიანობა და თამბაქოს გადამამუშავებელი საწარმოების რაოდენობა.

1830 წელს ვაჭრებმა გოკიელებმა ქუთაისში გახსნეს თამბაქოს გადამამუშავებელი ერთ-ერთი პირველი საწარმო.

1850 წელს ქუთაისის გუბერნიის სოფ.სებეკაში მემამულე ნიკო ჩიჯავაძემ მოაწყო თამბაქოს გადამამუშავებელი საწარმო, ყოველწლიურად 400 მანეთის პროდუქციის წარმადობით, თუმცა ყირიმის ომმა დიდად შეუშალა ხელი ამ წარმოებას და იგი თითქმის შეჩერდა. მოგვიანებით მემამულემ ისევ ააღორძინა თამბაქოს წარმოება და 1863 წელს მისმა წარმოებულმა პროდუქციამ თბილისის გამოფენაზე ოქროს მედალი დაიმსახურა.

XIX საუკუნის 60-იან წლებში თამბაქოს გადამამუშავებით განსაკუთრებით ცნობილი ყოფილა ხონი და იქ მოქმედი ჯაიანების განთქმული საწარმო.

აფხაზეთის მთავარი შერვაშიძე მთავრობის მოხელე საფონოვთან საუბარში გამოთქვამდა მოსაზრებას, რომ თამბაქოს წარმოება სამომავლოდ გახდებოდა აფხაზეთის მრეწველობის ერთ-ერთი მთავარი დარგი. XIX საუკუნის 50-იან წლებში სოხუმელი ვაჭრები ქალაქის ახლოს მდებარე მიწის ნაკვეთებზე ინტენსიურად აშენებდნენ თამბაქოს პლანტაციებს. სოხუმელ დიდვაჭრებს მესაკსუდისა და ბოგდანოვს უკვე ჰქონდათ დაფუძნებული ევროპულ ყაიდაზე მოწყობილი თამბაქოს ფაბრიკები.

Д. А. Энфиджанов.
Членъ Армянскаго Благотворительнаго Общества.

XIX საუკუნის 50-იან წლებში თამბაქოს გადამამუშავებელი საწარმოები ეწყობა თბილისში. ძეგბმა ამატრცუმ და ბენიამინ ენფიანჯიანცებმა 1852 წელს მექანიკური დაზგებით აღჭურვილი ასეთი საწარმოები დააარსეს. 1858 წელს ასეთი ტიპის საწარმო თბილისში მოაწყო მეწარმე ნ.ბოზარჯიანცმა. ამ პერიოდში თამბაქოს გადამამუშავებელი საწარმოების სტატისტიკა შემდეგნაირად გამოიყურება:

- 1860 წელს თბილისში თამბაქოს 6 საწარმო არსებობდა.
- 1863 წელს 7 საწარმო 21 000 მან. წლიური პროდუქციით.
- 1864 წელს 8 საწარმო 24 000 მან. წლიური პროდუქციით.
- 1865 წელს 10 საწარმო 30 000 მან. წლიური პროდუქციით.

თავად დორბელიანს ბორჩალოს მაზრაში თავის მამულში გაუშენებია თამბაქოს პლანტაცია. უმაღლესი ხარისხის თამბაქოც მიუღია, თუმცა სამი წლის შემდეგ მიღებული მოსავალი საწყობშივე გაფუჭებია უცნობი მიზეზების გამო, რის შემდეგაც ხელი აუღია თამბაქოს მოშენებაზე.

XIX საუკუნის 80-იანი წლებიდან თამბაქოს წარმოებაში ტექნოლოგიური პროგრესია, ფაბრიკებში შეაქვთ ახალი ტექნიკა, თამბაქოს საჭრელი დაზგები, სიგარეტის დამამზადებელი მანქანები. XX საუკუნის დასაწყისში თამბაქოს წარმოების პროცესში უკვე ელექტროენერგია გამოიყენება. ამ პერიოდში საქართველოში თამბაქოს გადამამუშავებელი 7 შედარებით მსხვილი ფაბრიკა ფუნქციონირებდა, რომლებიც ეკუთვნოდათ თბილისში-ა. ენფიანჯიანცს, ნ.ბოზარჯიანცს, მ.საფაროვის მემკვიდრეებს, ქუთაისში-ძმებ ფირალოვებს, ბათუმში-ბუნიატ ოღლის, ალევბერგს.

XIX საუკუნის ბოლოს და XX საუკუნის დასაწყისში ბათუმში მოქმედებდა თამბაქოს 2 ფაბრიკა, პირველი ეკუთვნოდა ბუნიატ ოღლის, რომელმაც ფუნქციონირება დაიწყო 1889 წელს, ხოლო მეორე ალევბერგს, (გაიხსნა 1899 წლის ნოემბერში).

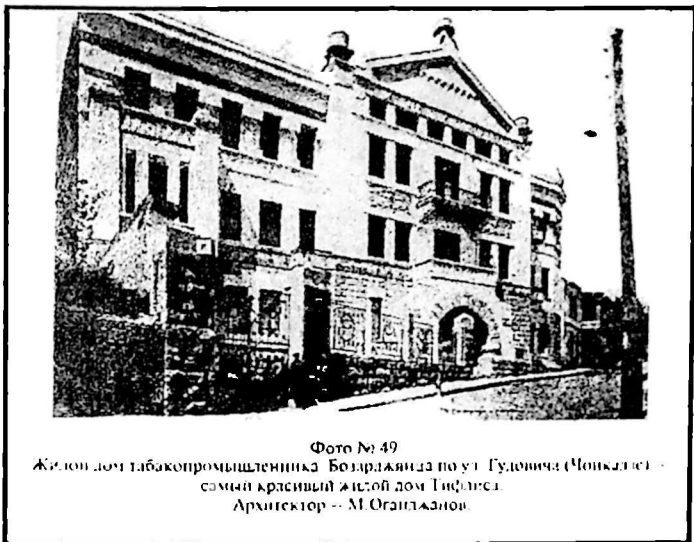

Фото № 49
 Жилон дом табакопромышленника Боздражиджа по ул. Гуденцова (Чокгалет) -
 самый красивый жилон дом Тифлиса.
 Архитектор -- М. Оганджанов.

აღნიშნული ფაბრიკებისათვის თამბაქო ართვინის ოლქიდან შემოჰქონდათ, ფაბრიკა ასევე მარაგდებოდა ბათუმის და სოხუმის შემოგარენიდან, ყუბანის მხარიდან, გურიიდან და ყირიმიდან შემოტანილი ნედლეულით.

წარმოვიდგენთ ბუნიატ ოღლის თამბაქოს ფაბრიკის პროდუქციის წარმოების დინამიკას წლების მიხედვით (ფუტებში) 1889 – 1902 წლები:

1889	1890	1891	1892	1893	1894	1895	1896	1897	1898	1899	1900	1901	1902
1230	1652	2210	2450	2314	2050	2275	2420	3014	3524	3618	4208	4511	5501

ლევბერგის თამბაქოს ფაბრიკის პროდუქციის წარმოების დინამიკა წლების მიხედვით (ფუტებში) 1899 – 1902 წლები:

1899	1900	1901	1902
450	1 437	1 745	1 804

ტყავის წარმოება XIX საუკუნის საქართველოში

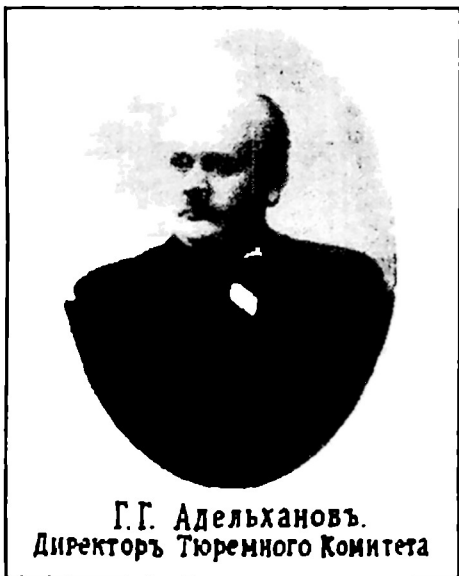
XIX დასაწყისში თბილისში ფართოდ განვითარდა ტყავის წარმოება. ჯერ კიდევ 1830-იან წლებში ქალაქში უკვე არსებობდა ტყავის 3 საწარმო, რომელთა შორის ყველაზე მნიშვნელოვანი იყო მიხეილ სარაჯიშვილისა და თამაშვეის ქარხნები.

1847 წელს სტატისკი სოვეტნიკმა ანდრეევსკიმ სოფ. დრეში, თბილისის გარეუბანში, თავის მამულში მოაწყო ტყავის ქარხანა. ქარხანაში დამონტაჟებული იყო 16 დაზგა და 28 როფი, აქვე ფუნქციონირებდა წყალსადენი. წარმოების პროცესში იყენებდნენ მუხის, ბზის, ვერხვის, ნაძვის და ტირიფის ქერქებს, ადგილობრივად მოპოვებულ კირს, თევზის ქონს, რომელსაც თბილისში ყიდულობდნენ. საწარმოში ამზადებდნენ შავსა და თეთრ იუხტის ტყავს (რუსული ტყავი), თალათინებს, საქოშე, მოუქნელ და დათრიმლულ ცხვრის ტყავს, საუნაგირე ტყავს და სხვ. მთელი წლის განმავლობაში მზადდებოდა 6-8 000 ცალამდე ტყავი, რომლის ღირებულება შეადგენდა 10 000-17 000-მდე მანეთს. პროდუქცია თბილისშივე საღებოდა.

XIX საუკუნის 60-იან წლებში საქართველოში ტყავის დამამუშავებელი საწარმოების სტატისტიკა შემდეგნაირად გამოიყურება:

1860 წელს თბილისში არსებობდა ტყავის 3 საწარმო 66 700 მან. წლიური პროდუქციით.

1863 წელს 10 საწარმო 68 000 მან. წლიური პროდუქციით.

Г. Г. Адельхановъ.
Директоръ Тюремного Комитета

Фирма суш. 1875 года.

Акционерное общество
КОЖЕВЕННАГО и ВОЙЛОЧНАГО ПРОИЗВОДСТВЪ на КАВКАЗЪ.

Г. Г. АДЕЛЬХАНОВА

ВЪ ТИФЛИСЪ.

Кожевенный ЗАВОДЪ. Паровая ФАБРИКА бурочныхъ
и войлочныхъ издѣлій. ФАБРИКА дорожныхъ вещей.
ФАБРИКА готовой обуви.

Обмундировавальная мастерская

для приготовления одежды и обуви для войскъ Кавказскаго Военнаго
Округа.

Правленіе О-ва и Главная контора въ Тифлисъ

Воронцовская ул., собет. домъ.

Телефонъ № 32.

СКЛАДЪ въ ТИФЛИСЪ

Армянскій базаръ домъ Городскаго Кредитнаго Общества.

Телефонъ № 143.

Фабричный складъ и магазинъ въ С.-ПЕТЕРБУРГЪ

Кирьянская, 26.

Телефонъ № 94-47.

Фото № 32

Акционерное общество Г.Адельханова (рекламный лист).

1865 წელს 11 საწარმო 68 000 მან. წლიური პროდუქციით.

1851-52 წლებში გორში ფუნქციონირებდა ტყავის 2 საწარმო 250-300 მან. წლიური პროდუქციით.

1856 წელს 1 საწარმო 458 მან. წლიური პროდუქციით.

1857 წელს 1 საწარმო 560 მან. წლიური პროდუქციით.

1858 წელს 750 მან. წლიური პროდუქციით.

1856 წელს სიღნაღში ფუნქციონირებდა ტყავის 1 საწარმო 1 600 მან. წლიური პროდუქციით.

1857 წელს 3 საწარმო 6 000 მან. წლიური პროდუქციით.

1858 წელს 3 საწარმო 9 000 მან. წლიური პროდუქციით.

1860 წელს თელავში ფუნქციონირებდა ტყავის 2 საწარმო 882 მან. წლიური პროდუქციით.

1875 წელს გრადელხანოვმა თბილისში გახსნა ტყავის დამამუშავებელი ქარხანა, სადაც აქტიურად გამოიყენებდა ორთქლის ძრავები. ქარხანა თავისი არსებობის საუკეთესო წლებში უშვებდა 72 000 ცალ მსხვილ და 100 000 მცირე ზომის ევროპული ყაიდის დამამუშავებულ ტყავს. იგი წარმოადგენდა ტყავის პროდუქციის უმსხვილეს მიმწოდებელს სამხრეთ კავკასიის რუსული არმიისათვის. 1885 წელს ტყავის ქარხნის ბაზაზე მეწარმემ დააფუძნა ჯერ ფეხსაცმლის, ხოლო 1889 წელს კი ქერის ფაბრიკები, რომლებიც წლიურად 2 მილიონზე მეტი ღირებულების პროდუქციას უშვებდნენ. ადელხანოვის ფაბრიკებში წარმოებული პროდუქციით კავკასიაში მყოფი რუსის ჯარი მარაგდებოდა. 1896 წელს საწარმო იწოდებოდა „კავკასიაში გრ. ადელხანოვის ტყავის და ქერის სააქციო საზოგადოებად“ 1,5 მილიონიანი კაპიტალით.

1892 წელს მეწარმეებმა ზარგარიანცმა და ვართაზარიანცმაც გახსნეს ტყავის დამამუშავებელი ფაბრიკები, სადაც ყოველწლიურად წარმოებული პროდუქციის ღირებულება 130 000 მანეთს აღემატებოდა.

ნავთის წარმოება XIXს. – XXს. საუკუნის დასაწყისი საქართველოში

ისტორიული წყაროებიდან ირკვევა, რომ XIX საუკუნეში საქართველოს სხვადასხვა კუთხეებში აქტიურად წარმოებდა ნავთობის მოპოვება-დამუშავება. მას უპირატესად მოიპოვებდნენ ნავთლულში, შირაქში, მირზაანში და ელდარის ველზე. სტატისტიკური აღწერილობის თანახმად, კახეთში არსებული საბადოები შემდეგნაირად წარმოგვიდგება:

1. სიღნაღიდან 35 ვერსის დაშორებით, მდ.იორის მარცხენა ნაპირას, ჭიან-ხევში 60 ჭა.
2. სიღნაღიდან 55 ვერსის დაშორებით, დასავლეთით, მდ.იორის მარჯვენა ნაპირას, ს.კობიჯში 4 წყარო.
3. სიღნაღიდან 56 ვერსის დაშორებით, მდ.იორის მარჯვენა ნაპირას, 16 წყარო, კობიჯის წყაროების მახლობლად.
4. სიღნაღიდან 50 ვერსზე დასავლეთით 11 ჭ.
5. სიღნაღიდან 50 ვერსის დაშორებით, ხეებადის ხევში 42 წყარო.
6. მდ.იორის მარჯვენა მხარეზე, სოფ.კიდურმაში, 7 ჭა.
7. სიღნაღიდან 73 ვერსზე სამხრეთ-დასავლეთით, მთა ახტა-ხანბასილაზე, 7 წყარო.

1847 წელს მიხეილ ვორონცოვს ნავთლულის საბადოები ქ. თბილისის საკუთრებაში გადაუცია. 1848 წლიდან კი ყველა საბადო იჯარით გაუციათ. 1860-იან წლებში საბადოები იჯარით გადაეცათ თბილისელ მოქალაქეებს სოლომონ კიტოევს, სოლომონ ვარდანოვს, პრუსიის ქვეშევრდომებს ძმებ სიმენსებს. 1848-1854 წლებში საიჯარო წლიური შემოსავალი დაახლოებით 1 050 მანეთს შეადგენდა, 1854-1858 წლებში კი 2 800 მანეთიდან 4 800 მანეთამდე გაიზარდა. საბადოებიდან ამოღებული პროდუქციის

ოდენობა წლების მიხედვით განსხვავებული იყო, მაგალითად:

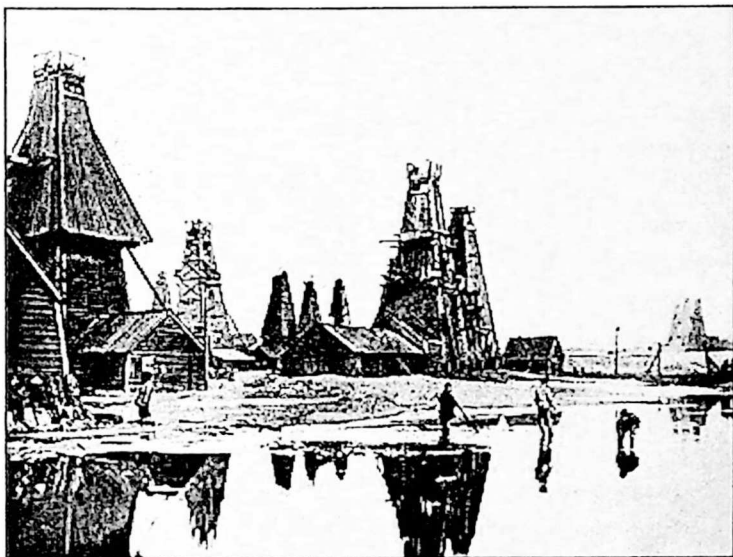
1863 წელს შირაქსა და ნავთლულში მოპოვებულ იქნა 11 000 ვედრო ნავთი,	
1864 წელს	6 500 ვედრო,
1866 წელს მარტო შირაქში	5 339 ვედრო.
1870 წელს კახეთის ნავთის საბადოებიდან სიმენსებს ამოუღიათ 87 000 ვედრო ნავთი,	
1871 წელს	95 000 ვედრო,
1872 წელს	107 000 ვედრო,
1873 წელს	169 000 ვედრო,
1875 წელს	173 000 ვედრო.

XIX საუკუნის 80-იან წლებში აქტიურად იწყება აფშერონის ნახევარკუნძულის ნავთობით მდიდარი საბადოების დამუშავება, რასაც ხელი შეუწყო სარკინიგზო მიმოსვლის განვითარებამ. ამან უზრუნველყო დიდი რაოდენობით იაფი ნავთის შემოტანა საქართველოში. ამ ფაქტორებმა ხელი შეუშალა საქართველოში ნავთობის მოპოვების გაკეთარებას, რასაც ადასტურებს ის

ფაქტიც, რომ 1902 წლისათვის ამ ტიპის წარმოება მთლიანად ქრება საქართველოს სამეწარმეო სივრცეში.

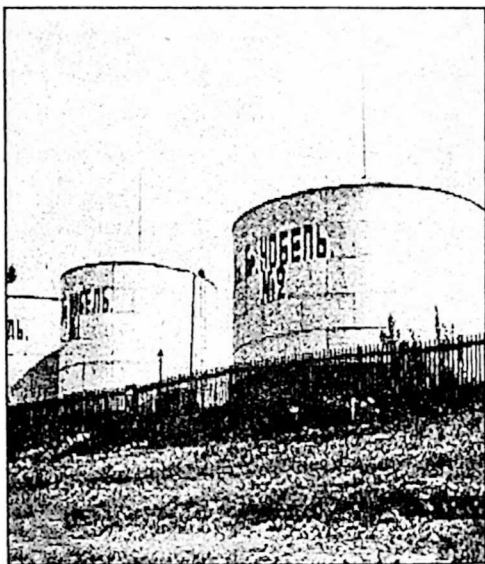
1837 წელს რობერტ ნობელი* პირველად ესტუმრა კავკასიას ქართველი თავადის დადიანის პირადი მოწვევით. მას სურდა კაკლის მერქნის შექმნა, რომელსაც იმ პერიოდში იარაღის კონდახების დასამზადებლად იყენებდნენ. 1873 წელს იგი ბაქოში ჩავიდა და მაშინვე სწორად შეაფასა კავკასიაში ნავთობის წარმოების პერსპექტივები. 1875 წელს მან „ტფილისის საზოგადოებისაგან“

* პირველი უცხოელი, რომელიც ბაქოში გამოიჩინა იყო ლუდვიგ ნობელი.

იგი გახლდათ შვედი მავნატის ეღვარდ ნობელის შვილი, რომელმაც საფუძველი ჩაუყარა ცნობილი მეწარმეების დინასტიას. 1837 წელს იგი შვედეთიდან პეტერბურგში გადასახლდა, მიიღო სამეფო სახლიდან ფინანსური მხარდაჭერა და გახსნა სახელოსნო, შემდგომში წყალქვეშა ბომბების პატარა მექანიკური ქარხანა. აქ დამზადებულმა შეიარაღებამ მნიშვნელოვანი როლი ითამაშა ყირიმის ომში, როდესაც ინგლისის ფლოტი პეტერბურგს უტევდა. ეღვარდ ნობელს ამ საქმეში ეხმარებოდა უფროსი ძმა რობერტი. ეღვარდ ნობელის უფროსი შვილები რობერტი და ლუდვიგი დაინტერესდნენ ნავთობის ბიზნესით. სწორედ ლუდვიგ ნობელმა დააფუძნა „ამები ნობელების ნავთობის წარმოების ამხანაგობა“. ეღვარდ ნობელის მესამე შვილი ალფრედი კი დაინტერესდა დინამიტის გამოგონებითა და წარმოებით. დააფუძნა დინამიტის მწარმოებელი მსხვილი ქარხანა ნობელის რუსულ შტოს წარმოადგენდნენ რობერტი და ლუდვიგი, რომლებმაც წარმატებით განახორციელეს მეფის რუსეთის უამრავი სამხედრო დაკვეთა რუსეთ-თურქეთის ომის პერიოდში.

შეიძინა „ფოტოგენური ქარხანა“ და ნავთობით მდიდარი ტერიტორიები ბაქოში 8 000 რუბლად, სადაც დაუყოვნებლივ დაიწყო ჭაბურღილების დამუშავება. 1879 წელს მან თავის ძმებთან ერთად დააფუძნა სააქციო საზოგადოება, რომლის საწყისი კაპიტალი 3 მლნ. რუბლს შეადგენდა.

1882 წელს ბათუმში ფუნქციონირება დაიწყო პალაშოვსკის და ბუნგეს ქარხანამ, რომელიც ნავთის საექსპორტო ჭურჭელს (ხის ყუთებსა და თუნუქის ბალონებს) ამზადებდა. საარქივო მონაცემების მიხედვით ირკვევა, რომ ყოველწლიურად მზადდებოდა 22 მლნ ცალი თუნუქის ბალონი და 11 მლნ ცალი ხის ყუთი.

მოგვიანებით პალაშოვსკის ქარხნის მეპატრონედ მსოფლიოს უძლიერესი ფინანსური იმპერიის წარმომადგენლები-როტშილდები გვევლინებიან, რომლებმაც კიდევ უფრო გააფართოვეს აღნიშნული წარმოება.

1886 წელს როტშილდების პარიზის საბანკო სახლმა შეიძინა „ბათუმის ნავთობისა და ვაჭრობის საზოგადოება“, რომლის კაპიტალი 6 მლნ. რუბლს შეადგენდა. ამის შემდეგ მათ დაიწყეს ბრძოლა ბაქოს ნავთობპროდუქტების ექსპორტის მონოპოლიზაციისათვის. მათ მიერ დამზადებული საექსპორტო ჭურჭლის საშუალებით ბათუმიდან ყოველწლიურად საზღვარგარეთ იზავებოდა 20 მლნ. ფუთი ნავთი. როტშილდის ქარხანა 1915 წლამდე ნავთობპროდუქტების ექსპორტს გემებით ახდენდა. საგულისხმოა, რომ ქარხანაში დასაქმებული მუშების რაოდენობა

А. И. МАНТАШЕВЪ
 ДѢЙСТ. СТ. СОВ. Почетный членъ
 Армянскаго Благотворит. О-ва

2 650 კაცს შეადგენდა. 1884 წელს ბათუმში დაფუძნდა რისტ-ერის თუნუქის ქარხანა, 1885 წელს სიდერიდისის, ხოლო 1886 წელს-მანთაშევის, ხაჩატურიანცის, ძმები ცივიანოვების, ძმები მნაცაკოვების, ანგელიდისის და სხვათა საწარმოები. ამავე წელს მოქმედებაში შევიდა ნავთის ჩასასხმელი 10 სადგური.

სამხრეთ კავკასიის და კონკრეტულად საქართველოს ნავთობსაბადოების დამუშავების ინიციატორებად გერმანელი მეწარმეები გვევლინებიან. XIX საუკუნის 70-იან წლებში ბაქოს

ნავთობგადამამუშავებელ წარმოებაში გამოჩნდა კამბურგელი კომერსანტი დოქტორი მაქს ალბრეხტი, რომელიც ფლობდა ფირმას „ა.ელრიხი“. მან ბათუმში გახსნა საკუთარი საწყობები და ჩამომსხმელი სადგურები. მოგვიანებით ბათუმში შებერმა და გროტემ დააფუძნეს ფირმა „ელერს ბურკხარდი“, რომლებიც ყიდულობდნენ ბაქოს ნავთობს და საქართველოს გავლით გადაზიდავდნენ ევროპული პორტებისაკენ.

ნავთობის მოპოვებისა და გადამამუშავების საქმეში დიდ წარმატებებს მიაღწია ა.ი. მანთაშევემა, რომელიც დაიბადა 1844 წელს თბილისში, სპარსული საქონლით მოვაჭრეთა ოჯახში. კომერციული განათლების მიღების შემდეგ მან მუშაობა ჯერ მამის მაღაზიაში დაიწყო, ხოლო შემდეგ გადავიდა ტერ-ასატუროვის მოდური საზღვარგარეთული პროდუქციის მაღაზიაში. მოგვიანებით მან კვალიფიციური სავაჭრო პრაქტიკა გაიარა ლონდონში. თბილისში დაბრუნებულმა ერევნის მოედანზე, სასტუმრო „კაკვაზის“ ქვეშ გახსნა საზღვარგარეთული პროდუქციის მაღა-

Фото № 3
Жилой и доходный дом нефтяного промышленника Мантшера
по ул. Гановская (Галактиона) – самый большой жилой дом
Тифлиса
Архитектор – К. Саркисян.

Фото № 41
Промышленник М. И. Арамянц

ზია და დაიწყო საკუთარი
კაპიტალის დაგრო-
ვება.

XIX საუკუნის 80-იან
წლებში მანთაშევმა მიიღო
გადაწყვეტილება თავისი
კაპიტალი ნავთობმოპოვებ-
ელ მრეწველობაში ჩაეღო
და ერთ-ერთმა პირველმა
მოკიდა ხელი ნავთობის ექს-
პორტს. ამ მიზნით მან ბა-
თუმში ააშენა თუნუქის
ქარხანა და გახდა 200 ვაგ-
ონციხტერნის მფლობელი.

1897-1907 წლებში მან
აღჭურვა იმ დროისათვის
მსოფლიოში ყველაზე გრ-
ძელი, ბაქო-ბათუმის მაგის-
ტრალური მილსადენი, რომ-
ლითაც ხდებოდა ბაქოს
ნავთის გადმოქაჩვა და მისი
საზღვარგარეთ რეალიზაცია.

მანთაშევი მისაბაძი მე-
ცენატი და ქველმოქმედი
იყო, მისი უშუალო დაფინან-
სებითა და ინიციატივით
თბილისში (სოლოლაკში)
გაიხსნა სავაჭრო სკოლა,
ფუნქციონირება დაიწყო მო-
ხუცებულთა სახლმა, აშენდა
სასტუმრო „ბო-მონდი“, და-
არსდა კერძო ბიბლიოთეკები,

გუბერსკის ციხე ორ-
თაჭალაში. მანვე დაარსა
ინტერნატი მცირეწლოვანი
დამნაშავეებისათვის. გაიყ-
ვანა სატელეფონო კაბელი
სოლოლაკიდან დიდუბეში,
რაც იმ დროს საკმაოდ
ძვირი ფუფუნება იყო.

მეწარმე 1911 წელს
გარდაიცვალა; დაკრძალეს
თბილისში, ამ ცერემონიას
სხვადასხვა ეროვნების უამ-
რავი მაღლიერი ადამიანი
დაესწრო.

მანთაშევის საქმიანობას
მხარი აუბეს სომხური წარ-
მოშობის სხვა მეწარმეებ-
მაც, რომელთა შორის აღ-
სანიშნავია მ.ი. არამიანცის
საქმიანობა. მან სიცოცხ-
ლის უდიდესი ნაწილი თბი-
ლისში გაატარა. კომერცი-
ული საქმიანობა საგალან-
ტერეო მაღაზიაში მუშაობით

დაიწყო და დიდი შრომისმოყვარეობის წყალობით მალე ამ მაღაზ-
იის მესაკუთრე გახდა. მისი მომავალი საქმიანობა ბევრად განსაზ-
ღვრა ცნობილ ნავთობმრეწველთან, ა. მანთაშევთან შემთხვევითმა
შეხვედრამ. მომდევნო წლებში მ.არამიანცმა შეიძინა ნავთობსაბა-
ლოები ბაქოში და დაკავდა ნავთის მოპოვება-გადაამუშავებით. შედე-
გმაც არ დააყოვნა და იგი უმდიდრესი ადამიანი გახდა. ქველმოქ-
მელება არც ამ მეწარმესათვის იყო უცხო. მისი დაფინანსებით
თბილისში აშენდა ორი მნიშვნელოვანი ობიექტი: სასტუმრო

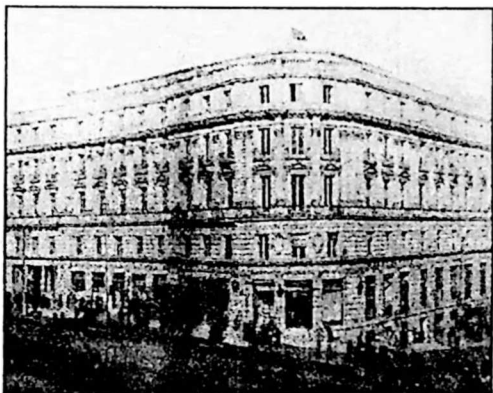
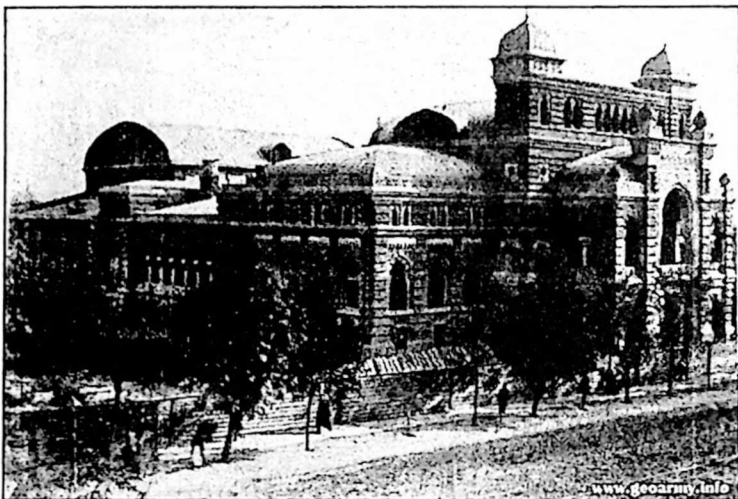

Фото № 12
Гостиница "Мажестик" на Гогольском проспекте
(первонач. Русская) — самый большой гостиница Тифлиса.
Архитектор — Г. Тер-Микаели.

Фото № 69
Первый павильон городской больницы им. Арамянца
Архитектор — П. Зурабян.

„მაჟესტიკი“ (ან როგორც მას ეძახდნენ „არამიანცის სახლი“, მოგვიანებით სასტუმრო „თბილისი“) რუსთაველის პროსპექტზე და საავადმყოფო აელაბარში (I საქალაქო საავადმყოფო, ანუ „არამიანცის საავადმყოფო“, როგორც მას თბილისის მოსახლეობა უწოდებდა). სასტუმრო „მაჟესტიკის“ ულამაზესი შენობა აგებულია ცნობილი თბილისელი არქიტექტორის გ. ტერ-მიქელოვის პროექტით. იგი იყო კერძომესაკუთრის უდიდესი სასტუმრო იმდროინდელ თბილისში. დამკვეთის მოთხოვნების დასაკმაყოფილებლად არქიტექტორი დიდი ხნით იმყოფებოდა ევროპაში, სადაც ეცნობოდა საუკეთესო სასტუმროების ხუროთმოძღვრულ სტილსა და მშენებლობის ტექნიკას.

1910 წელს გაიხსნა არამიანცის საავადმყოფო. იგი გათვლილი იყო 120 საწოლზე და ჰქონდა ქირურგიული და თერაპიული განყოფილებები. საავადმყოფოში მკურნალობა უფასო იყო. ექიმებისა და მომსახურე პერსონალის ხელფასი, პაციენტების კვებისა და მოვლა-პატრონობის ხარჯები ქველმოქმედებით იფარებოდა.

1921 წლის ცნობილი მოვლენების შემდეგ მოხდა მეწარმის ქონების კონფისკაცია-მას ჩამოართვეს საცხოვრებელი სახლი სევიეცკის (მაჩაბლის) ქუჩაზე, ოჯახი კი გამოასახლეს. მორ-

აღურად და სულიერად გატეხილი მეწარმე 1924 წელს 81 წლის ასაკში გარდაიცვალა.

ნავთობპროდუქტების წარმოებით იყო დაკავებული ი.ე.პითოვეი. იგი დაიბადა თბილისში, შეძლებულ ოჯახში. ეწეოდა წარმატებულ კომერციულ საქმიანობას, ამარაგებდა სამხრეთ კავკასიის ჯარის ნაწილებს საკვები პროდუქტებით, შემდეგ თევზრეწვას მოჰკიდა ხელი, მოგვიანებით კი ბაქოს ნავთობით დანიტერესდა. ამ მიზნით მან ჩამოაყალიბა ამხანაგობა „ი.ე.პითოვეი და კომპანია“, რომელიც ეწეოდა ნავთობპროდუქტების გადამუშავებას და ჰქონდა საკუთარი გემთმომოსვლა კასპიის ზღვაზე. პითოვეი გამოირჩეოდა ხელოვნების მიმართ განსაკუთრებული სიყვარულით. 1887 წელს იგი გვევლინება თბილისის სამთავრობო თეატრის (შემდგომში ზ.ფალიაშვილის სახელობის ოპერისა და ბალეტის თეატრი) მმართველად და ბევრჯერ გამოუყვანია თეატრის კოლექტივი კრიტიკული ეკონომიკური სიტუაციიდან. 1901 წელს მეწარმემ საკუთარი სახსრებით ააშენა ულამაზესი შენობა, სადაც კერძო თეატრი და თბილისის სამსახიობო საზოგადოება განთავსდა. მას უწოდებდნენ „პითოვეის სახლს“ (ამჟამად აქ შ. რუსთაველის სახელმწიფო თეატრია განთავსებული). ი.ე. პითოვეი დიდი სიყვარულითა და პატივისცემით სარგებლობდა თეატრალურ წრეებში. სწორედ მისი უდიდესი ძალისხმევით თბილისის სტუმრობდნენ მსოფლიო დონის თეატრალური მოღვაწეები პეტერბურგიდან, მოსკოვიდან, პარიზიდან, ვენიდან, რომიდან, მიუნხენიდან, ბერლინიდან, ვარშაიდან, პრაღიდან და ა.შ.

ბაქოდან ბათუმში დიდი რაოდენობით ნავთობპროდუქტების თავმოყრამ დღის წესრიგში დააყენა რეზერვუარების მშენებლობის საკითხი. უკვე 1892 წლისათვის მათი რაოდენობა 97 უდრიდა, ხოლო 5 წლის შემდეგ მათი რიცხვი 109-მდე გაიზარდა. რეზერვუარების საერთო ტევადობა 12 881 000 ფუთს აღემატებოდა. მოქმედი რეზერვუარებიდან 25 როტშილდის ფირმის საკუთრებას წარმოადგენდა, 22-ნობელის და ა.შ. 1902 წლისათვის ბათუმში 22 სამრეწველო და სავაჭრო ფირმა ფუნქციონირებდა.

№	საწარმოს დასახელება	რეზერვუარების რაოდენობა	საერთო ტევადობა ფუტობით
1	კასპიისა და შავი ზღვების ნავთობის მრეწველობისა და ვაჭრობის ამხანაგობისა (როტშილდისა და კომპ.)	25	4 258 293
2	ნობელისა	22	2 962 526
3	მანთაშევისა	11	2 449 940
4	შიბაევისა	6	1 075 135
5	რუსეთ-კავკასიის ნავთობმრეწველობის საზო-გადოებისა	3	396 000
6	ცივიანოვებისა	2	254 294
7	ვაქსტაფისა და ბლეისა	4	598 325
8	სიდერიდისისა	3	134 285
9	ხაჩატურიანცისა	2	419 955
10	ბურჰარდტისა	3	577 106
11	ნავთობისა და ზეთის მრეწველობის ამხანაგობისა	12	2 866 934
12	შულცისა და ციმერმანისა	3	180 000
13	მალარისა	2	11 000
14	რილსკისა	4	1 163 773
15	მატიევიჩისა	2	553 953

16	კასპიის ზღვის ამხანაგობისა	4	1 087 169
17	თუმანოვისა	3	540 301
18	ეაჩიანცისა	2	23 021
19	შხინიანცისა	1	4 694
20	რიხნერისა	2	252 114
21	ამიერკავკასიის რკინიგზის აზოგალოებისა	11	1 824 821
22	ნონიანისა	1	25 800

**XIX საუკუნის 90-იან წლებში ბათუმიდან საზღვარგარეთ
ექსპორტირებული ნავთობპროდუქტების რაოდენობა (ათას ფუთებში)
შემდეგ სურათს იძლეოდა:**

1889 წ.	44 432,1	1895 წ.	60 870,6
1890 წ.	47 063,9	1896 წ.	48 141,6
1891 წ.	55 163,2	1897 წ.	65 631,3
1892 წ.	58 292,7	1898 წ.	68 437,7
1893 წ.	62 574,1	1899 წ.	71 185
1894 წ.	56 745,1	1900 წ.	65 363,6

1906 წლისათვის ნავთობპროდუქტების ექსპორტმა ბათუმი-
დან გერმანიაში და სხვა ქვეყნებში შეადგინა 3,1 მლნ ფუთი.
ბათუმში იმ პერიოდში მყოფი გერმანიის კაიზერის ვიცეკონსული
თავის ყოველწლიურ მოხსენებაში ასახელებს გემებს, რომლებიც

პორტში მიმოდიოდნენ, ხოლო ტვირთბრუნვაზე ნაკლებად საუბრობს, თუმცა მაინც შეგვიძლია მოვახდინოთ გარკვეული კლასიფიკაცია. კერძოდ ის, რომ 1900-1902 წლებში ბათუმის პორტში გემების მიმოსვლის მიხედვით პირველი ადგილი დიდ ბრიტანეთს ეკავა, შემდეგ მოდიოდნენ თურქეთი, საფრანგეთი, რუსეთი, გერმანია, ბელგია და ავსტრო-უნგრეთი.

საქართველოს საისტორიო არქივებში დაცულია მთელი რიგი დოკუმენტები, რომლებიც გვაწვდიან ერთობ საინტერესო ინფორმაციას ბათუმში მოქმედი ხის ყუთების და თუნუქის ბალონების დამამზადებელი 10 ქარხანის შესახებ, რომლებიც 1890 წლისათვის აწარმოებდნენ 26 600 000 მანეთის პროდუქციას. 1899 წლისათვის ამ ქარხნების რიცხვი 16-მდე გაიზარდა.

1890 წელს როტშილდებმა ბათუმიდან 16 000 000 ფუთი ნავთის ექსპორტი მოახდინეს

..... ნობელმა	7 000 000	ფუთი
.....ფირმა „ნაშაურმა“	3 500 000	ფუთი
.....ფირმა „ბერკარდმა“	2 500 000	ფუთი
.....ფირმა „შაბაევმა“	2 700 000	ფუთი
.....ფირმა „რიხტერმა“	2 816 000	ფუთი
.....„მანთაშევმა“	2 500 000	ფუთი

ბათუმიდან ნავთობპროდუქტების გატანა 1901-1910 წლებში
(ფუტებში)

ქვე- ნები	1901 წ. ნავთი	სხვა ნავთ/ პროდ.	1904 წ. ნავთი	სხვა ნავთ/ პროდ.	1906 წ. ნავთი	სხვა ნავთ/ პროდ.	1909 წ. ნავთი	სხვა ნავთ/ პროდ.	1910 წ. ნავთი	სხვა ნავთ/ პროდ.
გერ- მანია	2850812	2024904	32213	2448459	981881	2103593	2517106	1824275	763139	3391390
ლილი										
ბრი- ტანე-	9578913	1315596	6398121	433720	6513127	1838857	7089312	1516420	4000738	3859313
თი										
სა- ფრან- გეთი	260442	1959637	233353	222110	35138	7420	2482540	1917000	182180	803147

ალექსანდრე კუჩინბახისა და ავგუსტ ზეჰმანის
საქმიანობა საქართველოში
XIX. - XX. დასაწყისი

XIX საუკუნის მეორე ნახევარში, კერძოდ, 1863 წელს სოფელ კოჯრის მახლობლად ალექსანდრე კუჩინბახმა მოაწყო ფერმერული ყაიდის მეურნეობა. იმ პერიოდში საქართველოში შვეიცარიული ყველი რუსეთიდან შემოდიოდა და დიდი მოთხოვნილებითაც სარგებლობდა. ალბათ, ეს ფაქტი იქცა მეწარმისათვის სტიმულის მიმცემად. კუჩინბახმა შვეიცარიიდან მოიწვია ყველის დამამზადებელი ოსტატები და გამოიწერა ყველა ის ტექნოლოგიური დანადგარი, რომელიც საჭირო იყო შვეიცარიული წესით ერბოსა და ყველის დასამზადებლად. მეწარმემ ასევე საქართველოში საზღვარგარეთული საქონლის ჯიშები შემოიყვანა და გადაწყვიტა ჩვენს ქვეყანაში დაეფუძნებინა ინგლისისა და საფრანგეთის მსგავსი რძის დიდი ფაბრიკები. კუჩინბახის დაწყებული საქმე წარმატებული აღმოჩნდა, მის ფერმაში შვეიცარიული წესით დამზადებული ყველი უპრობლემოდ სალდებოდა მთელს საქართველოში. კუჩინბახის მეურნეობას ეჭირა 15 დესეტინა მიწის ფართი, სადაც განთავსებული იყო ქვის შენობები უშუალოდ საწარმოსათვის, მუშებისათვის, რძისა და ყველის შესანახად, პირუტყვისათვის, სადაც 100 სულზე მეტი ძროხა ეტეოდა და სხვ. მეურნეობის გაფართოების მიზნით, ალექსანდრე კუჩინბახი მთავრობისაგან ითხოვდა სესხს, მაგრამ ამ საქმეში მან მხარდაჭერა ვერ მიიღო. 1863 წელს თბილისში გამართულ სასოფლო-სამეურნეო გამოფენაზე კუჩინბახის წარმოებულმა შვეიცარულმა ყველმა მაღალი შეფასება დაიმსახურა. საისტორიო არქივებში დაცული დოკუმენტებით ირკვევა, რომ კუჩინბახი წლიურად ამზადებდა 2 000 ფუთ შვეიცარიულ ყველს და 3 000 ფუთ კარაქს.

კუჩინბახის გარდა, იმავე პროფილის წარმოება ჰქონიათ შვეიცარიულ მეწარმეებს ამეტერს, ნიდიგერს და კეზელს. ისინი ყოველ-

წლიურად დაახლოებით 1 200-დან 1 500 ფუთამდე შვეიცარიულ ყველს და 200-260 ფუთ კარაქს ამზადებდნენ.

ავგუსტ იაგორის ძე სიეზმანი (ზეზემანი) წარმოშობით ფინელი გახლდათ. XIX საუკუნის ბოლოს ზეზემანმა ალექსანდრე ორბელიანისა და ზაქარია ერისთავისაგან 50-წლიანი ვადით იჯარით აიღო ატენის ხეობის ტყის მასივები. თავის პროფესიონალიზმში სრულიად დარწმუნებულ მეწარმეს ჩაფიქრებულ საქმეში კაპიტალდაბანდება არ დანანებია, შეუდგა ენერგიულ საქმიანობას და მოკლე დროში (გორიდან სოფელ ლევიტანამდე), მდინარე ტანას ხეობაში ვიწროლიანდაგიანი რკინიგზა გაიყვანა (იგი დღევანდელ საავტომობილო გზას მიუყვებოდა). რკინიგზა ხის ხიდებზე გაივლიდა და 30 კმ სიგრძისა იყო. სარკინიგზო ხაზზე მოძრაობდა ორთქმავალი, რომელსაც ვაგონები გორიდან აღმართში სოფ. ზაოტისკენ მიჰყავდა, სადაც სახელოსნოები ფუნქციონირებდა, რომლებსაც ზეზემანის მიერ მოწვეული გერმანელი სპეციალისტი კურტ მაიერი ხელმძღვანელობდა. სწორედ ზეზემანი გახლდათ 1895 წელს გორში შპალსაჟღენთი ქარხნის აგების ინიციატორი. ხე-ტყის დამუშავება ემყარებოდა მანქანურ წარმოებას, რომელიც მოქმედებაში მოჰყავდა წყლის ენერჯიას. ერთ-ერთ საამქროში მოქმედებდა ორთქლის ძრავაც, სადაც დამონტაჟებული იყო ჩარჩოიანი ხერხი. სანედლეულო ბაზად გამოიყენებოდა ბობნევის, ორმოცის, ბალვანის, ბოშურის და ტუსრების ხე-ტყე.

1905 წელს ზეზემანმა წამოწყებულ საქმეში დასახმარებლად ჩამოიყვანა თავისი ძმები ალფრედი და ერნესტი, მაგრამ მათ ვერ გაამართლეს ავგუსტის იმედები და იგი ისევ მარტო დატოვეს. პირველი მსოფლიო ომის დაწყებამ მეტი პრობლემები შეუქმნა ამ ბიზნესს, რადგან ხე-ტყეზე მოთხოვნა საგრძნობლად შემცირდა. ამავე დროს გაძნელდა საწარმოების მომარაგება სათადარიგო ნაწილებითა და საწვავით. ყოველივე ამას გაუცემელი ხელფასებიც დაემატა, რის გამოც მომსახურე მუშებმა საწარმოები მიატოვეს და ზეზემანი იძულებული იყო ქარხნები დახურულად გამოეცხადებინა. იგი 1918 წელს გარდაიცვალა.

სააქციო საზოგადოება «კომპანია ზინგერის» საქმიანობა XIX-XX საუკუნეების საქართველოში

საკერავი მანქანების დამამზადებელი „ზინგერის კომპანია“ 1851 წელს დაფუძნდა ამერიკის შეერთებულ შტატებში (ნიუ-იორკის შტატი), ისააკ ზინგერისა და ეკლარკის თაოსნობით. 1861 წლიდან კომპანია საკერავი მანქანების საექსპორტო პარტიებს ამზადებდა. 1863 წლიდან კომპანია უკვე სააქციო საზოგადოება იყო. 1863 წლიდან კამპურგელი ძმები ნაილზინგერები ამ კომპანიის სავაჭრო აგენტები გახდნენ. მოგვიანებით მათი საბრუნავი კაპიტალი ისე გაზრდილა, რომ ტრანსსაციონალურ ამერიკულ კომპანიასთან მხოლოდ ოფიციალური ურთიერთობა შეუნარჩუნებიათ, ხოლო მთელ რიგ ევროპულ სახელმწიფოებთან – ავსტროუნგრეთთან, რუმინეთთან, სკანდინავიის ქვეყნებთან და რუსეთის იმპერიასთან დამოუკიდებლად ვაჭრობდნენ. 1897 წლის 13 ივლისს რუსეთის იმპერიის მთავრობამ დაამტკიცა „კომპანია ზინგერის“ სააქციო საზოგადოების წესდება, რომელსაც გერმანელები მართავდნენ. კომპანია დაარსდა 5 მილიონი მანეთის სააქციო კაპიტალით და 50 000 მანეთის აქტივებით და რადგანაც იმპერიის ბაზარზე მას სერიოზული კონკურენტი არ გამოუჩნდა, შთამბეჭდავ წარმატებებსაც მიაღწია. 1900 წელს კომპანიამ ფართო კაპიტალდაბანდება განახორციელა და მოსკოვის გუბერნიის ქალაქ პოდოლსკში შეიძინა 30 დესეტინა მიწის ნაკვეთი, სადაც ააშენა საკერავი მანქანების და მისი სათადარიგო ნაწილების დამამზადებელი ქარხანა. კომპანია ამზადებდა ექვსი განსხვავებული მოდელის საკერავ მანქანას, რომლებიც ბაზარზე დიდი მოთხოვნილებით სარგებლობდა.

თბილისში, დღევანდელი ლესელიძის ქუჩის დასაწყისში, თავისუფლების მოედანთან ფუნქციონირებდა პოდოლსკის ქარხნის წარმომადგენლობა-„კომპანია ზინგერის“ სახელოსნო, სადაც წარმოებდა საკერავი მანქანების აწყობა შემოტანილი და ადგილობრივ დამზადებული დეტალებით. უნდა აღინიშნოს, რომ წარ-

მომადგენლობას ჰქონდა ზედმიწევნით გამართული მენეჯმენტი, რომლის ყველა ცენტრალური რგოლი გერმანელებით იყო წარმოდგენილი. ქართველები მონაწილეობდნენ მხოლოდ საქალაქო, სამაზრო და სარაიონო უბნების დისტრიბუციაში. საისტორიო არქივებში დაცულია ამ განყოფილების 1905 წლის მმართველობითი სტრუქტურა, რომელიც ასე გამოიყურება:

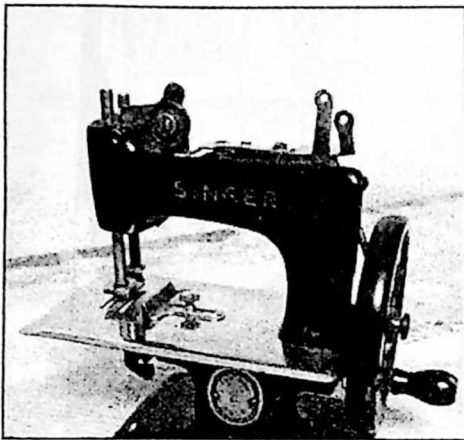
— ცენტრალური განყოფილების მმართველი-შრედერი, შემდგომ კოცი

— კანტორის გამგე-ფარენბუხი

— ბულალტერი-გრაუბე

— კანტორის თანამშრომლები-ბალმი და დოროგი.

განყოფილების წარმატებული მუშაობის თვალნათელი მაგალითია ის, რომ XX საუკუნის პირველ ათწლეულში თბილისის, ბაქოსა და ქუთაისის გუბერნიებში უკვე ირიცხებოდა კომპანიის 388 თანამშრომელი. არქივებში დაცულია მთელი რიგი დოკუმენტები, რომლებიც გვაწვდიან ერთობ საინტერესო ინფორმაციას

„კომპანია ზინგერის“ სახელსწრის მუშაობის შესახებ, კერძოდ, 1909 წელს თბილისის ცენტრალურმა განყოფილებამ (თბილისის 3 მალაზია), ალექსანდროპოლის, ახალციხის, ართვინის, ბათუმის, მიხაილოვოს (ხაშურის), გორის, შუშის, ელისავეტპოლის, სამტრედიის, ყვირილის, ხონის, ქუთაისის, ლანჩხუთის, ოზურგეთის, ოჩ-

ამჩირის, ფოთის, სიღნაღის, სოხუმის, თელავის, ნუხის, ნახჭევანის, ერევნის, თავრიზის პუნქტებმა დაამზადეს და გაყიდეს 794 198 მანეთისა და 80 კაპიკის საერთო ღირებულების 10 598 საკერავი მანქანა.

1910 წელს.....	1	101 917 მან.	36 კაპ.	13 636	საკ. მანქ.
1911 წელს.....	1	255 667 მან.	21 კაპ.	15 034	საკ. მანქ.
1912 წელს.....	1	382 386 მან.	79 კაპ.	15 675	საკ. მანქ.

კომპანია „ზინგერს“ უკავშირდება თბილისის „ცხენის ტრამვაის“ („კონკა“) და „თბილისის ელექტრონული ფუნქციონირის“ ბელგიური საზოგადოების „ტრამვაელთა კავშირის“ საქმიანობაც, რადგან ეს უკანასკნელი ბერლინის ბანკის დახმარებით კომპანია „ზინგერის“ საკუთრებაში აღმოჩნდა. მოგვიანებით ეს საკუთრება „კომპანია ზინგერმა“ გერმანულ საზოგადოება „ჰელიოსს“ გადასცა.

სამხრეთი კავკასიის რკინიგზის მშენებლობა და სარკინიგზო სახელოსნოები XIX საუკუნის საქართველოში

XIX საუკუნის მეორე ნახევარში საქართველოში კაპიტალისტური ურთიერთობების განვითარების დაჩქარებისათვის აუცილებელი გახდა სარკინიგზო მშენებლობის დაწყება. საარქივო მასალებიდან ირკვევა, რომ სამხრეთ კავკასიის რკინიგზის მშენებლობის საჭიროების საკითხი XIX საუკუნის 30-იან წლებში პირველად დაუყენებია ნიკოლოზ სიმონის ძე მორდვინოვს. მოგვიანებით 1856 წელს ინჟინერ ბ.ი.სტატკოვსკის შეუგროვებია სამხრეთ კავკასიის რკინიგზის მშენებლობისათვის საჭირო სტატისტიკურ-ეკონომიკური ცნობები და დაუწერია მოხსენებითი ბარათი კავკასიაში მყოფი ჯარების მთავარი შტაბის უფროსის დ.ამილიუტინის სახელზე. ბარათი შეეხებოდა ნიჟნი ნოვგოროდიდან ტვირთების გადატანას ვოლგით, კასპიის ზღვით, მდ.მტკვრით სოფელ ზარდობამდე ან სარკიარამდე, შემდეგ კი თბილისამდე რკინიგზით, რომელიც დაახლოებით 180 ვერსამდე სიგრძის უნდა ყოფილიყო. მოხსენებით ბარათში განხილული ყოფილა რკინიგზის გაყვანის ორი მიმართულება. ერთი ითვალისწინებდა მტკვრის მარჯვენა მხარეს, მეორე კი სიღნაღს, ელდარის ველს, იორს ან ალაზნის ნაპირებს და თბილისს. თბილისამდე 180 ვერსი რკინიგზის მშენებლობისათვის თავისი პროექტის ეკონომიკურობის დასამტკიცებლად სტატკოვსკის მოაქვს შემდეგი მონაცემები:

1. რელსები 700 000 ფუთი.....1 470 000 მანეთი
2. ქველები 70 000 ფუთი..... 147 000 მანეთი
3. მიწის ვაკისი, 2 საყენის სიფართის,
ყოველი კუბური მეტრი 10 მანეთი900 000 მანეთი
4. მიწის ვაკისის მოწყობილობა 200 000 მანეთი

5. განივი და გრძივი ჩანაწყოები 400 ტონა, მუხის	740 000 მანეთი
6. რელსების დაწყობა	180 000 მანეთი
7. ხიდები (ხისა) და გადასასვლელები	16 228 000 მანეთი
8. მოძრავი შემადგენლობა (14 ლოკომოტივი, 15 სამგზავრო და 40 სატვირთო ვაგონი, 15 ბაქანი)	540 000 მანეთი
9. 10 სადგურისა და 15 ყაზარმის მშენებლობა	12 000 მანეთი
10. მშენებლობის ღირებულების შენახვა	50 000 მანეთი
11. რკინიგზის მშენებლობის საჭიროებისათვის გზატკეცილების მშენებლობა	545 000 მანეთი
12. გაუთვალისწინებელი ხარჯები	1 000 000 მანეთი
სულ	6 012 000 მანეთი

ყოველ ვერსზე ნაანგარიშევი იყო 40 000 მანეთი ხარჯი. რკინიგზის საერთო შემოსავალს ტვირთების გადაზიდვებით უნდა შეედგინა 150 000 მანეთი, ხოლო საექსპლოატაციო ხარჯების გამოკლებით სუფთა მოგება უნდა დარჩენილიყო 30 000 მანეთი. სამგზავრო გადაზიდვებიდან შემოსავალი სტატკოვსკის არ ჰქონია ნაანგარიშევი. იგი მხოლოდ მიუთითებდა, რომ სახალხო რკინიგზა მთელი შემოსავლებისა 70%-ს იძლეოდა, ხოლო საბარგო - 30%-ს.

მიუხედავად მრავალი უარყოფითი მხარისა, სტატკოვსკის პროექტს მხარი დაუჭირა ჯერ სამხრეთ კავკასიის ოკრუგის სამხედრო ნაწილების მთავარსარდალმა კოლოსოვსკიმ, ხოლო შემდგომში-შმიდტმა. ანიჭებდა რა განსაკუთრებულ მნიშვნელობას წარმოდგენილ პროექტს, სამხრეთ კავკასიის სამხედრო ხელმძღვანელობამ 1857 წელს საზღვარგარეთ მიაველინა სტატკოვსკი და კაპიტანი ბოგუშევიჩი (შვეიცარიაში, საფრანგეთში, ბელგიასა და ინგლისში), რათა შეესწავლათ გვირაბებისა და მთიან ადგილებში რკინიგზების მშენებლობის საქმე.

1857 წლის 21 ივლისს კავკასიის სამხედრო ნაწილების მთავარი შტაბის უფროსს მილიუტინს ინჟინერთა ჯგუფმა ვ.ზგურსკიმ და ი.ჩერევენმა წარუდგინეს მოხსენებითი ბარათი ფოთი-თბილისის რკინიგზის გაყვანის შესახებ (ქუთაისისა და გორის გავლით). ისინი აღნიშნავდნენ, რომ ამ რკინიგზის ფუნქციონირება მრავალმხრივ სასარგებლო იქნებოდა. ჯერ-ერთი, იგი საშუალებას მისცემდა საქართველოში ვაჭრობის განვითარებას, საქართველოს და ღონის ვაჭრების დაახლოებას, ამასთან, მკვეთრად გაუმჯობესდებოდა სამხედრო მოქმედების წარმოება ამ ქვეყანაში. პროექტის ავტორები თავიანთი ეკონომიკური გათვლებით ასკენიდნენ, რომ ფოთიდან თბილისამდე რკინიგზის მშენებლობა (სულ 320 ვერსი), დაჯდებოდა 27 200 000 მან, ე.ი. ყოველ ვერსზე 85 000 მანეთი.

1857 წლის 28 ივლისს სამხრეთ კავკასიის რკინიგზის მშენებლობის კიდევ უფრო თამამი გეგმა წარუდგინა მეფისნაცვალს გენერალ-ლეიტენანტმა ხნულევმა. გეგმა ითვალისწინებდა რკინიგზის მშენებლობას ფოთი-თბილისი-ბაქოს მთელ ხაზზე. გეგმა ეკუთვნოდა მოსკოველ კომისიონერს ვ.აკოკორევს. იგი სთავაზობდა ხელისუფლებას, რომ შეექმნა ამ გეგმის განხორციელებისათვის სააქციონერო საზოგადოება. ეს პროექტი უფრო რეალური იყო, რადგან ითვალისწინებდა ადგილობრივ პირობებს. შემოთავაზებით დაინტერესდა მეფის ხელისუფლება. მეფისნაცვლის წინადადებით შეიქმნა რკინიგზების მშენებლობის სპეციალური დროებითი კომიტეტი. მის ხელმძღვანელად დანიშნეს კავკასიის მხარის მეფისნაცვლის სამოქალაქო სამართველოს უფროსი ა.ი.ბებუთოვი.

1857 წლის 2 აგვისტოს ჩატარდა დროებითი კომიტეტის პირველი თათბირი. კომიტეტმა გადაწყვიტა შეეკრიბა ცნობები მხარის ეკონომიკური მონაცემების შესახებ და დაუყოვნებლივ ეწარმოებინა კვლევა ტრასაზე, რომელიც 6 უბნად იქნებოდა დაყოფილი: ბაქო-შემახა, შემახა-მინგეჩაური, მინგეჩაური-თბილისი, თბილისი-გორი, გორი-ქუთაისი, ქუთაისი-ფოთი. კვლევა-ძიე-

ბისათვის განისაზღვრა 1 წელი, ხოლო ამ სამუშაოების შესასრულებლად გამოიყო 75 000 მანეთი. სამხრეთ კავკასიაში რკინიგზის მშენებლობის საკითხი იმდენად აქტუალური გახდა, რომ 1857 წელს კავკასიის მეფისნაცვალმა ა.ი.ბარიატინსკიმ ამის თაობაზე იმპერატორს წარუდგინა მოხსენება. მისი გეგმით გათვალისწინებული იყო ფოთი-თბილისი-ბაქოს 830 ვერსიანი რკინიგზის აგება. მშენებლობის საერთო ღირებულება შეადგენდა 60 მლნ. მანეთს.

სამხრეთ კავკასიის რკინიგზის მშენებლობის საკითხმა მაშინვე მიიქცია იმ დროის მსხვილი კაპიტალისტების ყურადღება. 1858 წლის 12 თებერვალს პეტერბურგში ეს საკითხი განხილეს მსხვილი კაპიტალისტის და მეფის კომერციული მრჩევლის ვ.კოკორევის თათბირზე. მან გამოთქვა სურვილი თავისი კაპიტალიდან ამ სამუშაოებისათვის კავკასიის ადმინისტრაციის განკარგულებაში გაეცა 25 000 მანეთი. თათბირში მონაწილეობდნენ კოკორევის კომპანიონი ბარონი ნ.ტორნაუ და ფინანსური მრჩეველი ზარიტონოვი. მოგვიანებით, ჩვენთვის უცნობი მიზეზების გამო, კოკორევმა უარი განაცხადა რკინიგზის მშენებლობაში მონაწილეობაზე.

კავკასიის მეფისნაცვლის ინიციატივით, პროექტის სარეალ-იზაციოდ მოწვეულ იქნენ რუსი და საზღვარგარეთელი ინჟინრები: ვ.ზგურსკი, ი.ჩერევენი, ფოლკენგაგენი, კიპრიანოვი, ბელგიელი სპეციალისტები: ბელი, რელიანი და ბერნარი, ინგლისელები გაბი, პელგამი, კერელსი. დროებითმა კომიტეტმა ჩერევეინს განსაკუთრებული დავალება მისცა, გამოეთვალა სამხრეთ კავკასიის რკინიგზის შემოსავლები მომავალში. ჩერევეინის გაანგარიშებით, პირველივე წელს რკინიგზა სახელმწიფოს მისცემდა შემოსავალს 2 526 880 მან. ვერცხლით. აქედან სუფთა მოგება შეადგენდა 631 820 მან. ჩერევეინი ფიქრობდა, რომ ფოთი-თბილისის რკინიგზა ამ თანხას მიიღებდა შემდეგი გზით:

1. სამგზავრო და საბარგო გადაზიდვებით 300 000 მან.

2. რუსული და ევროპული საქონლის გადაზიდვებით
(დაახლოებით 2 მლნ ფუთი).....500 000 მან.
3. საქართველოს სამხედრო გზიდან მიღებული
ტვირთების გადაზიდვებით
(ფოთის ან ბაქოს მხარეს).....400-500 000 მან.
4. სამხედრო გადაზიდვებით..... 387 000 მან.
5. სხვადასხვა კერძო ტვირთების
გადაზიდვებით.....300 000 მან.
6. ადგილობრივი გადაზიდვებით.....500 000 მან.
7. სატრანზიტო გადაზიდვებით (1 მლნ ფუთი) 310 000 მან.

სანამ ინჟინრები და მეცნიერები თავიანთი საქმით იყვნენ დაკავებულნი, კავკასიის მხარის ადმინისტრაცია მიმოწერას აწარმოებდა იმ სხვადასხვა კერძო კომპანიებთან და მეწარმეებთან, ვინც თანხმობას გამოთქვამდა მონაწილეობა მიეღო სამხრეთ კავკასიის რკინიგზის მშენებლობაში. ასეთები გახლდნენ: თავ. ვლ. დოლგორუკოვი, გენერალ მაიორი ლამბერტი, გენერალ ადიუტანტი პატკული, დიდვაჭარი ლატკინი, ინჟინერი პეტრე უსოვი, ოტრემოვი, ინჟინერი მძები ანანოვები და სხვები. 1858 წლის ბოლოს ფაქტიურად შემუშავდა სამხრეთ კავკასიის რკინიგზის მშენებლობის რამდენიმე კონკრეტული წინადადება. კონკრეტულად კი დღის წესრიგში დადგა მშენებლობის დაფინანსების საკითხი. მეწარმეების გარკვეულმა ნაწილმა გამოთქვა მშენებლობის დაფინანსების სურვილი საკუთარი კაპიტალით, მხოლოდ შემდეგი პირობები მოითხოვა:

1. ნება დაერთოთ თავიანთ მიერ აშენებული რკინიგზის მფლობელები ყოფილიყვნენ 80 წლის მანძილზე.

2. დაკმაყოფილდებოდნენ მშენებლობის დასრულებისათვის იმ საშუალო თანხებით, რაც საჭირო იყო რუსეთის რკინიგზებისათვის.

1859 წლის 13 თებერვალს თბილისში ჩამოვიდა ფრანგი ბლანშერი და მეფისნაცვალს შეატყობინა, რომ საფრანგეთის რკინიგზის მშენებლობის საზოგადოების წარმომადგენლები გამოთქვამდნენ მზადყოფნას მონაწილეობა მიეღოთ ამ მნიშვნელოვან ღონისძიებაში და სურდათ გაერკვიათ, თუ რა თანხა იქნება საჭირო რკინიგზის მშენებლობისათვის.

1858 წლის სექტემბერში თავადმა დოღგორუკოვმა ჰამბურგის გენერალურ კონსულთან ბერტოსთან ერთად სთხოვა მეფისნაცვალს მონაწილეობა მიეღო რკინიგზის მშენებლობის საქმეში. იმავე ინიციატივით გამოდიოდა უნგრელ ინჟინერთა კომპანია და სხვები.

1861 წლის დასაწყისში კვლევა-ძიება, გაანგარიშებები და მშენებლობის პროექტზე მუშაობა დამთავრდა, რის შემდეგაც იმპერატორმა განიხილა სამხრეთ კავკასიის რკინიგზის მშენებლობის საკითხი და გასცა მისი დაწყების თანხმობა. სამხრეთ კავკასიის მხარის ადმინისტრაციას უკვე გააჩნდა ინჟინერ ბელის პროექტი, რომლის შესაბამისად, 6 წლის განმავლობაში უნდა განხორციელებულიყო 47 მლნ. მან. სამუშაოები ფოთი-ბაქოს რკინიგზის მშენებლობაზე. რაც შეეხება შავი ზღვის სანაპიროზე პორტის მშენებლობას, ამისათვის საჭირო თანხები განისაზღვრა 49 მლნ. მანეთით. სათანადო ფინანსირების მოსაპოვებლად საზღვარგარეთ გაგზავნეს მეფისნაცვლის მთავარი სამმართველოს საფინანსო დეპარტამენტის დირექტორი ა.ხარიტონოვი. უცხოელმა კაპიტალისტებმა გაითვალისწინეს მეფის ხელისუფლების მძიმე ფინანსური მდგომარეობა და მოითხოვეს სესხის დაბრუნების გარანტია. შეთანხმება ვერ შედგა და, შესაბამისად, ხარიტონოვის მისიაც ჩაიშალა. აღსანიშნავია ის ფაქტიც, რომ იგი მოლაპარაკებებს აწარმოებდა როტშილდთან. ხარიტონოვს საზღვარგარეთელმა ბანკირებმა, პირდაპირი დაფინანსების სანაცვლოდ, შესთავაზეს 50 მლნ. მან. საგარეო სესხი, რაც აშკარად არახელსაყრელი აღმოჩნდა მაშინდელი ხელისუფლებისათვის.

რკინიგზის მშენებლობის წარმართვისათვის მნიშვნელოვანი

კვლევები ჩაატარა ბელგიელმა სპეციალისტმა ბელმა. მან სწორად გამოიანგარიშა, რომ თუ რკინიგზის ტრასა გაივლიდა მდინარე მტკვრის გასწვრივ, ფოთი-თბილისის ტრასა იქნებოდა 776 ვერსი, ხოლო თუ იგი გაივლიდა ალაზნის ველზე, იგი მიაღწევდა – 798 ვერსს. პირველი ვარიანტის მიხედვით მშენებლობა დაჯდებოდა 46 785 მანეთი, ხოლო მეორე ვარიანტის მიხედვით – 50 695 მანეთი. მიუხედავად იმისა, რომ მშენებლობის ხარჯები მნიშვნელოვნად ძვირი იყო, პროექტი იმ მხრივ იყო საინტერესო, რომ ბელის გათვალისწინებული ჰქონდა გვირაბის მშენებლობა სურამის ქედზე.

საბოლოოდ მიიღეს და დაამტკიცეს ინგლისელი ინჟინრის გაბის პროექტი, რომლითაც რკინიგზის მშენებლობის ხარჯები შემცირდა 30 მლნ. მანეთამდე. გადაწყდა, რომ პირველ რიგში აშენებულიყო ფოთი-თბილისის რკინიგზა, რადგან ეს მონაკვეთი წარმოადგენდა განსაკუთრებულად მნიშვნელოვან უბანს დასავლეთ ევროპასთან სავაჭრო ურთიერთობების სრულყოფის თვალსაზრისით და ასევე მას დიდი სამხედრო-სტრატეგიული მნიშვნელობაც ენიჭებოდა.

1864 წლის 11 დეკემბერს კავკასიის მეფისნაცვლის მთავარი სამმართველოს უფროსმა ბარონმა ნიკოლაიმ წერილით მიმართა იმპერიის ფინანსთა მინისტრს რეიტერს, რომელშიც აღნიშნავდა, რომ ფოთი-თბილისის რკინიგზის ერთი ნაწილი უნდა აშენებულიყო ჯარისკაცების დახმარებით, მეორე-ადგილობრივი მოსახლეობის ძალებით, რაც 1/4-ით შეამცირებდა მშენებლობის ხარჯებს. ნიკოლაი ასევე თხოულობდა 2 წლის განმავლობაში სახელმწიფო ბანკიდან 1 მლნ. მანეთის გამოყოფას. 1865 წლის 11 თებერვალს იმპერატორმა დაამტკიცა კავკასიის მეფისნაცვლის მიხეილ რომანოვის და ბარონ ნიკოლაის წინადადება რკინიგზის მშენებლობაზე ჯარისკაცების და ადგილობრივი მუშების გამოყენების თაობაზე. ამრიგად, 1865 წლის 1 მაისიდან დაიწყო ფოთი-თბილისის რკინიგზის მშენებლობა. პირველად სამუშაოები წარიმართა სადგურ ყვირილადან (ზესტაფონი) გრაკლამდე. 1865

წლის 15 ივნისს კავკასიის მეფისნაცვლის განკარგულებით რკინიგზის მშენებლობისათვის ყოველწლიურად გამოიყო 0,5 მლნ. მანეთი. განკარგულებაში ხაზგასმით იყო აღნიშნული, რომ იმ შემთხვევაში, როცა არ არსებობდა მშენებლობისათვის საჭირო კონცესია (რადგან კაპიტალისტებმა სათანადო გარანტიების მიუხედავად არ აიღეს ხელში მშენებლობის საქმე), საჭირო იყო დამატებითი თანხები.

სამხრეთ კავკასიის მხარის ხელმძღვანელობა ფიქრობდა, რომ მიწის ვაკისის სამუშაოების დამთავრების შემდეგ დანარჩენი სამუშაოებისათვის გამოინახებოდა სათანადო კერძო კაპიტალი. ერთ-ერთი სერიოზული განცხადება მართლაც გაჩნდა 1865 წლის აპრილში, რომლის ინიციატორები იყვნენ თბილისელი მოქალაქეები ძმები ალექსანდრე და ივანე ანანოვები. მათ გამოიანგარიშეს, რომ ყოველ ვერსზე უნდა დახარჯულიყო 79 286 მან (ანდა 97 426 მან. საკრედიტო ბილეთების სახით). ეს მაშინ, როდესაც გზათა მიმოსვლის სამმართველოს ანგარიშით, იგი არ უნდა ყოფილიყო 81 615 მან. საკრედიტო ბილეთზე მეტი. სამშენებლო ხარჯების ასეთი ზრდის გამო, ძმებ ანანოვებს უარი უთხრეს კონცესიის მიცემაზე.

1865 წლის ნოემბერში ფინანსთა სამინისტრომ განაახლა მოლაპარაკება უცხოელ კაპიტალისტებთან. შემოსული იყო 4 წინადადება: ოფენგეიმის, ლევის და ბრაუნის, ბუკესი, ბელვალეტისა და სტიფელიასი. უკანასკნელი ორის წინადადება უფრო მისაღებად ცნეს.

რკინიგზის მშენებლობაში ყოველდღიურად მონაწილეობდა 4 120 ჯარისკაცი. ადმინისტრაცია ფიქრობდა, რომ სამუშაო სწრაფ ტემპებში შესრულდებოდა და იაფი დაჯდებოდა, მაგრამ ასე არ მოხდა. ყოველი კუბური საფენი მიწის სამუშაოები დაჯდა 6 მან. 64 კაპ. 1869 წლის 11 აგვისტოს მეფისნაცვალმა კავკასიის კომიტეტს მოსთხოვა სამუშაოების საწარმოებლად დამატებითი ასიგნებანი 2 716 792 მანეთის ოდენობით. გზათა მიმოსვლის სამინისტროში ამ საქმის განხილვის შემდეგ დადგინდა, რომ

სამუშაოებს სულ დასჭირდებოდა 4 956 670 მან. გზათა მიმოსვლის მინისტრის მოვალეობის შემსრულებელმა გრ.ბობრინსკიმ და ფინანსთა მინისტრმა რეიტერმა მიიღეს გადაწყვეტილება დანარჩენი სამუშაოები შეესრულებინა ფოთი-თბილისის რკინიგზის მშენებლობის საზოგადოებას. მოლაპარაკებების დროს საზოგადოების დირექტორმა პაუერმა განაცხადა, რომ საზოგადოება თანახმა იქნება, თუ ამ სამუშაოებისათვის გამოყოფილი იქნება 5,5 მლნ. მანეთი. ზუსტმა გაზომვებმა აჩვენა, რომ 285-ის ნაცვლად უნდა გაყვანილიყო 289,5 ვერსი რკინიგზა ე.ი. 4,5 ვერსით მეტი, ამიტომ საზოგადოებამ სულ მოითხოვა 5 963 000 მან.

განიხილა რა შექმნილი მდგომარეობა, 1870 წლის 7 აპრილს კავკასიის კომიტეტმა მიიღო საზოგადოების წინადადება და დაამტკიცა ფოთი-თბილისის რკინიგზის კონცესიის დამატებითი პირობები.

1871 წლის 14 აგვისტოს ექსპლოატაციაში შევიდა ფოთი-ყვირილას უბანი, 1872 წელს კი მწყობრში ჩადგა მიხაილოვო (ხაშური)-თბილისის უბანი. პირველი ხაზი სურამის ქედს კვეთდა ღია ხაზით, რომელიც ქედის დასავლეთი ფერდობით (სოფელ ფონაზე გავლით) აღიოდა ულელტეხილის უმაღლეს წერტილზე, ქოჩორას მთაზე აქედან კი აღმოსავლეთით ეშვებოდა სადგურ სურამში, შემდეგ კი მიემართებოდა ხაშურისკენ. იმდროინდელი მატარებელი, რომელსაც მუდამ მძიმე პირობებში უხდებოდა მოძრაობა, შედგებოდა 4 ვიწრობაზიანი ორღერძიანი ვაგონისაგან, რომელიც ყოველთვის მგზავრებით იყო გადატვირთული. ყველა ვაგონს ჰქონდა მუხრუჭი ხის სამუხრუჭე ხუნდებით. იგი აღმართზე „ფერფლის“ სერიის 4 ორთქმავალს ძლივს აძყავდა და ისიც 10-12 კმ. სიჩქარით. მატარებელი ძალზე არაკომფორტული ყოფილა, ვაგონებში საკმაოდ ციოდა. სურამისა და ყვირილას სადგურებში ფოთიდან და თბილისიდან მომავალ მგზავრებს უხდებოდათ ჯერ სპეციალურ მატარებელში გადაჯდომა, ხოლო შემდეგ მგზავრობის გაგრძელება ჩვეულებრივი მოძრავი შემადგენლობით.

1872 წლის 27 ოქტომბერს გაზეთი „დროება“ (№42) აქვეყნებს ფოთი-თბილისის რკინიგზის გამგეობის განცხადებას, რომელშიც აღნიშნულია, რომ: „რადგანაც ფოთი-თბილისის რკინიგზის სურამის ქედის გადასავალზე დაბრკოლება აღმოჩნდა, ამის გამო 28 ოქტომბრიდან დაწყებული თბილისიდან სურამამდის და ბეჟათუბნიდან ფოთამდის რკინიგზა შემდეგი წესით ივლის:

თბილისიდან სურამამდე თითო კაცზე:

პირველი კლასი.....5 მანეთი და 22 კაპიკი
 მეორე კლასი.....3 მანეთი და 92 კაპიკი
 მესამე კლასი.....2 მანეთი და 18 კაპიკი

ბეჟათუბნიდან ფოთამდე:

პირველი კლასი.....7 მანეთი და 11 კაპიკი
 მეორე კლასი.....5 მანეთი და 33 კაპიკი
 მესამე კლასი.....2 მანეთი და 96 კაპიკი

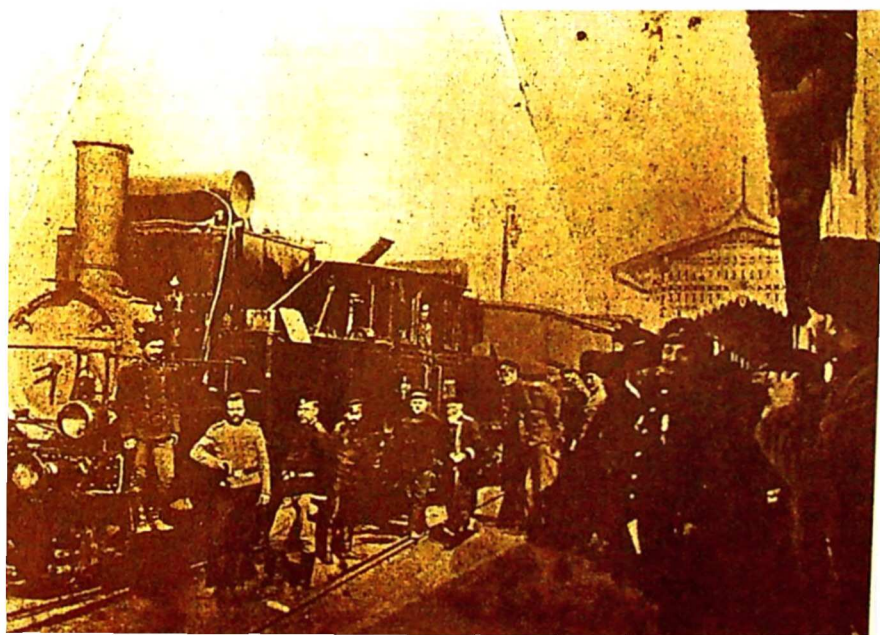
სურამიდან ბეჟათუბნამდე დაიარება ეკიპაჟები. ამ ეკიპაჟებში თითო კაცის ადგილი ღირს:

პირველი კლასი.....3 მანეთი
 მეორე კლასი.....2 მანეთი
 მესამე კლასი.....1 მანეთი

სულ თბილისიდან ფოთამდე ერთ კაცზე:

პირველი კლასი.....15 მანეთი და 33 კაპიკი
 მეორე კლასი.....11 მანეთი და 25 კაპიკი
 მესამე კლასი.....6 მანეთი და 14 კაპიკი

მალე გაიზარდა ტვირთბრუნვა და რთული საუღელტეხილო გზა ვეღარ უძლებდა დიდ დატვირთვას. წარმოიშვა სურამის საუღელტეხილო უბნის გეზ-ნიშნის შეცვლის აუცილებლობა უფრო რბილი პროფილის გეზ-ნიშნით. მის განსახორციელებლად აუცილებელი გახდა სურამის გვირაბის გაჭრა და დიდი დაქანების მქონე საუღელტეხილო უბნის რეკონსტრუქცია. ამ მი-

მართულებით პირველი კვლევა XIX საუკუნის 70-იან წლებში ინგლისელმა ინჟინერმა გაბმა აწარმოა, ხოლო 1874 წელს ინჟინერ მიშენკოვის მიერ წარმოდგენილი იქნა ახალი გეზ-ნიშნის კარიანტები, მაგრამ აღნიშნული პროექტები ვერ განხორციელდა.

1883 წელს სამხრეთ კავკასიის რკინიგზის სამმართველომ გზათა მიმოსვლის სამინისტროს წარუდგინა რკინიგზის ხაზის ახალი მიმართულება: მოლითი-წიფა-ბელლითი-ტეზერი-მიხაილოვო (ხაშური). აღნიშნული პროექტით გვირაბი უნდა გაყვანილიყო ყველაზე რთულ უბნებზე, მაგრამ მცირდებოდა ექსპლოატაციის ხარჯები.

მრავალი განხილვის, განსჯის, დამატებებისა და შესწორებების შემდეგ 1886 წლის 9 ივლისს პროექტი დაამტკიცეს. გვირაბის მშენებლობის უფროსად დაინიშნა პოლონელი ინჟინერი ფერდინანდ რიძევსკი. მშენებლობა დაიწყო 1886 წლის დასასრულს. სურამის გვირაბის მშენებლობა მიმდინარეობდა, იმდროინდელი რუსეთის სინამდვილეში პირველად, შვეიცარული სამშენებლო გამოცდილების გათვალისწინებით.

სურამის ქედის ორივე მხარეს ერთმანეთის შესახვედრად გაყვანილი იქნა წოლხვრელები. სამუშაოები სრულდებოდა ხელით, კლდე მუშავდებოდა ბრანდტის სისტემის ჰიდრაულიკური ბურღებით. გვირაბს ერთდროულად ორივე მხრიდან დიდი სიზუსტით ჭრიდნენ. როდესაც ორივე მხარე შეერთდა, გამოირკვა, რომ მშენებლები ერთმანეთს აცდნენ ჰორიზონტალში მხოლოდ 128 მილიმეტრით, ხოლო ვერტიკალში 43 მილიმეტრით. ეს მაჩვენებლები ტექნიკური მონაცემებით გათვალისწინებულზე ნაკლები იყო. მშენებლობაზე მუშაობდა 2 000-მდე მუშა. სამუშაოები მიმდინარეობდა ორ ცვლად (დღე-ღამე). შემორჩენილია გვირაბის გამყვან ინჟინერთა ჯგუფის ფოტოსურათი, რომელიც გადაღებულია 1888 წელს (გვირაბის ორივე მხრიდან შეერთების ზეიმის დროს). ფოტოსურათის მეორე მხარეს იკითხება მშენებლობის ხელმძღვანელ ინჟინერთა გვარები: კასიასი, რიძევსკი, ბრანდაო, ალექსანდრეოსი და როიტი.

1888 წელს გვირაბის მშენებლობის სამუშაოები დაუთვა-
ლიერებია რუსეთის იმპერატორს ალექსანდრე II-ს. მისი სურამ-
ში ყოფნასთან დაკავშირებით თბილისელი სოცდაგრების ინიცია-
ტივით და სახსრებით გადაწყვეტილა სურამის გვირაბთან
ობელისკის აღმართვა. 1893 წლის 22 ივლისს ობელისკი საზეიმო
კითარებაში გახსნილა.

1890 წლის 16 სექტემბერს დასრულდა გვირაბის მშენებლო-
ბა და პირველმა მატარებელმაც გაიარა. დიდი იყო სიხარული,
ქართველ მამულიშვილებს ეს დიდ საქვეყნო საქმედ მიაჩნდათ.
გვირაბის გიგანტური ნაგებობის დამთავრების აღსანიშნავად მოჭ-
რილი იქნა ბრინჯაოს მედალი, რომლის ერთი ეგზემპლარი ხაშ-
ურის მხარეთმცოდნეობის მუზეუმში ინახებოდა, ამჟამად დაკარ-
გულია (ობიექტური მიზეზების გამო).

1876 წლის აგვისტოში მიხაილოვოში (ხაშურში) გაიხსნა
რკინიგზის მთავარი სახელოსნო, რომელიც ერთ-ერთ დიდ საწარ-
მოდ ითვლებოდა არა მარტო იმდროინდელ საქართველოში,
არამედ მთელ კავკასიაში. პირველ ხანებში სახელოსნოებში 400-
ზე მეტი კაცი მუშაობდა, უკვე 1881 წლისათვის კი აქ დასაქმე-
ბული იყო 1000 კაცზე მეტი. მიხაილოვოს რკინიგზის მთავარ
სახელოსნოებში მოქმედ ძრავათა სიმძლავრე უდრიდა 210 ცხ-
ენისძალას, ხოლო გამოშვებული პროდუქციის ღირებულება 1
მლნ. მანეთს.

1883 წლამდე მიხაილოვოს მთავარ სახელოსნოებში მოქ-
მედებდა რამდენიმე საამქრო: ორთქმავალ-შემკეთებელი, სახარა-
ტო, სამჭედლო და სამსხმელო. მოგვიანებით საამქროთა უმეტესი
ნაწილი თბილისში გადაიტანეს.

XIX საუკუნის 80-იანი წლების დასასრულს მიხაილოვოს
და მუშათა სახელოსნოების მდგომარეობას აღწერს სოფრომ მგა-
ლობლიშვილი 1888 წლის 22 იანვრის გაზეთ „ივერიაში“:
„მიხაილოვო პატარა ქალაქს ჰგავს, სადაც ბლომად არის ფაბ-
რიკები, სხვადასხვა სახელოსნოები და ქარხნები, სადაც მუშა ხ-
ალხს ჭიანჭველასავით გაუდის ფუსფუსი.“

საქართველოში რკინიგზების მშენებლობაში დიდი წვლილი შეუტანია ნ.ნიკოლაძეს. გარდა იმისა, რომ იგი შემოქმედებითად მონაწილეობდა გზის გაყვანაში, ეხმარებოდა მშენებლებს საჭირო მასალების შოვნაში, კალმითაც ცდილობდა ქართველი მკითხველისათვის მიეწოდებინა ამ საქმესთან დაკავშირებული საინტერესო მასალები. 1871 წლის 12 აგვისტოს „დროებაში“ იგი წერდა: „ღმერთს გეფიცებით დღევანდელი ჩემი კორესპოდენციისათვის მე კარგი სამახარობლო მერგება. აი, რა ჩინებულ ამბავს გამახარობლებთ: აგვისტოს თოთხმეტს იკურთხება და გაიხსნება ჩვენი რკინისგზა ფოთიდან ყვირილამდე. დამეთანხმებით, რომ ამაზე უკეთესი ამბავი ქვეყანაზე ძვირი საშოვარია.“

საქართველოში პირველი რკინიგზის მშენებლობა დამთავრდა 13,5 თვეში და 1871 წლის 14 აგვისტოს სადგურ ყვირილადან ფოთისაკენ გავიდა საზეიმოდ მორთული მატარებელი. თუმცა უნდა აღინიშნოს, რომ სამხრეთ კავკასიის რკინიგზის „დაბადების დღედ“ ითვლება 1872 წლის 10 ოქტომბერი, როცა ფოთიდან თბილისში ჩავიდა პირველი მატარებელი.

პირველი მაგისტრალის გახსნის აღსანიშნავად დამზადებული იქნა ოქროს ჟეტონი, რომლითაც ნიკო ნიკოლაძე დააჯილდოვეს გზის მშენებლობაში აქტიური მონაწილეობისათვის.

1871 წლის 30 სექტემბრიდან დღე-ღამეში დაინიშნა 4 წყვი-

ლი მატარებელი. მატარებლების საშუალო სიჩქარე საათში შეადგენდა 22 ვერსს. გადაზიდვების ტარიფს, რუსეთთან შედარებით, ემატებოდა 50%, მაგრამ 1871 წლის ბოლოდან ძალაში შევიდა მტკიცე რუსული ტარიფი.

ფოთი თბილისის რკინიგზა შენდებოდა 14 წლის განმავლობაში, გზის საერთო სიგრძე შეადგენდა 189,518 ვერსს და მასზე განლაგებული იყო 21 სადგური. ძირითადი ტექნიკა, სხვა საჭირო მანქანები და დანადგარები ინგლისიდან იყო გამოწერილი.

XIX საუკუნის ბოლოს დღის წესრიგში დადგა სამხრეთ კავკასიის რკინიგზის გადაცემა სახელმწიფოსათვის (კერძო კონცესიონერების მიერ აგებული ცალკეული ხაზების მშენებლობის გადასვლა სახელმწიფოს ხელში). 1889 წლის 20 აპრილს დამტკიცებულ იქნა სახელმწიფო საბჭოს შეხედულება სამხრეთ კავკასიის რკინიგზის საერთო სისტემაში გაერთიანების შესახებ. ფაქტიური გადაცემა მოხდა 1889 წლის 1 აგვისტოს.

ფოთი-თბილისის რკინიგზის გაყვანით საქართველოს მრეწველობა და სოფლის მეურნეობა მნიშვნელოვნად დაწინაურდა. აღმოსავლეთ საქართველოს დაკავშირებამ დასავლეთ საქართველოსთან დინამიური გაზადა სავაჭრო-სამრეწველო პროცესები და იაფი ნედლეულითა და სასარგებლო წიაღისეულით მდიდარ მხარეში აღორძინება დაიწყო კაპიტალისტურმა წარმოებამ.

1875 წლისათვის ფოთი-თბილისის რკინიგზის საერთო შემოსავალი შეადგენდა 1 347 294 მან. და 95 კაპ, გასავალი – 1 303 319 მან. და 57 კაპ. სუფთა მოგება იყო 43 975 მან. ე.ი. ყოველ ვერსზე შემოსავალი იყო 4 661 მან. და 92 კაპ. გასავალი- 4 509 მან. და 75 კაპ.

საერთო შემოსავალი ასე ნაწილდებოდა:

- სამეზავრო მოძრაობიდან შემოდიოდა 513 710 მან. და 60 კაპ.
- საბარგოდან 778 839 მან. და 20 კაპ.

1881 წლის ანგარიშში მოცემულია შემდეგი მონაცემები:
 - საერთო შემოსავალი2 645 301 მან. 54 კაპ.
 - გასავალი2 481 485 მან. 04 კაპ.

1882 წლის ანგარიშში მოცემულია შემდეგი მონაცემები:
 - საერთო შემოსავალი2 225 775 მან. 24 კაპ.
 - გასავალი2 190 917 მან. 75 კაპ.

1887 წლის ანგარიშში მოცემულია შემდეგი მონაცემები:
 - საერთო შემოსავალი9 032 771 მან. 54 კაპ.
 - გასავალი6 472 882 მან. 02 კაპ.

მომდევნო წლებში სულ უფრო იზრდებოდა ფოთი-თბილისის მაგისტრალის ფინანსური მაჩვენებლები:

წლები	საერთო შემოსავალი (მლნ მანეთებში)	გასავალი (მლნ მანეთებში)	+ მოგება - წაგება
1871	92,3	-----	+
1872	1 397,3	1 322,9	+74,4
1880	2 549,3	2 315,3	+234,0
1884	506,3	4 368,6	+137,7
1890	14 885,6	6 578,3	+8 307,3
1895	16 834,3	8 072,8	+8 761,5
1900	26 621,3	13 665,8	+12 955,5
1910	28 555,1	20 903,9	+7 651,2
1913	35 515,3	22 076,2	+13 439,1
1916	37 645,8	39 261,9	- 1 616,1

პარლ მეციწერი და მადის მრეწველობა XIX საუკუნის საქართველოში

მეცწვარეობის ფართოდ განვითარება და ქართული ცხერის მატყლის საუცხოო თვისებები უძველესი დროიდანვე ხელს უწყობდა სხვადასხვაგვარი ქსოვილების დამზადებას საქართველოში. XIX საუკუნეში წარმოების ეს დარგი მნიშვნელოვნად წინ წავიდა. ჟერ კიდეე 1803 წელს საქართველოს მთავარმართველმა გენერალმა პავლე ციციანოვმა თხოვნით მიმართა პეტერბურგს საქართველოში ადგილობრივი ნელლეულის ბაზაზე მადის ფაბრიკის მოწყობის მიზნით. იმჯერად რუსეთის ხელისუფლებამ ნაადრევად მიიჩნია ასეთი ინიციატივა, რითაც შენიღბა რეალური მიზეზი. მას არ აწყობდა მრეწველობის ამ დარგის განვითარება საქართველოში, რადგან იგი დიდ კონკურენციას გაუწევდა რუსეთის იმპერიის შიდა გუბერნიებში მოქმედ მადის ფაბრიკებში წარმოებულ პროდუქციას.

XIX საუკუნის 40-იან წლებში სამხრეთ კავკასიაში დამზადებული მატყლი ოდესის, მოსკოვის და ლონდონის ბაზრებზე მოხვდა და შეფასდა 4-ჯერ უფრო ძვირად, ვიდრე იგი ღირდა შიდა ბაზარზე. ქართული ნელლეულის მაღალმა ხარისხმა, როგორც ჩანს, ძალზედ დააინტერესა უცხოელი მეწარმეები. 1852 წლის იანვარში წარმოშობით პრუსიელმა მეწარმემ კარლ მეციწერმა მეფისნაცვალ ვორონცოვს თბილისში მადის ფაბრიკის მოწყობის კონდიცია წარუდგინა. ფაბრიკის ასაშენებლად საჭირო ტერიტორია თავ.ანდრეევსკის საკუთრება იყო, ამიტომ მეციწერმა მიწის მესაკუთრესთან 12 წლის ვადით საიჯარო ხელშეკრულება გააფორმა (150 მან.საფასურად წელიწადში). საიჯარო შეთანხმების ვადის გასვლის შემდეგ, საფაბრიკო ნაგებობები უნდა გადასულიყო მიწათმფლობელის ხელში (თუ ახალი ხელშეკრულება არ გაფორმდებოდა), ხოლო მანქანა-დანადგარები მეწარმის საკუთრებაში რჩებოდა.

მეფისნაცვალ ვორონცოვის მხარდაჭერის შემდეგ, გაფორმდა

სათანადო ხელშეკრულება, რომელმაც განსაზღვრა ორმხრივი ვალდებულებები. მეიცნერი არწმუნებდა მთავრობას, რომ ერთ წელიწადში მოაწყოდა ფაბრიკას და დაამზადებდა ხარისხიან მაუდს კავკასიაში მდგომი რუსული ჯარისა და პოსპიტალები-სათვის. იგი ვალდებულებას იღებდა, რომ ფასიც ხელსაყრელი იქნებოდა (2-კაპიკით ნაკლები საერთო ფასთან შედარებით). მეიცნერის გეგმით, წარმოების პროცესი მანქანური უნდა ყოფილიყო, რომელთაც მოძრაობაში მოიყვანდა მღინარე ვერეს წყალი. ფაბრიკის მოწყობის ადგილი შემთხვევით არ იყო შერჩეული-სოფელ ღრეში უნდა გაეგლო იალალებზე მიმავალ ცხვრის ფარებს, სადაც მოხდებოდა ცხვრის გაკრეჭვა, მატყლის გარეცხვა და დახარისხება. ყოველივე ეს ღიდ ეკონომიკურ დანაზოგებს მისცემდა წარმოებას. ამავე ღროს კარლ მეიცნერი მეფის მთავრობას სთხოვდა უპროცენტო სესხს 15 000 ვერცხლის ოდენობით, რომელიც დააკამყოფილეს.

1852 წელს, სათანადო დაფინანსების მიღებისთანავე, მეიცნერი მოსკოვში გაემგზავრა წარმოებისათვის საჭირო მანქანადანადგარების შესაძენად. მეწარმე იმავე წელს დაბრუნდა, ჩამოიტანა სათანადო მანქანები და თან ამ საქმის სპეციალისტებიც ჩამოიყვანა; მაგრამ მალე გამოირკვა, რომ მეიცნერის მიერ შედგენილი ხარჯთაღიციხვა არ იყო რეალური, ჩამოტანილი დაზგადანადგარების მონტაჟი ბევრად უფრო ძვირი დაჯდა, ვიდრე ამას მეწარმე ვარაუდობდა. მთავრობის მხრიდან მეწარმეზე მეთვალყურედ მიამაგრეს განსაკუთრებულ მინდობილობათა მოხელე ილიაშევიჩი, რომელმაც ეჭვი შეიტანა მეწარმის პატიოსნებაში. მან შეატყობინა ვორონცოვს, რომ მეწარმემ ფაბრიკაზე უკვე დაზარჯა ხაზინიდან გაცემული ყველა რესურსი, მაგრამ მისი საბოლოოდ დამთავრებისათვის კიდევ იყო საჭირო 13 000 მან, რაც მეიცნერს აღარ ჰქონდა; ამას ემატებოდა ფაბრიკის მუშებისათვის გასაცემი ხელფასი. ამ ღარღვევების გამო, მეიცნერი საქმეს ჩამოაშორეს.

1853 წელს მაუდის ფაბრიკის მშენებლობა თბილისში

დამთავრდა, მაგრამ საჭირო იყო ხელშეკრულებით გათვალ-
ისწინებული მუხლების შესრულება, კერძოდ ის, რომ ხაზინას
უნდა მიეღო ფაბრიკის მიერ წარმოებული მაუდი რუსეთის არმი-
ისათვის. ამიტომ 1853 წელს მეფისნაცვალმა ვორონცოვმა მოითხო-
ვა ეს ნებართვა. რუსეთის იმპერიის ფინანსთა მინისტრმა კი ეს
თანხმობა არ მისცა, რადგან ეს გადაწყვეტილება ზიანს მიაყენ-
ებდა რუსეთის მაუდის მრეწველობას, რომელიც უკვე ამარაგებდა
არმიას სათანადო პროდუქციით. ასეთი ნებართვა ფაბრიკამ ვერც
მომდევნო წლებში მიიღო, ამიტომ შეკვეთების უქონლობის გამო
მრეწველობის ეს დარგი განწირული აღმოჩნდა.

1856 წელს ფაბრიკა ახალმა მეფისნაცვალმა მურავიოვმა
დაათვალიერა და მიიღო გადაწყვეტილება კერძო მესაკუთრისათ-
ვის მიეყიდა იგი, მაგრამ მსურველი არავინ გამოჩნდა. მოგვი-
ანებით კონტრაქტის საფუძველზე იგი გადაცა ფრანგ რიშონიეს,
რომელმაც არსებულ პრობლემებს თავი ვერ გაართვა და საწარ-
მომ არსებობა შეწყვიტა.

დიდგაჭარი პოეზი და ჩაის წარმოება XIX საუკუნის საქართველოში

ჩაის კულტურის მოშენების იდეა სამხრეთ კავკასიაში მეფის-ნაცვალ მსვრონცოვს ეკუთვნის. სწორედ მისი ინიციატივით XIX საუკუნის 40-იან წლებში იმპერატორის ბალისათვის ჩაის ბუჩქები გამოიწერეს ყირიმიდან. ამ ბუჩქების გარკვეული ნაწილი მან 1847 წელს აკლიმატიზაციისათვის სოხუმის ბოტანიკურ ბაღში და ოზურგეთის სანერგეში გამოგზავნა. ნერგებმა კარგად გაიხარეს და ისინი გადაიტანეს ზუგდიდში და ჩოხატაურის მახლობლად სამეგრელოს მთავრისა და თავად მ. ერისთავის მამულებში ამ კულტურის დასანერგად. XIX საუკუნის 60-იან წლებში თავადმა ერისთავმა სცადა ამ ნარგავების ფოთლებიდან ჩაის დაყენება, მაგრამ იგი დაბალი ხარისხის აღმოჩნდა. როგორც ჩანს, მან არ იცოდა ჩაის ფოთლის გადამუშავების ტექნოლოგია. სავარაუდოა, რომ ამის შემდეგ თავადმა ჩაის ბუჩქების მოვლას ნაკლები ყურადღება დაუთმო. რაც შეეხება სოხუმის ბოტანიკურ ბაღში არსებულ ნარგავებს, მათი რაოდენობა 1870 წლისათვის 18 აღწევდა, ამასთან ისინი კარგად ხარობდა და იოლად მრავლდებოდა. რუსეთ-თურქეთის ომის დროს სოხუმის ბოტანიკური ბაღი გაიძარცვა და 1906 წლისათვის იქ მხოლოდ ჩაის 3 ბუჩქიღა შემორჩა.

ჩაის კულტურისადმი სერიოზული ყურადღება მეფის მთავრობამ გამოიჩინა 1884 წელს პეტერბურგში გამართულ „ბოტანიკისა და მებაღეობის საერთაშორისო კონგრესზე“, სადაც მიწათმფლობელებმა ჩაქვიდან ა.ა.სოლოვცოვმა და ნ.კ.ზეიდლიცმა წარადგინეს რეფერატი ჩაის კულტურის შესახებ. მათ კონკრეტული წინადადებით მიმართეს რუსეთის აღმირალს ჩიხაჩოვს, რათა მას გამოეწერა ჩაის ბუჩქები ამ კულტურის განვითარებისათვის ჩაქვში. 1885 წლის ივლისში ჩაის ბუჩქები საქართველოში შემოიტანეს, თუმცა მათი დიდი ნაწილი ძლიერ დაზიანდა საბაჟოზე ჩატარებული საღებზინფექციო სამუშაოების გამო. გად-

არჩენილი ბურჟუაზიის სათანადო ყურადღებითა და მოვლა-პატრონობით ჩაქვში გაშენდა ჩაის პირველი მცირე პლანტაცია. სოლოვცოვის მიერ ზემღერის მეთოდით მიღებული ქართული ჩაი აღმოჩნდა ძალზედ მაღალი ხარისხის. მოგვიანებით მას მიბაძა დიდვაჭარმა პოპომა. იგი აჭარაში ფლობდა 300 ჰექტარ მიწას. მან, პროფესორ ტიხომიროვთან ერთად, რამდენჯერმე დააფინანსა აღმოსავლეთის ქვეყნებში გაგზავნილი სამეცნიერო ექსპედიციები (ჩინეთში), ჩამოიტანა ჩაის ბურჟები, კარგად შეისწავლა ჩაის მოვლა-პატრონობა და გადაამუშავება. მოგვიანებით ეს შეძენილი ცოდნა თავის მამულებში მან პრაქტიკულად გამოიყენა და გააშენა ჩაის პლანტაციები სამ ადგილას: ჩაქვთან ახლოს, სოფ. კაპრიშუმთან და სოფ. სალიბაურთან. მან ამ დარგში განახორციელა 2 მლნ მანეთის ინვესტიცია. პოპოვის მეურნეობაში შრომობდა დაახლოებით 400-მდე მეჩაიე. 1893 წელს მის მიერ ევროპულ ყაიდაზე მოწყობილი ჩაის ფაბრიკა ყოველწლიურად უშვებდა 50-60 ათას გირვანქა მზა პროდუქციას, ბაიხისა და დაწნეხილ ჩაის, რაც მნიშვნელოვან შემოსავალს აძლევდა მეწარმეს. სოლოვცოვისა და პოპოვის ინიციატივით მოეწყო კიდევ ერთი ექსპედიცია ინდოეთში, კუნძულ ცეილონზე ჩაის საქმის შესწავლის მიზნით. ექსპედიციაში მონაწილეობდნენ პროფესორი ან.კრასნოვი და აგრონომი ინ.კლინგენი. ექსპედიციის წევრებმა ინდოეთიდან, ჩინეთიდან და იაპონიიდან-ჩამოიტანეს „იანლოდუნის“, „ნიჩგოუს“ და „კანგრას“ ჯიშის ჩაის ბურჟები.

იმავე წლებში ჩაქვსა და ბათუმის შემოგარენში ჩაის პლანტაციები ჰქონდათ ბ.ავუჩინოს, ა.ისტოიანოვს და გ.ბიხოვეცს. მათ კუთვნილებაში არსებული ჩაის პლანტაციების საერთო ფართობი 300 ღესეტინას აღემატებოდა. ჩაის გადამამუშავების ადგილობრივმა პრაქტიკამ აჩვენა, რომ 1 ღესეტინა ჩაის პლანტაციიდან შესაძლებელი იყო 2 000-დან 4 000 ფუნტამდე მწვანე ფოთლის მიღება, რომლისაგანაც ამზადდებდნენ 600-დან 1000 ფუნტამდე მზა, მშრალ ჩაის. აჭარის ტერიტორიაზე მიღებული ჩაის ფოთოლი მუშავდებოდა პოპოვის ფაბრიკაში, სადაც დამონტაჟებული

იყო ინგლისური ფირმა „დავიდსონის“ მანქანა-დანადგარები. ფაბრიკის აშენება და საჭირო ტექნიკით უზრუნველყოფა მეწარმეს 40 000 მანეთი დაუჯდა. 1902 წელს ჩაის არსებული პლანტაციებიდან ქარხანაში შემოიტანეს 41 000 ფუთი ჩაის ფოთოლი, 1903 წელს კი 43 000 ფუთი. განსხვავდებოდა ჩაის ფასებიც-იგი მერყეობდა 60 კაპ-დან 2მან. 40 კაპიკამდე. შედარებით დაბალი ხარისხის ჩაით მარაგდებოდა ჯარის ნაწილები, ხოლო საუკეთესო ჩაი პეტერბურგსა და მოსკოვში იგზავნებოდა. 1895 წელს პოპოვის მიერ ბაიხის ჩაის პირველი პარტია გაიტანეს ბაზარზე, 1889 წლიდან მას მოჰყვა დაწნეხილი ჩაის პირველი პარტიების რეალიზაცია. 1896 წელს პოპოვმა ტექნოლოგიური სიახლეების დანერგვით შეძლო ჩაის ერთჯერადი აბები შეექმნა, რომელიც წარადგინა მთელ რიგ გამოფენებზე ჯერ ნოვგოროდში, შემდგომ კი 1897 წელს სტოკჰოლმში, 1899 წელს პეტერბურგში, 1900 წელს პარიზში, 1901 წელს გლაზგოში. პროდუქციამ დიდი მოწონება დაიმსახურა. სწორედ ამიტომ პოპოვმა 1900 წელს ბაზარზე გასატანად 24 000 ცალი ჩაის აბი დაამზადებინა. სამწუხაროდ, საქართველოში დამზადებულ ქართულ ჩაის რუსული ჩაის ეტიკეტი ერტყა.

მომდევნო წლებში, როგორც ჩანს, მხოლოდ პოპოვის ჩაის ფაბრიკა ვეღარ აუდიოდა დიდი რაოდენობით დაგროვილი ჩაის ფოთლის გადამუშავებას, მაგრამ კონკრეტული მონაცემები ქარხნის მუშაობის დინამიკის შესახებ აღარ მოგვეპოვება.

მიტროფანე ლალიძე და უაღკოპოლო სასმელების წარმოება

(მოღვაწეობის I პერიოდი)

მიტროფანე ლალიძე 900-იან წლებში

მიტროფანე ლალიძის სახელი ფართოდაა ცნობილი საქართველოში, რომელიც მეწარმემ დიდი გარჯითა და ადამიანური კეთილშობილებით მოიპოვა. მან თავისი შრომისმოყვარეობითა და მოქალაქეობრივი პასუხისმგებლობით გაიკაფა ცხოვრების გზა და საქვეყნოდ ცნობილი პიროვნება გახდა.

მიტროფანე ერძალოს ძე ლალიძე დაიბადა 1869 წელს ქუთაისის მაზრის სოფელ ჭოლეუში, ღარიბი აზნაურის ოჯახში. 14 წლის მიტროფანემ ქუთაისში კოკოჩაშვილისა და ივანოვსკის აფთიაქში დაიწყო მუშაობა.

ივანოვსკის ქუთაისში ჰქონდა ლიმონათის წარმოებაც, სადაც დასაქმებულმა მიტროფანე ლალიძემ კეთილსინდისიერებითა და დაუღალავი შრომით მეწარმის დიდი სიყვარული და პატივისცემა დაიმსახურა. ახალგაზრდა მიტროფანემ შესანიშნავად შეისწავლა ხილეული წყლების-უაღკოპოლო სასმელების წარმოების მეთოდები და ივანოვსკის გარდაცვალების შემდეგ ამ წარმოებას თვითონ ჩაუდგა სათავეში. 1900 წელს მან შექმნა ხილეული წარმოების ამხანაგობა და პირველმა გადაჭრა საქართველოში

უაღკოპოლო სასმელების დასამზადებლად ნატურალური წვენების გამოყენების საკითხი. მეწარმე განსაკუთრებულ ყურადღებას აქცევდა ნედლეულის ხარისხს და ტექნოლოგიის მკაცრად დაცვას. იგი უფრო მეტად დაინტერესებული იყო ქართული სასმელების ხარისხითა და სახელით, ვიდრე ამხანაგობის მოგებით. მან კარგად იცოდა, რომ როგორც კვების პროდუქტი, გამაგრილებელი და წყურვილის დამაკმაყოფილებელი საშუალება, უაღკოპოლო სასმელები ფართოდ მოიხმარება წლის ნებისმიერ დროს, გარდა ამისა, მას ფართოდ იყენებენ კვების სხვადასხვა პროდუქტების, საკონდიტრო ნაწარმის, ლიქიორების, კისელის, ნაყინის და სხვათა დასამზადებლად. სწორედ ზემოთ ჩამოთვლილი ფაქტორები გახლდათ ამ ბიზნესის წარმატების საიდუმლო.

1902 წელს მიტროფანე ლალიძე გაემგზავრა გერმანიაში და საფრანგეთში, სადაც უკეთ გაეცნო უაღკოპოლო წყლების წარმოების მოწინავე ტექნოლოგიებს. ქუთაისის იმდროინდელი ბანკის მმართველის კირილე ლორთქიფანიძის დახმარებით და ხელშეწყობით საფრანგეთის ერთ-ერთი კომპანიისაგან მან მიიღო

კრედიტი ელექტროსადგურისათვის საჭირო დანადგარების შესაძენად. 1904 წელს ქუთაისში პირველად აშენდა ელექტროსადგური, რომლითაც ჯერ ქუთაისის თეატრი განათდა, შემდეგ ქალაქის ქუჩებიც. რიონჰესის ამოქმედებამდე მიტროფანე ლალიძის თაოსნობით აშენებული ელექტროსადგური ემსახურებოდა ქუთაისს და მის მრეწველობას.

ფრანგული კონტაქტების გამოყენებით მიტროფანე ლალიძემ საფრანგეთიდან მიიღო მაცივარ-დანადგარები ხელოვნური ყინულის მისაღებად და ნელ-ნელა ჩამოაყალიბა დიდი სიმძლავრის ქარხანა, რომელიც მაღალხარისხოვანი პროდუქციით ამარაგებდა საქართველოს სხვადასხვა კუთხეებს.

1902 წელს მიტროფანე ლალიძის თაოსნობით ქუთაისში, ყოფილ არქიელის გორაზე დამონტაჟდა წყლის მილის მთავარი აუზი, რომელიც რიონის სილა-წყლის ნაცვლად ქალაქს ამარაგებდა ანკარა წყლით.

მიტროფანე ლალიძის სამეწარმეო საქმიანობაში ყველაზე საინტერესოა ის ფაქტი, რომ მან პირველმა, უაღკოპოლო სასმელების საწარმოებლად, ფართოდ გამოიყენა საქართველოში არსებული ადგილობრივი ხილ-კენკრის ნედლეული მიკრორაიონების მიხედვით. კენკრას განსაკუთრებით ბორჯომი-ბაკურიანის ხეობიდან არჩევდა, ხილს ქართლიდან და ა.შ.

ქართული უაღკოპოლო სასმელების მაღალი ხარისხი მხედველობიდან არ გამოჩნენიათ საზღვარგარეთ. 1913 წელს პეტერბურგსა და ვენაში სასმელთა საერთაშორისო გამოფენაზე ქართულმა მიტროფანესულმა უაღკოპოლო სასმელებმა პირველი ადგილები დაიკავე და ოქროსა და ვერცხლის მედლებით დაჯილდოვდა. ლალიძის პროდუქცია საქართველოს საზღვრებს გარეთაც იგზავნებოდა. თბილისში მყოფი ირანელი ვაჭრები ირანის დიდებულებსა და წარჩინებულ პირებს, როგორც განსაკუთრებულ საჩუქარს, „ფემქაშად“ უგზავნიდნენ ლალიძის ლიმონათებს. თვითონ მეწარმეს არაერთხელ მიუღია მიწვევა რუსეთიდან, ირანიდან, ეგვიპტიდან და სხვა ქვეყნებიდან, მაცდუნებელ პირობებსაც

სთავაზობდნენ, მაგრამ არცერთი ქვეყნის საქმიანი წინადადება არ აღმოჩნდა მისთვის მიმზიდველი.

XX საუკუნის დასაწყისში, როცა მიტროფანე ლალიძემ სამეწარმეო საქმიანობა დაიწყო, თბილისში უკვე ფუნქციონირებდა ე. ზემელსკის და ვ. მამულაოვის უაღკოპოლო სასმელების მწარმოებელი ქარხნები, მაგრამ ამას მიტროფანე ლალიძე არ შეუშინებია და 1906 წელს თბილისში დააარსა ლიმონათის ქარხანა, რომლის წარმოებული პროდუქცია თავისი ხარისხით აშკარად სჯობნიდა ბაზარზე უკვე არსებულს.

ლალიძის ქარხანა განთავსებული იყო რუსთაველის პროსპექტზე, კავშირგაბმულობის სამინისტროს პირველ სართულზე. 1921 წელს ზედა სართულებში ხანძარი გაჩნდა. სახანძრო რაზმმა დაიწყო ცეცხლის ჩაქრობა. ამ დროს გამოცხადდა განგაში ოპერაში ხანძრის გაჩენის თაობაზე. მეხანძრეებმა მიატოვეს ქარხანა და ოპერისაკენ გაიქცნენ. განგაში ცრუ აღმოჩნდა, მაგრამ მეხანძრეები უკან აღარ დაბრუნებულან. მიტროფანე ლალიძის მეგობრები: ტიციან ტაბიძე, პაოლო იაშვილი, ვალერიან გაფრინდაშვილი და ქართული ინტელიგენციის სხვა წარმომადგენლები მეხანძრეებისაგან მიტოვებულ ცეცხლწაკიდებულ ქარხანას შიშველი ხელებით აქრობდნენ, მაგრამ ვერ გადაარჩინეს. მოგვიანებით მიტროფანე ლალიძემ თავისი ქარხანა აღადგინა.*

მიტროფანე ლალიძე მუდამ სიახლეების ძიებაში იყო და საფუძველს უყრიდა ნოვატორულ წამოწყებებს. მაგალითად, იგი

* მიტროფანე ლალიძის ბიოგრაფიისა და საქმიანობის შესახებ საინტერესო ცნობები მოგვაწოდა ქალბატონმა ლამარა სიღამონიძემ, რომელიც წლების განმავლობაში იყო ლალიძის წყლების დირექტორი. ვაწეული დახმარებისათვის ქალბატონ ლამარას დიდ მადლობას მოვახსენებთ.

დაინტერესდა სამთო და ქიმიური მრეწველობის ისეთი მნიშვნელოვანი დარგით, როგორცაა ბარიტის მოპოვება. მან იცოდა, რომ იგი საღებავების წარმოებაში მნიშვნელოვანი შენაერთი იყო. მას ბარიტი შემოჰქონდა ქუთაისთან ახლოს მდებარე სოფელ ჟონეთის საბადოდან. დამუშავებისა და გამდიდრების შემდეგ პროდუქცია სარეალიზაციოდ მზადდებოდა.

მიტროფანე ლალიძე მრავალი დიდმნიშვნელოვანი ეროვნული საქმის ხელმძღვანელი და წამომწყები იყო, კერძოდ იგი აფინანსებდა წიგნების გამოცემას, რომელიც მეტად რთულ საქმეს წარმოადგენდა ეკონომიკური თვალსაზრისით. იგი ბეჭდავდა წერილებსა და კორესპონდენციებს „ივერიაში“, „კვალში“, „სახალხო გაზეთში“, „დროებაში“, „ცნობის ფურცელში“ და ა.შ. ლალიძეს განსაკუთრებული მეგობრობა აკავშირებდა აკაკი წერეთელთან, ვალერიან გუნიასთან, პაოლო იაშვილთან, ტიციან ტაბიძესთან, ილია ჭავჭავაძესთან, თედო სახოკიასთან, ვასო აბაშიძესთან, კოტე მაყაშვილთან, შალვა დადიანთან, კონსტანტინე გამსახურდიასთან, გალაკტიონ ტაბიძესთან. 1900 წელს აკაკი წერეთელს ქუთაისში მიტროფანე ლალიძის უაღკოპოლო სასმელების მალაზიის გახსნისას ექსპრომტად ასეთი ლექსი წარმოუთქვამს:

სასმელების მეტოქე ვარ,
ღვინის, ლუდის, წყლის და რძისა-
ხილეულთა ესენცია-
მიტროფანე ლალიძისა.
გემოცა მაქვს, სუნიცა მაქვს,
გთხოვთ, ორივე გამისინჯოთ,
თორემ ისე რად მინდიხართ
მოხვიდეთ და გადიბრინჯოთ.*

* მიტროფანე ლალიძის წყლების მალაზია ქუთაისში მოთავსებული იყო ქალაქის ცნობილი ბუღეარის მოპირდაპირე მხარეს, სადაც მეზობლად კვიცარიძის წიგნებისა და ჟურნალ-გაზეთების მალაზია ყოფილა. სწორედ ამ მალაზიის წინ იკრიბებოდნენ თავადაზნაურთა ფენის წარმომადგენლები, რომლებიც აკაკის ლექსში მოხვდნენ.

საანისა და აბურის წარმოება XIX საუკუნის საქართველოში

საანის დამზადების ტექნოლოგია უცხო არ იყო საქართველოსათვის, თუმცა ეს დარგი განსაკუთრებით განავითარა იაგორ ლორის მელიქოვმა, რომელმაც 1843 წელს თბილისში მოაწყო საკმაოდ მსხვილი საანის დასამზადებელი საწარმო. საისტორიო არქივებში შემორჩენილია ამ საწარმოს ტექნიკური აღწერილობა, რომლის თანახმადაც, აქ იდგა 6 ქვაბი, 200 ჩაფი და საანის გასაციებელი 25 ყუთი. წარმოება ჯერ კიდევ არ იყო მანქანური. საწარმო ამზადებდა ორგვარ საპონს: პირველი ხარისხის საპონს, რომლის თითოეული ფუთი 2 მან.70 კაპ. და მეორე ხარისხის საპონს, რომლის თითოეული ფუთი 1 მან.80 კაპიკი ღირდა. წარმოებული პროდუქციის წლიური მოცულობა იყო 2 500 ფუთი (1 000 ფუთი იყო პირველი ხარისხის, 1 500 ფუთი კი მეორე ხარისხის). საწარმო ყოველწლიურად უშვებდა 4 500 მან. პროდუქციას. წარმოების პროცესი გრძელდებოდა 7 თვის განმავლობაში-აპრილიდან ოქტომბრამდე. წარმოებული პროდუქციის რეალიზაცია უმეტესწილად თბილისში ხდებოდა.

1841 წელს თბილისში კიდევ ერთი საანის ქარხანა გაიხსნა, რომელიც სტეფანე მეღვინოვს ეკუთვნოდა. არც ამ საწარმოში იყო მანქანური წარმოება. საწარმო წლიურად უშვებდა 1 300 ფუთ საპონს, ნახევარს პირველი ხარისხისას (ფუთი 3 მან.) და ნახევარს მეორე ხარისხისას (1 მან. 50 კაპ.). წარმოებული პროდუქციის ღირებულება ყოველწლიურად აღწევდა 3 000 მანეთამდე.

1843 წლისათვის ზემოთ დასახელებული საწარმოების მიერ გამოშვებული პროდუქციის საერთო ღირებულებამ 27 000 მან, ხოლო 1844 წელს კი 15 000 მან შეადგინა.

თბილისში საანის წარმოებით შემდგომში უცხოელებიც დაინტერესდნენ. 1843 წელს ფრანც შულცმა მოაწყო ევროპული ყაიდის საანის ქარხანა. ეს იყო მანქანური წარმოება. საწარმო, საანის

გარდა, ამზადებდა ქონისა და სტეარინის სანთლებს. 1844 წელს მეწარმემ წარმოების გაფართოების მიზნით, მთავრობას მოსთხოვა მიწის ნაკვეთები გარეუბან კუკიაში და ზუბალაშვილების შაქრის ქარხნის სიახლოვეს. იმავე წელს შულცთან საქმიანი პარტნიორობა წამოიწყო თბილისელმა მოქალაქემ იაგორ ხატისოვმა. ამ უკანასკნელმა წარმოებაში ჩაღო 5 000 მანეთი, პარალელურად შულცმა მთავრობისაგან ითხოვა 5 წლიანი პრივილეგია, რომელიც დააკმაყოფილეს. ასევე შეუფერხებლად გამოუყვეს მათ მიწის ნაკვეთი დიდუბეში, კასტელას ყოფილი აბრეშუმსახვევი ფაბრიკის მახლობლად. 1846 წელს მეწარმე – პარტნიორებს შორის უთანხმოება ჩამოვარდა, რამაც გარკვეულწილად შეაფერხა დაწყებული საქმე.

1846 წელს იაგორ და სტეფანე ხატისოვებმა ავლაბარში მოაწყვეს საპნის საწარმო და დამოუკიდებლად დაიწყეს საპნისა და სანთლების წარმოება.

თბილისში წარმოებული საპნის რეალიზაცია არ ხდებოდა მთელი საქართველოს მასშტაბით, ამიტომ ეს საქმე საქართველოს სხვადასხვა კუთხეებშიც წამოიწყეს. ახალციხის მაზრაში ფუნქციონირებდა საპნის 5 საწარმო, რომლებიც წლიურად აწარმოებდნენ 1 000 მან. პროდუქციას.

მომდევნო წლებში საპნის საწარმოების ზრდის დინამიკას შემდეგი სახე ჰქონდა:

- 1851 წელს თბილისში ითვლებოდასაპნის 3 საწარმო
..... 24 050 მან. ლირ. წლიური პროდ.
 - 1857 წელს საპნის 7 საწარმო
 - 1858 წელს საპნის 8 საწარმო – 31 250 მან. ლირ.
- წლიური პროდ.
- 1860 წელს საპნის 9 საწარმო
 - 1865 წელს საპნის 11 საწარმო

XIX საუკუნის დასაწყისშივე საქართველოში შესამჩნევად დაწინაურდა აგურის წარმოება. 1847 წელს ქუთაისში ფუნქციონირებდა აგურის ორი საწარმო, რომლებიც ყოველწლიურად 1 500 მანეთის პროდუქციას უშვებდნენ. მომდევნო წლებში წერილი საწარმოების გვერდით შედარებით მსხვილი საწარმოებიც ჩნდება. ერთ-ერთი ასეთი საწარმო ეკუთვნოდა მაქსიმე გაბაევს, რომელიც ყოველწლიურად ამზადებდა 800 მანეთის ღირებულების პროდუქციას. აგურის საკმაოდ წარმატებული ქარხანა ეკუთვნოდა ივანე ნაცვალოვს, რომელიც ტიპური მანუფაქტურა იყო, სადაც ყოველწლიურად იწარმოებოდა 1 600 მანეთის ღირებულების 200 000 ცალი აგური. აგურის საწარმოები ჰქონდათ აზნაურ აბულაძესა და გლევ დათუნაშვილსაც, რომლებიც გამოიმუშავებდნენ 1 600 მან. ღირებულების პროდუქციას. ამ პერიოდში აგურის ქარხნის მეპატრონეა ფირან ვარდანაშვილი. მისი აგურის ქარხანა უშვებდა 30 000 ცალ აგურს. სტატისტიკური მონაცემებით:

1855 წლისათვის ქუთაისში ფუნქციონირებდა აგურის 4 ქარხანა, რომლებიც უშვებდა 8 400 მანეთის პროდუქციას.

1860 წელს კი ქუთაისში არსებობდა აგურის 6 ქარხანა, რომლებიც ამზადებდნენ 5 680 მანეთის პროდუქციას.

აგურის ქარხნები არსებობდა დასავლეთ საქართველოს ქალაქებშიც-ოზურგეთში, სოხუმში და სხვ.

მევენახეობა-მელვინეობა XIX საუკუნის საქართველოში

როგორც ცნობილია, საქართველო მევენახეობის კლასიკურ ქვეყნადაა აღიარებული. ამ შესანიშნავ კულტურას საქართველოს მოსახლეობისათვის არა მარტო ეკონომიკური მნიშვნელობა ჰქონდა, არამედ იგი წარმოადგენდა მის სულიერ და ზნეობრივ საზრდოსაც. ალბათ, ამიტომაც აძლედა ვაზის კულტურას ასეთ მაღალ შეფასებას ილია ჭავჭავაძე, როცა წერდა: „ვენახს შიგ ჩატანილი აქვს უკვდავ განმსავით წინაპართა მთელი ჯაფა, მთელი მხნეობა და მეცადინეობა, ამიტომაც ჩვენებურ გლეხკაცს მარტო გამორჩომის წყაროდ კი არ მიაჩნია, არამედ იმ წმინდა აუზადაც, სადაც მამა-პაპას თავისი ოფლი მოუდენია და მიუბარებია საშვილიშვილოდ.“

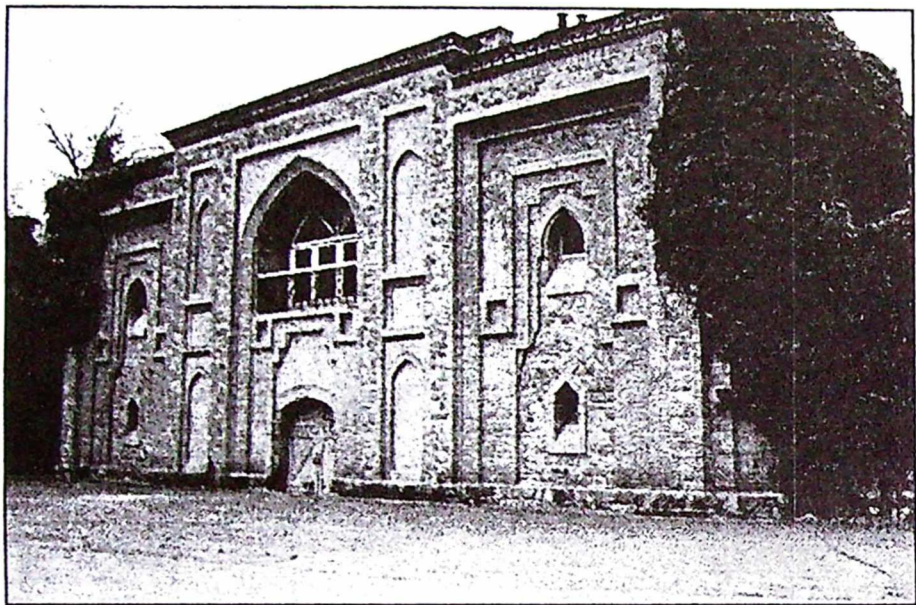
XIX საუკუნის საქართველოში მელვინეობა-მევენახეობის დარგის საუკეთესო სპეციალისტებად გვევლინებიან თავადი ჭავჭავაძეების საგვარეულო კახეთში. ჭავჭავაძეთა გვარის ისტორია იწყება XV საუკუნიდან. მათი ერთ-ერთი წინაპარი – ფაროდი ჭავჭავაძე 1438 წელს საქართველოს მეფის ალექსანდრე I-დიდის (1412-1442წწ) მიერ გაცემულ სიგელშია მოხსენიებული. ჭავჭავაძეთა გვარში ერთ-ერთი გამორჩეული პიროვნება იყო გარსევან ჭავჭავაძე-მამა ალექსანდრე ჭავჭავაძისა, მეფე ერეკლე II-ის დესპანი რუსეთის საიმპერატორო კარზე. მისი ვაჟი, ცნობილი პოეტი-რომანტიკოსი ალექსანდრე ჭავჭავაძე იყო დიდად განათლებული ერისკაცი და შესანიშნავი მეურნე, რომელიც გულმოდგინედ წარმართავდა მევენახეობა-მელვინეობას, თუთის ხეების მოშენებასა და მეაბრეშუმეობას წინანდალში, მუკუზანსა და ნაფარეულში. 1832 წელს მეწარმის საერთო წლიურმა შემოსავალმა 6 000 მანეთს გადააჭარბა. მის საწარმოო სექტორში დასაქმებული იყო 600 კაცი. ცნობილი გეოგრაფი ელიზე რეკლიუ წერდა: „ჭავჭავაძემ თავისი მევენახეობა ისე გააუმჯობესა, რომ მისი ღვინო ევროპაშიც იყო განთქმული. კახურ ღვინოს შეუძლია ტოლობა

გაუწიოს დასავლეთის ღვინოებს. ჭავჭავაძეების მამულში ერთგვარი ჯიშის ყურძენია, რომლისგანაც შამპანურის გაკეთებას აპირებდნენ.“

ალექსანდრე ჭავჭავაძე თანხებს არ ზოგავდა მეურნეობის სანიმუშოდ მოწყობისათვის. ერთ წერილში იგი აღნიშნავდა: „ჩემი შემოსავალი ამ მოკლე ხანში უნდა გაორკეცდეს, ვინაიდან ამ უკანასკნელ დროს მე დიდი თანხა დაეხარჯე მეურნეობის გასაუმჯობესებლად.“ 1835 წელს ა.ჭავჭავაძემ ბანკიდან 20 წლის ვადით 1 მილიონ მანეთამდე სესხი აიღო წინანდლის მეურნეობის გასაუმჯობესებლად. მოგვიანებით იგი მოლაპარაკებებს აწარმოებდა ალავერდის სპილენძის ქარხანასთან 6 000 ფუთი სპილენძის შესასყიდად, რომელიც სჭირდებოდა არაყსაზღელი ქარხნის მოსაწყობად და წყალსადენისათვის.

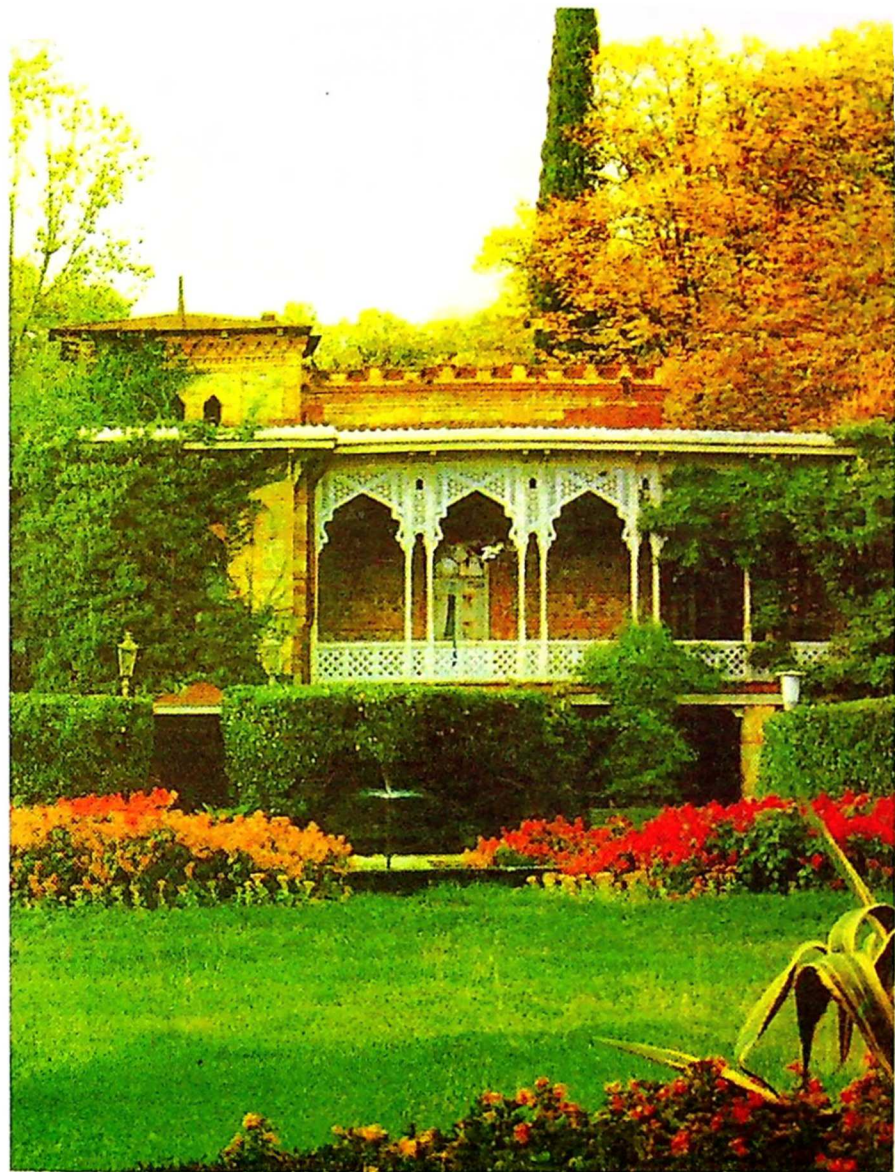
ალექსანდრე ჭავჭავაძე აშენებდა ვაზის ახალ ჯიშებს, სავენახე მიწის დამუშავებასა და ვაზის მოვლა-პატრონობას ასწავ-

ლიდა გლეხობას, მათ თავისი სანერგედან უფასოდ აძლევდა ვაზის ნერგებს. ყოველ ვენახთან ცალკე მარანი და მეზერეებისათვის ბინები იყო აშენებული. ჭავჭავაძეების მამულებში კერძო მესაკუთრე და დროებით ვალდებული გლეხობის გარდა, 576 კომლი ხიზანი ცხოვრობდა. ყველა მათგანი დასაქმებული იყო. მათ დროებით სარგებლობაში ჰქონდათ 111 დესეტიანა მიწა და ა.ჭავჭავაძეს წლიური მოსავლის 1/4 ნაწილს უხდიდნენ.

ალექსანდრე ჭავჭავაძემ თავის მამულში, წინანდალში, ააგებინა ორსართულიანი 150 000 ვედროიანი ღვინის სარდაფი. ამისათვის პეტერბურგიდან მოიწვია არქიტექტორი ვნიკოლა, მშენებელ-ინჟინერები გ.გერცი და შტერნი.

შემდგომში წინანდლის სარდაფის პირველი მეღვინე იყო შვედი დიკენსონი, ხოლო 1891 წელს ქბორდოდან წინანდლის სარდაფის მეღვინედ მოიწვიეს ფრანგი სპეციალისტი მერლ ანტუან მასანო. მისი როლი ფასდაუდებელია საქართველოში მეღვინეობის განვითარების საქმეში, რომელმაც პირველმა დანერგა

ალექსანდრე ჭავჭავაძის სახლ-მუზეუმი წინანდალში

საქართველოში ადგილობრივი ჯიშის ყურძნისაგან ევროპული ტიპის ღვინოების დაყენება.

1892 წელს ჩიკაგოს საერთაშორისო გამოფენაზე გაიგზავნა წინანდალში დაყენებული სუფრის საუკეთესო ღვინოები: 1888, 1889, 1890 წლების წინანდლის საფერავი, 1886 წლის წინანდლის მწვანე, 1887 წლის „დედოფლის ზვრის“ რქაწითელი, 1889 წლის მუკუზნის ღვინო და სხვა მრავალი ნიმუში, რომლებმაც უმაღლესი შეფასება დაიმსახურეს.

1900 წელს პარიზის საერთაშორისო სამრეწველო და სასოფლო-სამეურნეო გამოფენაზე კი გადასაგზავნად მოითხოვეს ვაზის ჰერბარიუმები, ტიკები, რუმბები, ქვევრები, ვარდის ზეთი და ვარდის წყლის ნიმუშები. წინანდლის მამულებიდან წარდგენილმა ყველა ექსპონატმა მაღალი შეფასება დაიმსახურა.

1911-1912 წლებში ევროპიდან მოწვეული სპეციალისტების: სოვიონის, ბოლტოვისა და ადგილობრივი სპეციალისტების ბერეჟიანის, ბელენკოვის, საგინაშვილისა და დავითაშვილის მონაწილეობით წინანდალში ამოქმედდა კონიაკის ქარხანა, სადაც დააყენეს სპირტსახდელი აპარატები, მაცივრები, სატუმბავი მანქანები და ა.შ.

მევენახეობა-მეღვინეობის სანიმუშო მარნები ჰქონდათ აგრეთვე ანდრონიკაშვილებს (გურჯაანსა და ბაკურციხეში), თავად აფხაზსა და ვაჩნაძეებს (კარდანახში), თავად ჯანდიერს (ვაჩნაძიანში), თავად ჩოლოყაშვილს (ახმეტაში), ივანე მუხრანბატონს (სოფ. მუხრანში), მსხვილ მეურნეს სალომე დადიან-მიურატს (სამეგრელოში), თავად ჯორჯაძეს (საბუეში) და ა.შ. თავადი ჯორჯაძე ღვინოს ევროპული წესით აყენებდა, რის გამოც 1890 წელს საუფლისწულო მამულების დეპარტამენტმა მას და მეღვინე შვედ დიკენსონს გამოუყო 1888, 1889 და 1890 წლების ღვინომასალა, საიდანაც ერთმანეთისაგან დამოუკიდებლად კუპაჟების საშუალებით სამარკო ღვინოები უნდა დაემზადებინათ. სამუშაოს შესრულების შემდეგ ღვინის ნიმუშები გადაეგზავნა დეპარტამენტს. სპეციალურმა კომისიამ შეამოწმა და დაასკვნა, რომ ზ.ჯორჯაძის მიერ

დამზადებული ღვინოების ნიმუშები გაცილებით უკეთესი იყო ღიკენსონისაზე. მსოფლიოში ყველაზე საუკეთესოდ კომისიამ მიიჩნია ღვინო „თამარი“. 1888 წელს ბრიუსელის საერთაშორისო სასოფლო-სამეურნეო გამოფენაზე წარდგენილი პროდუქციისათვის ზ.ჯორჯაძემ ოქროს მედალი დაიმსახურა.

XIX საუკუნის ბოლოს და XX საუკუნის დასაწყისში საქართველოში ღვინის ცნობილი მწარმოებლები იყვნენ ანანოვები (ცნობილი ვაჭრის ალექსანდრე ანანოვის ვაჟები მურხან და აბგარ ანანოვები). მათ ღვინის სარდაფები ჰქონდათ საქართველოს თითქმის ყველა კუთხეში. ყოველწლიურად ანანოვების ღვინის ქარხნები აწარმოებდნენ 600-700 ათას ლიტრ სუფრის ღვინოს და ასხამდნენ 150 000 ბოთლ შამპანურს. მარტო ვარციხის ღვინის სარდაფებიდან მეწარმეები ყოველწლიურად რუსეთში გზავნიდნენ 20-30 ათას ვედრო ღვინოს, 30-40 ათას ბოთლ შამპანურს და 60 ათას ბოთლ კონიაკს. ანანოვების ცენტრალური საწყობი წარმოადგენდა სამსართულიანი შენობის სიდიდის

უშველებელ სარდაფს, რომელიც დაყოფილი იყო რვა განყოფილებად. განყოფილებებში განლაგებულ 40 მუხის კასრში გასაყიდად დამზადებული ღვინო ინახებოდა. ასეთივე საწყობები ანანოვს ჰქონდა ბაღდათში, მიწისქვეშა ორსართულიანი შენობის სიდიდის სარდაფში, ღვინო ინახებოდა ორმოცეკედროიან ხის ჭურჭლებში, ასევე იტალიელი და ფრანგი სპეციალისტების მიერ აშენებულ, ჰერმეტიულად დახურული ცემენტის აბაზანებში, რომლებშიც თავსდებოდა 15-დან 18 ათას ლიტრამდე ღვინო. ღვინის შესანახი მესამე საწყობი ანანოვს ჰქონდა ყვირილას მიდამოებში. ეს იყო მიწისქვეშა ერთსართულიანი სარდაფი 850 ათასი ლიტრი ღვინის ტევადობით ცემენტის აბაზანებში და ხის ჭურჭლებში. ანანოვის ღვინის ქარხანა სარგებლობდა საკმაოდ მაღალი რეპუტაციით, რის დასტურიცაა წარმოებული პროდუქციის მიერ მოპოვებული საპატიო სიგელები და ოქროს მედლები.

მ.ანანოვი ქველმოქმედი მრეწველი გახლდათ. მან საკუთარი სახსრებით ააშენა სპეციალური სახლი ყრუ-მუნჯი ბავშვებისათვის, ასევე სხვადასხვა გამოფენებიდან მიღებულ ფულს უშურველად რიცხავდა უსახლკაროებისა და ობლების დახმარების ფონდებში.

**რუსული მმართველობა და მისი წარმოყვადებულნი
საქართველოში;**

(XIX ს. - XX ს. დასაწყისი)

1800 წლის 28 დეკემბერს გარდაიცვალა ქართლ-კახეთის მეფე გიორგი XII. ვითარების გარკვევამდე, მისი ვაჟი დავითი შეუდგა მეფის მოვალეობის შესრულებას, მაგრამ 1801 წლის მაისში საქართველოში რუსეთის იმპერატორის ალექსანდრე I-ის მიერ გამოგზავნილმა გენერალმა კარლ კნორინგმა დავით ბაგრატიონი მმართველობიდან გადააყენა და „დროებითი მმართველობა“ დააარსა, რომლის თავმჯდომარე გახდა გენერალი ივანე ლაზარევი. ამ „დროებითმა მმართველობამ“ ერთი წლის განმავლობაში შეამზადა ნიადაგი რუსეთისათვის ხელისუფლების საბოლოოდ გადასაცემად. იმპერატორმა ალექსანდრე I-მა, 1801 წლის 12 სექტემბრის მანიფესტით, გააუქმა ქართლ-კახეთის სამეფო და დაამტკიცა „საქართველოს მმართველობის“ დებულება, რომლის თანახმადაც ძალაუფლება გადაეცა „საქართველოს უმაღლეს მმართველობას“, რომელიც ოფიციალურად გაიხსნა თბილისში 1802 წლის 8 მაისს.

უმაღლესი მმართველობის სათავეში აღმოჩნდა საქართველოს პირველი მთავარმართველი (მთავარსარდალი) გენერალი კარლ კნორინგი, რომელსაც 1802 წლის სექტემბრამდე ეს თანამდებობა ეკავა.

შემდგომში საქართველოს უმაღლესი მმართველობის სათავეში იდგნენ ქვემოთ ჩამოთვლილი მთავარმართველები და მეფისნაცვლები:

გენერალი პავლე ციციანოვი (1802 - 1806 წწ)

გენერალი ივანე გუდოვიჩი (1806 - 1809 წწ)

გენერალი ალექსანდრე ტორმასოვი (1809 - 1811 წწ)
გენერალი ფილიპე პაულუჩი (1811 - 1812 წწ)
გენერალი ნიკოლოზ რტიშჩევი (1812 - 1816 წწ)
გენერალი ალექსი ერმოლოვი (1816 - 1827 წწ)
გენერალი ივანე პასკევიჩი (1827 - 1831 წწ)
გენერალი გრიგოლ როზენი (1831 - 1837 წწ)
გენერალი ევგენი გოლოვინი (1837 - 1842 წწ)
გენერალი ალექსანდრე ნეიდგარდტი (1842 - 1844 წწ)
პირველი მეფისნაცვალი, გენერალი მიხეილ ვორონცოვი
(1844 - 1854 წწ)

მეფისნაცვალი ნიკოლოზ მურავიოვი (1854 - 1856 წწ)
მეფისნაცვალი ალექსანდრე ბარიატინსკი (1856 - 1862 წწ)
მეფისნაცვალი (იმპერატორის ძმა) მიხეილ ნიკოლოზის ძე
რომანოვი (1862 - 1882 წწ)

1881 წელს რუსეთის იმპერატორმა ალექსანდრე III-მ მეფის-
ნაცვლობა კვლავ მთავარმართებლობით შეცვალა და ამ პოსტზე
დანიშნა:

გენერალი ალექსანდრე დონდუკოვ-კორსაკოვი (1882 - 1890 წწ)
გრაფი შერემეტიევი (1890 - 1896 წწ)
გენერალი გიორგი გოლიცინი (1896 - 1904 წწ)
1905 წლიდან მთავარმართებლობა ისევ გაუქმდა, აღდგა მე-
ფისნაცვლობა, ეს პოსტი დაიკავა:
ილარიონ ვორონცოვ-დაშკოვმა (1905 - 1915 წწ)
კაკკასიის უკანასკნელი მეფისნაცვალი იყო დიდი მთავარი
ნიკოლოზი (1915 - 1917 წწ)

უცხო სიტყვათა შოკლე ლექსიკონი:

ასიგნაცია – (ლათ. ფრანგ. Assignacion), ქალაქის ფულის ნიშნები, რომელსაც აწესებს სახელმწიფოს უზენაესი ხელისუფლება ლითონის ფულის მაგივრად;

აჯამეთი-სოფელი ზესტაფონის რაიონში, მდინარე ყვირილას მარცხენა ნაპირას. აჯამეთი პირველად წყაროებში მოხსენიებული აქვს დავით აღმაშენებლის ისტორიკოსს XI ს-ის II ნახევარში. ვახუშტის ცნობით: „აჯამეთს არს სანადირო მეფეთა, აღვსილი დიდ-მცირეთა ნადირთა.“

აჟური-ტაბიკების (ურმის ნაწილი, საქონლის შესაბამელად უღელში ჩაყრილი თავმსხვილი ჯოხი) გადასაბმელი თოკი;

ბაზაზი-(არაბ. ბაზაზ მეწვრილმანე)ფართლელის, ჩითეულ-ფარჩეულის ვაჭარი ძველ საქართველოში, ბაზაზხანა-ფართლელის სავაჭრო;

ბათმანი-საწყაო და წონის ერთეული ირანში, ოსმალეთში, რუსეთსა და საქართველოში. იყენებდნენ აბრეშუმის, მარცვლეულისა და სხვ. საწყაოდ. XVIII საუკუნის საქართველოში გავრცელებული იყო ირანული ბათმანი (საშ. 3 კგ) და ოსმალური ბათმანი (საშ 7,3 კგ). ოსმალურ ბათმანს აღმოსავლეთ საქართველოში თილანის ბათმანი ან თილანი ეწოდებოდა. XIX საუკუნეში ბათმანის წონა ცვალებადი იყო;

ბუშირი-ქალაქი და ნავსადგური სამხრეთ ირანში, დაარსდა 1736 წელს;

გალანტერეა-(ფრანგ. Galanterie) სხვადასხვა პირადი მოხმარების ნივთების წარმოება; კერძოდ: ძაფები, ლენტები, ქინძისთავეები, ღილეები, სვარცხლები, ხელთათმანები და სხვ.

დაბალი-ტყავის გამომყვანი, ტყავის დამმუშავებელი;

დარაია – შინამრეწველური წესით დამზადებული აბრეშუმის ქსოვილი (აღმ. საქართველოში თავთა, მერდინი). ფართოდ იყენებდნენ ყოფაში, განსაკუთრებით სამზითვოდ და საქართველოს შიდა ბაზრებზე დიდი გასავალი ჰქონდა. დარაიას თავშლები

(„ქიცები“) გავრცელებული იყო დას. საქართველოში, უმთავრესად სამეგრელოში;

დესტინა – რუსული წარმოშობის ძველებური მიწის საზომი ერთეული, უდრის 2 400 კვადრატულ საფენს, ან 1,09 ჰექტარს. იხმარებოდა მეტრული სისტემის შემოღებამდე;

დისტილატი – (ლათინ. *Distillatus*) წვეთებად ჩამოსული თხევადი პროდუქტი;

ზოვრეთი – სოფელი ზესტაფონის რაიონში მდინარე ძუსის (ჩოლაბურის მარჯვენა შენაკადი) ხეობაში. ისტორიულ წყაროებში ზოვრეთი პირველად მოიხსენიება XV საუკუნეში;

თულუხჩი – წყლის მზიდავი;

თოქმაჩი – რკინეულობის მკეთებელი ხელოსანი;

კომპრადორი – (ესპ. *comprador* მყიდველი) აღმოსავლეთის კოლონიურ და დამოკიდებულ ქვეყნებში ადგილობრივი ვაჭარი, რომელიც შუამავლობს უცხოეთის კაპიტალსა და ადგილობრივ ბაზარს შორის;

კონდიცია – (ლათ. *Conditio*) დადგენილი ნორმა, სტანდარტი, რასაც უნდა შეესაბამებოდეს ესა თუ ის საგანი, საქონელი, ან ხელშეკრულების პირობა, რომელიც განსაზღვრავს საქონლის ხარისხს;

ლაინი – შეღებილი ნარმა, შინაური წესით დამზადებული თხელი ბამბის ქსოვილი, უპირატესად მუქ ლურჯად შეღებილი;

ლენქორანი (თალიშის *მაზრა*) – ქალქი აზერბაიჯანში; თალიში ფეოდალური სახელმწიფო აზერბაიჯანში, ჩამოყალიბდა XVIII ს-ის შუა წლებში. 1802 წლიდან თალიში რუსეთის მფარველობაში შევიდა;

მაზანდერანი – ისტორიული ოლქი ირანში, გილანსა და ხორასანს შორის. IX-XII სს. წყაროებში იხსენიება როგორც ტაბარისტანი, მაზანდერანის სახელწოდებით ცნობილია XIII საუკუნიდან;

მაფრაში-ფარდაგის მსგავსი ქსოვილისაგან შეკერილი განიერი ოთხკუთხა ტომარა; ხმარობდნენ ლოგინისა და ტანსაცმლის გადასატანად;

მანუფაქტურა-(ლათ. Manufactura) კაპიტალისტური წარმოების ფორმა, რომელიც წინ უსწრებდა მსხვილ მანქანურ ინდუსტრიას, დამყარებული იყო შრომის დანაწილებასა და ხელოსნურ ტექნიკაზე;

მელასა-(იტალ. mellasa, ბერძნ. Melas-შავი) შაქრის წარმოების ნარჩენი სქელი შავი სითხე;

მექანიკური წარმოება-მანქანური წარმოება (ბერძ. Mechanik) რომელიც დაკავშირებულია მექანიზმის საშუალებით მოქმედებასთან;

მოვი-საპერანგე აბრეშუმის ქსოვილი;

ნალბანდი-ნალისა და სანალე ლურსმნის მჭედელი. ნალბანდები უმთავრესად ქალაქებსა და დაბებში, ზოგჯერ დიდ სოფლებშიც იყვნენ. თბილისში ნალბანდებს საკუთარი ამქარი ჰქონდათ. ამქრის დროშაზე გამოხატული იყო წმ. გიორგის ურჩხულთან ბრძოლის სცენა და ნალბანდის იარაღი;

ნარმა-ბამბის ქსოვილი, უხეში მიტკალი;

ნეგოციანტი-(ლათინ. Negotians) დიდი ვაჭარი, რომელიც ბითუმად ვაჭრობას აწარმოებს უმეტესად უცხო ქვეყანაში, იგივე სოვდაგარი;

ნახიჩევანი-მდებარეობს მდინარე ნახიჩევანის (არაქსის შენაკადი) მარჯვენა ნაპირზე. დაარსდა ძვ.წ. VI-ს-ში. 1828 წელს თურქმანჩაის ხელშეკრულებით შეუერთდა რუსეთს. 1848 წლიდან ერევნის გუბერნიის ნახიჩევანის მაზრის ცენტრია;

პაიჭი-წვივზე ჩამოსაცმელი, რომელშიც შარვლის ტოტს იტანდნენ;

როფი-ამოთლილი ან ფიცრებისაგან შეკრული ხის დიდი პრიალა ჭურჭელი;

რედუტ-კალე- ბათუმის საპორტო-სამრეწველო ქალაქად ჩამოყალიბებამდე, XIX საუკუნის დასაწყისში შავი ზღვის სანაპიროზე ერთადერთ ნავსადგურს წარმოადგენდა ყულევი, რომლისთვისაც რუსულ-თურქულად დაურქმევიათ რედუტ-კალე ე.ი. რედუტის ციხე. 1804 წელს შავ ზღვასთან, ხობის შესართავთან შერ-

ჩეულ იქნა ადგილი ნავსადგურისათვის. მომავალ პორტს საფუძველი ჩაუყარა ყირიმიდან გადმოსხმულმა ბელევის მუშკეტერთა პოლკმა. ნავმისადგომის მშენებლობაში აქტიური მონაწილეობა მიუღია ადგილობრივ მოსახლეობას. ეს ახალი ნავსადგური დიდ როლს ასრულებდა საქართველოში ვაჭრობისა და საქონელგაცვლის განვითარების საქმეში;

სარაჯი – უნაგირისა და ცხენის სხვა საკაზმის მკეთებელი, მეუნაგირე;

სატევარი – ხანჯალი;

სირაჯი – ღვინით მოვაჭრე;

სოჩხეთი – სოფელი ტყიბულის რაიონში, ნაქერალის ქედის სამხრეთ-დასავლეთ კალთაზე. ისტორიულ წყაროებში პირველად მოიხსენიება XVIII ს-ში;

ტრიესტი-(Trieste) ქალაქი და დიდი ნავსადგური ჩრ. იტალიაში ადრიატიკის ზღვის სანაპიროზე;

ფუთი-16 ლიტრი;

ყაზახი-მხარე ისტორიულ ქვემო ქართლში, მდ.აღსთაფის ქვემო წელზე. XVIII ს-ის 60-იან წლებში ერეკლე II-მ სახანო გააუქმა და ყაზახს მეფის რუსეთის მოურავები განაგებდნენ;

ქურქჩა-ბეწვეულის მკერავი ოსტატი;

შილა-ბამბეულის წითელი ფერის ქსოვილი

ჩითა-ლაზლის სქელი წინდა, ორპირად მოქსოვილი (თუშები ფეხსაცმლად ხმარობდნენ);

ხარაზი-წულა-ჩუსტებისა და ფეხსაცმლის მკერავი;

რეკომენდირებული წყაროები
და ლიტერატურა:

1. აკოფაშვილი გ., მანუჩარ თუმანიშვილის მეურნეობა, კავკასიის ხალხთა ისტორიის საკითხები, თბ.; 1966.
2. აბზიანიძე გ., ნაკვევები XIX საუკუნის ქართული აზროვნების ისტორიიდან, თბ., 1959.
3. ბერძენიშვილი ნ., სამღებროთა შესახებ XVIII ს-ის საქართველოში, საქართველოს ისტორიის საკითხები, წიგნი IV, თბ., 1967.
4. ბენდიანიშვილი ა., საქართველოს ისტორია (1801-1921 წწ), თბ., 1999.
5. ბენდიანიშვილი ა., ქართული ეროვნული ბურჟუაზია და უცხოური კაპიტალი ჭიათურის სამრეწველო რაიონში (1879-1921), საზოგ.მეცნ.განყ, „მოამბე“, 1963, №2
6. ბერძენიშვილი მ., მასალები XIX საუკუნის პირველი ნახევრის ქართული საზოგადოებრიობის ისტორიისათვის, წგნ. 1-2, თბ., 1980, 1983.
7. ბეჟანიშვილი გ., განახლებული პროსპექტი, გაზ. „თბილისი“, 1967 წ. №18.10.
8. ბერაძე ნ., ჩიქოვანი ლ., გიორგი ტარსაიძე, თბ., 1957.
9. გოგოლაძე დ., კაპიტალისტური საწარმოები სოფლის მეურნეობასა და მრეწველობაში რეფორმამდელ საქართველოში (1830-1864), თბ., 1959.
10. გოგოლაძე დ., საქართველოს სოციალ-ეკონომიკური განვითარება გვიანფეოდალურ ხანაში, თბ., 1971.
11. გოგოლაძე დ., სამთამადნო, სამთო-საქარხნო მრეწველობა საქართველოში და კაპიტალიზმის გენეზისის ზოგიერთი საკითხი, თბ., 1966.
12. გუგუშვილი პ., კაპიტალიზმის წარმოშობა და განვითარება საქართველოსა და ამიერკავკასიაში, თბ., 1941.
13. გუგუშვილი პ., საქართველოსა და ამიერკავკასიის ეკონო-

მიკური განვითარება XIX-XX საუკუნეებში, ტ. I-V, თბ., 1949-62.

14. გაზ. „გუთნისდედა“, 1864 წ, №2
15. გაზ. „კაკაზი“, 1848 წ, №20
16. გიორგაძე გ., საზოგადოებრივი ურთიერთობა საქართველოში (1864-1905 წწ), თბ., 1928.
17. გაზ. „ივერია“, 1888 წ. 22 იანვარი
18. გაზ. „კაკაზი“, 1872 წ. 11 ოქტომბერი
19. გაზ. „კუტაისსკიე ვედომოსტი“, 1881 წლის 21 ნოემბერი
20. გაზ. „ტფილისის უწყებანი“, 1828-1832 წლების გამოცემები.
21. გაზ. „მეურნე“, 1889 წლის №29 და №30
22. გაზ. „დროება“, 1866-1885 წლების გამოცემები.
23. გაზ. „გუთნის დედა“, 1864-1865 წლების გამოცემები.
24. გაზ. „მომავალი“, 1909 წლის №5
25. გაზ. „თემი“, 1911 წ. 27 ივნისი. იჭავჭავაძის სახელობის საქართველოს პარლამენტის ეროვნული ბიბლიოთეკა
26. გომართელი თ., სახალხო თეატრის ფარდასთან, თბ., 1976.
27. გოგია გ., სახელისა მოხვეჭა, გაზ. „კომუნისტი“ 1983 წლის 6 ნოემბერი.
28. „დავით სარაჯიშვილის სპხსოვრად“, კრებული, 1911 წ.
29. ედილი ზ., საინგილო თბ., 1997.
30. „ელიზბარ ერისთავი“, კრ. თბ., 1997.
31. ფურემიძე მ., საქართველოს ვაჭრების როლი ამიერკავკასია-ჩრდილო ირანის ევროპული საქონლით მომარაგების საქმეში, (1821-31 წწ). გორის პედ. ინსტ. შრ.VIII 1963.
32. ებგვერაძე ლ., ხელოსნობა საქართველოში მე-19 საუკუნის მე-2 ნახევარში, საქართველოს სოციალურ-ეკონომიკური განვითარების ისტორიიდან(XIX ს.), თბ., 1973.
33. ზაქარიაძე გ., XIX საუკუნის მე-2 ნახევრის საქართველოს მოკლე სოციალურ-ეკონომიკური მიმოხილვა, ნიკო ნიკოლაძის სოციალურ-პოლიტიკური შეხედულებები. თბ., 1955.

34. „ზაკავკასკი ვესტნიკი“, 1847 №6
35. თაყაიშვილი ე., რჩეული ნაშრომები, ტ-I, თბ., 1968 წ.
36. თაყაიშვილი ე., კრებული, თბ., 1966.
37. თბილისის ეკონომიკურ-გეოგრაფიული გამოკვლევა, თბ., 1989.
38. იაშვილი ს., მასალები თბილისის ქართული გიმნაზიის ისტორიისათვის, თბ., 1958.
39. კიკვიძე ა., საქართველოს ისტორია, (1801-1890 წწ), თბ., 1977.
40. კაკაბაძე ს., ქართველი ხალხის ისტორია (1783-1921 წწ), თბ., 2003.
41. კობახიძე ე., თბილისის ეკონომიკურ-გეოგრაფიული გამოკვლევა, თბილისი მსხვილი სამრეწველო ქალაქი, თბ., 1989.
42. კვეზერელი ნ., ი.ჭავჭავაძის სახელობის საქართველოს პარლამენტის ეროვნული ბიბლიოთეკა ფ.9 1909 აღწ. 2 საქ. 21
43. კარბელაშვილი პ., სარაჯიშვილის სახსოვრად, გაზ. „საქართველო“ 1916. 24.08.
44. კაშმაძე შ., ვანო სარაჯიშვილი, თბ., 1962.
45. „კვალი“ , გაზეთი 1889-1890იანი წლების გამოცემები.
46. კვერენჩილაძე რ., სამხრეთ ოსეთი, ცხინვალი, 1968.
47. კოჭლავაშვილი ა., საქართველოს სამთამაღნომეტალურგიული მრეწველობის განვითარება XIX საუკუნეში, თბ., 1962.
48. ლობჯანიძე მ., ისტორიის ფურცლები, გაზ. „ხაშურის მოამბე“ 1997.
49. ლასხიშვილი გ., მემუარები, თბ., 1934.
50. ლაშხი ა., კონიაკის წარმოება, თბ., 1967.
51. მანსვეტაშვილი ი., მოგონებანი, თბ., 1936.
52. მამისთვალიშვილი ე., გორის ისტორია“ ტ II გორი, 1999.
53. მამისთვალიშვილი ე., ქართველ ებრაელთა ისტორია, თბ., 1995.
54. მანჯგალაძე გ., გერმანული კაპიტალი ამიერკავკასიაში, თბ., 1991.

55. მესხია შ., გვრიტიშვილი დ. ღუმბაძე მ. სურგულაძე ა. თბილისის ისტორია, თბ., 1958.
56. მასალები საქართველოს ეკონომიკური ისტორიისათვის, წიგნი III თბ., 1955.
57. მახარაძე ფ., ჩვენი ქვეყნის ეკონომიკური მოძრაობა, გაზ. „კვალი“ 1898. №1
58. მირიანაშვილი ვ., კაპიტალისტური მრეწველობის განვითარება საქართველოში, თბ., 1980.
59. მირიანაშვილი მ., სააქციზო სისტემის შემოღების ისტორიიდან ამიერკავკასიაში, საქართველოს სოციალ-ეკონომიკური განვითარების ისტორიიდან (XIX ს.) თბ., 1973.
60. მარგიანი გ., მანგანუმის მრეწველობის განვითარება საქართველოში, თბ., 1973.
61. მეტრეველი რ., საქართველოს საისტორიო და საეთნოგრაფიო საზოგადოება, თბ., 1982.
62. მახარაძე ა., ლიტერატურული შეკრება, სალონები საქართველოში, თბ., 1939.
63. ნიკოლაძე ნ., რჩეული ნაწერები, ტ-I, ტფ. 1913.
64. ნიკოლაიშვილი ვ., დიდებული საქმე, გაზ. „თბილისი“ 1968 წ. 22 სექტემბერი.
65. ორჯონიკიძე ე., რუსული მმართველობის დამყარება საქართველოში, თბ., 1992.
66. პავლიაშვილი დ., კაპიტალისტური ურთიერთობების ჩასახვა-განვითარების ისტორიისათვის საქართველოში, თბ., 1998.
67. ჟორდანიას გ., დაბრუნებული საუნჯე, თბ., 1983.
68. როდონაია ნ., თბილისის მრეწველობა XIX საუკუნის II ნახევარში, თბ., 1961.
69. სტეფანიშვილი ა., დავით სარაჯიშვილი, თბ., 1988.
70. სირბილაძე ა., ქართული კონიაკი, თბ., 1973.
71. საინფორმაციო-სამეცნიერო ჟურნალი „მუდმივი კავშირის სამყარო“ 2002 წ. №3
72. სიგუა ა., იშვიათი ბუნების კაცი, თბ., 1985.

73. სამსონაძე მ., თბილისის მრეწველობის განვითარება XIX საუკუნის რეფორმამდელ ხანაში, თბ., 1968.
74. სამსონაძე მ., საქართველოს სოციალურ-ეკონომიკური განვითარება XIX საუკუნის პირველ მესამედში, თბ., 1980.
75. „სახალხო ფურცელი“, 1916 წლის 11 აგვისტო.
76. სალუქვაძე ს., „ქველმოქმედი, მეცენატი გაზ. „სოფლის ცხოვრება“, 1983 წლის 26.04.
77. „საქართველოს გაზეთი“ 1819-1821 წლების გამოცემები.
78. საქართველოს ისტორიის ნარკვევები, ტ. V, თბ., 1970.
79. ტყეშელაშვილი ნ., ნარკვევები საქართველოს მრეწველობის ისტორიიდან (1864-1920 წწ), თბ., 1958.
80. ფირანიშვილი პ., საქართველოს ისტორია, თბ., 2004.
81. ფერაძე ლ., ალექსანდრე სარაჯიშვილი, თბ., 1983.
82. ქორქია ბ., ძველი თბილისის სასტუმროები, გაზ. „თბილისი“ 1986 წლის 29 მარტი.
83. ქოიავა ნ., ფულის მიმოქცევა, კრედიტი და ფინანსები XVIII საუკუნის ქართ-კახეთში, თბ., 1963.
84. ყაუხჩიშვილი ს., განა ეს ჭეშმარიტების დადგენაა, გაზ. „კომუნისტი“. 1969 წ. 30.08.
85. შანიძე ნ., ამიერკავკასიის რკინიგზების წარმოშობა, განვითარება და მათი გავლენა მხარის ეკონომიკაზე, თბ., 1968.
86. შარაძე გ., წერილები უორდროპისადმი, ჟურნალი „მნათობი“ 1983 წ. №1
87. შველიძე ნ., საქართველოს სოციალ-ეკონომიკური განვითარების ისტორიიდან, თბ., 1967.
88. ჩხეტია შ., ტფილისის ისტორიისათვის, მასალები საქართველოს და კავკასიის ისტორიისათვის, ნაკვ. I 1938.
89. ცოტნიაშვილი მ., ცხინვალის ისტორია, ცხინვალი, 1986.
90. ბინბიბაძე ს., ამიერკავკასიის რკინიგზის 100 წლისთავისადმი, ხაშური, 1972.
91. წერეთელი ა., დავით სარაჯიშვილი და მისი მეუღლე ეკატერინე, ჟურნალი „ჯეჯილი“, 1916 წლის №8

92. ჭიჭინაძე ზ., საქართველოს ცხოვრება, ტფ., 1913.
93. ჭიჭინაძე ზ., ქართველ კათოლიკეთა ვაჭრობა, ტფ., 1914.
94. ჭიჭინაძე ზ., დავით სარაჯიშვილი-მრეწველობა, ვაჭრობა, ხელოსნობა საქართველოში, ტფ., 1911.
95. ჭავჭავაძე ი., თხზ. ტ. X თბ., 1961.
96. ჭანიშვილი გ., ტყიბულის ქვანახშირის საბადოების დამუშავების ისტორიისათვის საქართველოში, თბ., 1956.
97. ჭანიშვილი გ., მანგანუმის მადნის მრეწველობის განვითარება საქართველოში, თბ., 1960.
98. ხარაბაძე ს., ქართული კონიაკის 80 წლისათვის გამო, მოგონება. გაზ. „თბილისი“ 1968 წლის 25 დეკემბერი.
99. ხომტარია ე., მრეწველობის განვითარება და მუშათა კლასის ჩამოყალიბება XIX საუკუნის საქართველოში, თბ., 1966.
100. ჯაოშვილი ვ., ქუთაისის ეკონომიკურ-გეოგრაფიული მიმოხილვა, თბ., 1962.
101. ჯანელიძე ო., საქართველოს ისტორია, XIX საუკუნე, თბ., 2005.
102. Анчабадзе Ю.Д., Волкова Н.Г., Старый Тбилиси, М., 1990.
103. Антелава И.Г., Орджоникидзе Э.А., Хоштария Э.В., К вопросу о генезисе и развитии капитализма в сельском хозяйстве и промышленности Грузии, Тб, 1967.
104. Гугушвили П.-Сельское хозяйство и аграрные отношения. Т-1 Тб. 1937
105. Гулишамбаров Ст.-Обзор фабрик и заводов Тиф. Губернии. Тиф. 1888
106. Гулишамбаров Ст.-Обзор фабрик и заводов Закавказского края, Тиф. 1892.
107. „Кавказ 1858 г. №77 1862 г. №69
108. Бурнашов – Картина Грузии. 1896 г.
109. Натадзе Г.– Экономическое положение Грузии в конце XVII в.

110. Месхия Ш. –Города и городской строй феодальной Грузии. Тб. 1959 г.
111. Гамрекели В.Н.– Торговые связи восточной Грузии с Северным Кавказом XVII в.Тб. 1968 г.
112. Эсадзе С. – Очерк истории горного дела на Кавказе. Тиф. 1903 г.
113. Панцхава А.Я.– Очерки аграрной истории феодальной картл-кахети конце XVII в. Тб.1965 г.
114. Экспансия иностранного капитала в Закавказье (конец XIX-начало XXвв) Н.А. Наниташвили. Тб. 1988.
115. Дзизария Г.– Народное хозяйство и социальные отношения в Абхазии в XIX веке Сухуми. Стр 364-367.
116. Мачавариани К.– Очерки и рассказы ,Батуми. 1909.
117. Бакрадзе Г. –Возникновение и развитие капиталистической промышленности в Грузии в XIX в. Тб. 1958.
118. Чхетия Ш. Тбилиси в XIX в, Тб, 1942.
119. Чхетия Ш. Армяне в Тбилиси в шестидесятих годах XIX в. Историко-фололог. Журнал АН. Арм.ССР, Ереван, 1958.
120. Мамулов А. Армяне в Грузии, М.,1995.
121. Абиx Г.В. Отчет по исследованию месторождений нефти в Закавказском крае и на Таманском полуострове.,Тиф. 1867.

შინაარსი

წინასიტყვაობა	3
XIX საუკუნის საქართველოს ზოგადეკონომიკური მიმოხილვა.....	5
დავით სარაჯიშვილი და სპირტიანი სასმელების წარმოება XIX საუკუნის საქართველოში.....	52
იაკობ ზუბალაშვილი და შაქრის წარმოება XIX საუკუნის საქართველოში.....	71
სიმენსები XIX საუკუნის საქართველოში.....	87
კასტელა და აბრემუმის წარმოება XIX საუკუნის საქართველოში.....	91
ბამბის ძაფსართავი წარმოება XIX საუკუნის საქართველოში.....	100
ელიზბარ ერისთავი და მინის წარმოება XIX საუკუნის საქართველოში.....	103
მანგანუმის წარმოება საქართველოში XIXს. – XXს. დასაწყისი..	115
რკინის, თუჯისა და სპილენძის წარმოება XIX საუკუნის საქართველოში.....	128
თამბაქოს წარმოება XIX საუკუნის საქართველოში	133
ნავთის წარმოება საქართველოში XIXს. – XXს. დასაწყისი.....	139
ალექსანდრე კუჩენბახისა და ავგუსტ ზეზემანის საქმიანობა საქართველოში XIXს. – XXს. დასაწყისი.....	152
სააქციო საზოგადოება „კომპანია ზინგერის“ საქმიანობა XIX-XX საუკუნეების საქართველოში.....	154
სამხრეთ კავკასიის რკინიგზის მშენებლობა და სარკინიგზო სახელოსნოები XIX საუკუნის საქართველოში.....	157
კარლ მეიცნერი და მაუდის მრეწველობა XIX საუკუნის საქართველოში.....	172
დიდეაჭარი პოპოვი და ჩაის წარმოება XIX საუკუნის საქართველოში.....	175

მიტროფანე ლალიძე და უალკოპოლო სასმელების წარმოება	178
საპნისა და აგურის წარმოება XIX საუკუნის საქართველოში.....	183
მევენახეობა-მეღვინეობა XIX საუკუნის საქართველოში.....	186
დანართები.....	192
რუსული მმართველობა და მისი წარმომადგენლები საქართველოში	192
უცხო სიტყვათა მოკლე ლექსიკონი	194
რეკომენდირებული წყაროები და ლიტერატურა	198

**ნინო ლიპარტიანი
მამუკა ჯოღბორდი**

**ქართული და უცხოელი მეზარეულები
და მათი საქმიანობა საქართველოში**

**გამომცემლობა „მერიდიანი“
თბილისი 2009**

**რედაქტორი ნელი ელიზბარაშვილი
ტექ. რედაქტორი ინგა ნაეროზაშვილი
კორექტორი მარინე კილაძე**

გამომცემლობა „მერიდიანი“,
ალ. ყაზბეგის გამზ. №47
E – mail: info@meridianpub.com ☎ 39-15-22